

TANULMÁNYOK / ARTICLES

Informális városi zöldterek dzsentrifikációja Szeged példáján

The gentrification of informal urban greenspaces: the example of Szeged

NAGY GYULA, TRÁSER NÁNDOR ZOLTÁN

NAGY Gyula: egyetemi adjunktus, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szegedi Tudományegyetem; 6722 Szeged, Egyetem u. 2.; nagy.gyula.02@szte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7292-6513>

TRÁSER Nándor Zoltán: hallgató, Geográfus MSc, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szegedi Tudományegyetem; 6722 Szeged, Egyetem u. 2.; trasern@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-3765-5641>

KULCSSZAVAK: zöldinfrastruktúra; térhasználat; szukcessziós-inváziós ciklus- modell; kommodifikáció

ABSZTRAKT: Az elmúlt évtizedek természeti, társadalmi és gazdasági folyamatai egyre inkább a fenntarthatóság felé terelték a városfejlesztés fókuszát. A településekre jelenleg is markáns hatásokkal bíró klímaváltozás, illetve a pandémiás lezárások egyaránt sürgető térhasználati, településfejlesztési- és rendezési kérdésekre világítottak rá. A városok zöldterületi és -felületi fejlesztései egyre inkább felértékelődnek, egyre nagyobb hangsúlyt kaphatnak azok a zöldfelületek, melyek hivatalosan nem rekreációs céllal jönnek létre. Kutatásunk célja ezen informális városi zöldterek típusainak, szerepének, hasznosíthatóságának és átalakulásának vizsgálata volt Szeged példáján, amelynek révén e területek is bevezetésre kerülhetnének a hazai városfejlesztési diskurzusba.

Munkánk során kilenc informális városi zöldtér-típust azonosítottunk a nemzetközi eredményekhez igazodva, amelyeket a szegedi mintaterületeken térinformatikai és terepi megfigyelés módszerekkel vizsgáltuk. Az informális zöldterek állapota nem állandó, átalakulásukat természeti vagy emberi tényezők negatívan vagy pozitívan alakíthatják. Mindez egyfajta városi zöldterületi körforgást eredményez. Megfigyeltük az informális városi zöldterek formálissá válását, mely a térhasználók összetételének időbeli változását eredményezi és összekapcsolható a dzsentrifikáció inváziós-szukcessziós-ciklus modelljével is.

Gyula NAGY: assistant professor, Department of Economic and Social Geography, University of Szeged; Egyetem u. 2., H-6722 Szeged, Hungary; nagy.gyula.02@szte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7292-6513>

Nándor Zoltán TRÁSER: student, Geography BSc III., Department of Economic and Social Geography, University of Szeged; Egyetem u. 2., H-6722 Szeged, Hungary; trasern@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-3765-5641>

KEYWORDS: green infrastructure; urban space-use; invasion-succession model; commodification

ABSTRACT: Sustainable urban development is getting increasingly important due to processes of global climate change, increasing urbanization or the COVID-19 pandemic that also contribute to

the growing recognition of the values of urban green spaces. These processes resulted in wide-ranging discussions in urban studies about urban planning, urban space-use, urban green infrastructure. As a result, informal urban green spaces (IGS) also gain more and more attention. The aim of the study is to underline the importance of informal urban green spaces and to introduce its typology and their transformations to the Hungarian scientific discourse based on the example of Hungary's third largest city, Szeged.

We have selected 14 informal urban green spaces as sample areas in Szeged, according to the literature, we have categorised them into nine different types of IGS to reach international comparability. With the usage of remote sensing and GIS methods, the occurrence of the different types of informal urban green spaces in Szeged was examined. Relatedly, the appearance of the sample IGSs in the national and local spatial planning databases were assessed. Furthermore, 12 field studies were performed in each sample area. Based on these information the changes in the condition and usage of IGSs and the main factors affecting these processes were analysed.

This paper identifies informal urban green spaces and analyses their occurrence in the National Spatial Plan of Hungary, local zoning plan of Szeged, the Urban Atlas and the Open Street Map. Most of the time IGSs were represented as urban built-up areas. As a conclusion it is only possible to create a comprehensive informal urban green space database by combining and synthesizing the different data sources.

Our research identified the main causal effects of informal urban green space transformations. There are four main categories of these effects, based on whether it is nature or society-based, and whether they result in a positive or negative outcome from the green space's viewpoint. As a result of the former, the degradation of green areas can be observed, which is caused by society related effects in the majority of the cases. All effects play a significant role in the cyclical transformation of informal and formal urban green spaces, and all of the above contribute to the gentrification of IGSs. Based on the analogy of the invasion-succession model of neighbourhood change, the cyclic development model of informal urban green spaces was constructed and described. In this model, the appearance, and preferences of the three main user groups of IGSs were identified, which are the pioneers, the alternative and the mainstream green space users. Finally, the two main possible development trajectories of the informal urban green spaces were defined and described on the example of Szeged.

Bevezetés

A klímaváltozás negatív hatásai elleni küzdelem mind az Európai Unió (EU), mind az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) legfőbb célkitűzéseinek egyikévé vált az elmúlt években. Az ENSZ 2015-ben fogadta el az Agenda 2030-at, mely a 17 legfontosabb fenntartható fejlődési célt (SDG) fogalmazta meg. Ezek közül a 11-es, a fenntartható városok és közösségek építését célzó, illetve a 13-as, az éghajlatváltozás elleni fellépést sürgető SDG is a klímaváltozás elleni küzdelemre hívja fel a figyelmet (ensz.kormany.hu; sdgs.un.org). Az EU a 2019-2024-es időszakra szóló stratégiájában meghatározott négy prioritása közül az egyiknek a klímasemleges, zöld, méltányos és szociális Európa megvalósítását jelölte ki. Az Európai Bizottság ezen időszakra vonatkozó hat prioritása közül pedig az egyik az Európai Zöld Megállapodás (european-union.europa.eu). Ezen EU- és ENSZ-célok elérésében kiemelt szerepe van a városoknak és azok fenntarthatóbbá tételének, leginkább azért, mert az urbanizációs folyamatok eredményeképpen ma már a Föld népességének több mint a fele városokban lakik, és számuk, valamint arányuk is inten-

zíven növekszik (World City Report 2022; Kovács 2017). A városok zöldebbé tételének legkézenfekvőbb eszköze a zöldterületek és -felületek növelése lenne, azonban a beépített területek növekedése és a települések szétterjedése miatt egyre nagyobb igény mutatkozik a tér használata és a tér feletti uralom megszerzése iránt, intenzívebb a városi területekért folyó verseny a különböző szereplők között (Móricz 2012). Éppen ezért nemcsak a szabályozott, tervszerűen kialakított és fenntartott úgynevezett formális zöldterületek kapnak nagy hangsúlyt, hanem világszerte egyre jobban felértékelődnek a zöldterületek alternatív, nem hagyományos formái is. Ilyenek lehetnek például a lakosság által igénybe vett olyan városi területek, melyek rendeltetésük alapján elsődlegesen nem közösségi tevékenységek színterei, vagyis informális városi zöldterek (Luo, Patuano 2023). Ráadásul ezek, csakúgy, mint a formális városi zöldterek, a klímára gyakorolt pozitív hatásaik mellett bizonyítottan egészségügyi előnyöket is nyújtanak a körülöttük lakóknak, illetve az őket használóknak (Wolch, Byrne, Newell 2014; Xie et al. 2020). Ez kiemelt hangsúlyt kapott a COVID-19 pandémia során, amely alatt a bevezetett kijárási korlátozások erősen befolyásolták a zöldtér-látogatási szokásokat a világ szinte minden részén. A Google Mobility Reportra hivatkozó Samuelsson szerint főként Európában és Észak-Amerikában csökkent ezek nyomán a zöldterek látogatóinak száma (Samuelsson et al. 2020). Az általános trendtől eltérően, illetve a korlátozások időszakos oldásával azonban a világ több városában és országában is nőtt a zöldterek kihasználtsága, mint például Osloban (Venter et al. 2020, 2021), Brisbaneben (Berdejo-Espinola et al. 2021), Hong Kongban, Tokióban, Szöulban, Szingapúrban (Lu et al. 2021) vagy Svédországban (Samuelsson et al. 2020). A Google Mobility Report alapján a zöldterek intenzívebb használata volt megfigyelhető Magyarország esetében is. A növekvő érdeklődés és a folyamatos területhasználati konfliktusok, az úgynevezett térhasználati versenyhelyzetek miatt a városi lakosság zöldterületekkel és -felületekkel kapcsolatos igényeinek kielégítésében kulcskérdéssé válik, hogy az egyes települések hogyan tudják kihasználni formális zöldterületeik mellett az informális zöldterek adta lehetőségeket. Ehhez kapcsolódóan kutatásunk fő célja az informális városi zöldterek (IVZT) különböző típusainak és átalakulásainak átfogó vizsgálata volt egy régióközponti funkciókkal rendelkező közepes méretű magyar városban, Szegeden. Kutatási kérdésfelvetésünk egyrészt arra vonatkozott, hogy a szakirodalom alapján az informális városi zöldtereknek mely típusai különíthetők el, és azok milyen módon jelennek meg Szeged esetében különböző térinformatikai és területi tervezési adatbázisokban. Másrészt arra, hogy melyek az informális városi zöldterek állapotára ható legfőbb tényezők, és ezek függvényében milyen átalakulási folyamatok figyelhetők meg. Végezetül vizsgáltuk, hogy az informális városi zöldterek hogyan dzsentrifikálódnak, milyen szakaszai, szereplői és jellemzői vannak a folyamatnak, illetve, hogy az IVZT-k formálissá válása milyen modellel írható le.

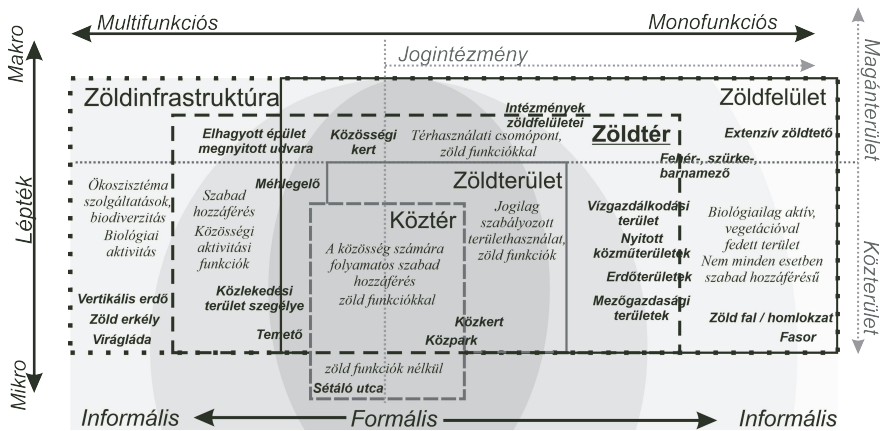
Zöldinfrastruktúra, városi zöldfelületek és zöldterek definíciós kérdései

A városi zöldinfrastruktúra (*urban green infrastructure*), a szakirodalomban a legszélesebb körben elterjedt definíció szerint az olyan szorosan összefüggő természetes, illetve egyéb szabad területek hálózata, mely megóvjva a természet ökoszisztéma-szolgáltatásait és értékeit, fenntartja a levegő és a víz tisztaságát, valamint jelentős mértékű és változatos módú pozitív hatást gyakorol a környezetre, az emberekre és a vadvilágra (Young et al. 2014). A zöldinfrastruktúra a települések természetes létfenntartó rendszerének tekinthető (Benedict, McMahon 2006). Ehhez szorosan kapcsolódó fogalom a városi zöldtér (*urban green space*, továbbiakban VZT), melyeknek a nagy léptékben, egész településre kiterjedő hálózata a zöldinfrastruktúra (Tzoulas et al. 2007). A VZT-k definiálása során fontos megemlíteni, hogy a különböző tudományterületek sokszor eltérő meghatározással párosítják (Taylor, Hochuli 2017). Munkánk során ebből adódóan egy tág és széles körben alkalmazható nemzetközi definíciót használtunk. E szerint minden olyan települési terület városi zöldtérnek tekinthető, amely tartalmaz valamilyen szintű zárt (növényzettel) borítottságot (Almanza et al. 2012; Stanford et al. 2022; Taylor, Hochuli 2017) és alkalmas arra, hogy esztétikai jellege vagy nagysága alapján valamilyen rekreációs, használati célt szolgáljon, valamilyen ökoszisztéma-szolgáltatása alapján a város élhetőségét, klimatikus viszonyait javítsa, illetve a lakosság számára hozzáférhető legyen. Ezen kívül más feltételt nem állítottunk a városi/települési zöldterek azonosításával kapcsolatban.

Bár a hazai szabályozási, környezetkutatói és tájépítési gyakorlat is elkülöníti a zöldterület és zöldfelület fogalmát, jelen tanulmányban szándékosan nem teszünk különbséget a kettő között, inkább a városi zöldtér fogalmát használjuk, mely részben integrálja a két kategóriát, de legfontosabb jellemzői nem a jogi státusz alapján alakulnak ki. Célunk nem a mérnöki-szabályozási szempontok hangsúlyozása, hanem a nemzetközi irodalomban gyakori zöldinfrastruktúra kategóriarendszer szerint a növényzettel borított városi területek közösségi térhasználat- és funkcióközpontú, valamint üzemeltetési-fenntartási jellegű bemutatása. A tanulmányban a zöldterületi és a zöldfelületi fogalmak esetében a hivatalos tájépítész-településmérnöki álláspont mellett fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy funkciók szerint a térhasználók számára valójában nem a zöldterületi jogi minősítése, hanem a zöldfelületi és zöldterületi funkciók, a jobb vagy rosszabb minőség, a használhatóság, a fenntartás milyensége a meghatározóak. Meglátásunk szerint a városi zöldtereket annak ellenére is zöldterületként használják a városlakók, hogy azok a településrendezés jogszabályi háttérben lefektetett kategóriák szerint nem minősülnek annak (például egy megnyitott, de felhagyott telek vagy egy vízgazdálkodási terület). Éppen ezért a tanulmányban az informális városi zöldterek diffúz kategóriát jelentenek a zöldterületek és a zöldfelületek rendszerében, amely integrálja a szintén nem jogi kategóriaként értelmezhető köztér fogalmat is. Vagyis, a települési zöldterek biológiai aktivitási

értékkel rendelkeznek, rajtuk rekreációs vagy esztétikai jellegű zöldfelület található, viszont jelenlegi, nem feltétlenül zöldterületi településrendezési besorolásuk ellenére alapvetően „zöld” funkciókat, klímavédelmi, ökoszisztéma-szolgáltatásokat látnak el. A valamilyen „zöld” funkciókkal rendelkező, a városi köz számára elérhető terek ezen logika alapján formalitásuk – informalitásuk mentén kerültek két, szintén diffúz, de elkülöníthető kategóriába (Pietrzyk-Kaszyńska, Czepkiewicz, Kronenberg 2017) (1. ábra). Előbbiek alatt a zöldterek azon csoportját értjük, melyek jól lehatárolhatók és tisztán meghatározható a fenntartójuk, aki legalább egy bizonyos mértékig ápolja is a területet, azt viszonylag jó minőségben fenntartja. A nemzetközi szakirodalom alapján a formális VZT-ek öt fő típusba sorolhatók, melyek részben a településrendezésből is ismertek. A jogintézményként is létező közparkok és közkertek, a temetők, intézmények kertjei és az erdők, valamint a jelenlegi hazai szabályok alapján nem jogintézmény közösségi kertek (Pietrzyk-Kaszyńska, Czepkiewicz, Kronenberg 2017). A városi formális zöldterek valójában a legtöbb esetben jogilag is zöldterületek, hiszen a rendezési (korábban szerkezeti, szabályozási) tervekben is ilyen funkciókat látnak el, ilyen kategóriákba lettek besorolva. Ezzel szemben az informális városi zöldterek sajátos karakterisztikával rendelkeznek, melyet a következő fejezetben bővebben kifejtünk.

1. ábra: A városi zöldterek jellemzői és kiemelt példái
Types Of Urban Green Spaces

Forrás: saját szerkesztés

Az informális városi zöldterek bemutatása, osztályozása

Az informális városi/települési zöldterek (*informal urban greenspace* – továbbiakban IVZT) fogalma nehezen definiálható (Kremer, Hamstead, McPhearson 2013; Stanford et al. 2022), egyrészt mivel jellemző rájuk az időbeli és térbeli változások

gyakorisága (Luo, Patuano 2023), másrészt mert igen diffúz és szubjektív kategóriaként kezelhetők. Harmadrészt jelenleg is kevés tudományos munka foglalkozik a témával, az informális városi zöldterek nomenklatúrájával, és éppen ezért nincs széles körű konszenzus az informális zöldterek kategorikus jellemzőiről. Ennek ellenére több meghatározás is született már (Farahani, Maller 2019; Luo, Patuano 2023), melyek különféle szemszögből közelítik a kérdéskört. Jorgensen és Tylecote (2007) szerint az informális zöldtér az, ahol a természet elkezdte „visszafoglalni” a város területét. A Rupprecht és Byrne szerzőpáros (2014a) nemcsak definíciót alkotott, hanem kategorizálta is az IVZT-ket. Meghatározásuk szerint az informális városi zöldterek legalább annyira társadalmi, mint biológiai és ökológiai jelenségek. Szerintük minden olyan emberileg bolygatott városi terület az IVZT-k közé sorolható, amelyen spontán kialakuló, átmeneti zöld vegetáció található (például elhagyott épületek, vasúti sínek mentén, félbehagyott építési területek) (Kim, Rupprecht, Furuya 2018; Rupprecht, Byrne 2014b). Meghatározásuk arra fókuszál, hogy e területek közös tulajdonsága a fenntartás és a használat szabályozásának hiánya (Luo, Patuano 2023). Ennek köszönhetően az IVZT-k kialakulása során egy városi területen elkezd spontán természetes vegetáció megjeleni, mely átveszi a korábban ember által létrehozott tájelemek felett az uralmat (Rupprecht, Byrne 2014a). Ennek mértéke nagyban eltérhet a különböző zöldterek esetében. Ráadásul az IVZT-k állapotát sokkal inkább a korábbi emberi építkezések (Nefs 2006) és az azóta újra beinduló ökológiai folyamatok határozzák meg, mintsem bármilyen nemű jelenlegi emberi beavatkozás. Így nem tartozik például közéjük egy privát „vadregényes” kert, mert azon hiába van túlsúlyban a spontán vegetáció és a burjánzó növények, ha ezt a tulajdonosuk direkt őrzi meg ilyen állapotban. Ezzel szemben a definíció szerint az IVZT-k közé tartozik egy olyan városi üres telek, melyet az önkormányzat időközönként akár le is kaszáltathat, amíg a füves terület használatát nem szabályozza semmi, addig az informális városi zöldtérnek minősül. Az informális városi zöldterek általában vadregényesebb környezetet nyújtanak a formális zöldtereknél, melyre a társadalom több csoportjának is kimutatható igénye van (Rupprecht, Byrne 2014a; Rupprecht 2017).

A városi zöldterek kategorizálásakor vannak olyan jellemzők, amelyek alapján egyes zöldtereket egyértelműen be lehet sorolni a formális vagy informális kategóriába (például az emberi fenntartás teljes hiánya vagy annak mindennapos megléte alapján), de a legtöbb esetben ezek nem, vagy csak mértékkel használható szempontok. Így munkánk során sokkal inkább egy definíciós spektrumként tekintettünk a városi zöldterekre, amely két végén a formális és az informális városi zöldterek állnak. Mindaddig nem került kidolgozásra objektív és széleskörűen használható módszertan arra, hogy az egyes zöldterek ezen a spektrumon belül pontosan hol helyezhetők el. Mindez azért lenne hiánypótló, mert az átalakulási folyamatuk és az állapotukra ható fő tényezők megértése alapján sokkal könnyebben lehet a fejlesztési igényeiket meghatározni. Mégis több szempont párhuzamos figyelembevételével viszonylag biztosan lehatárolható, hogy egy-egy

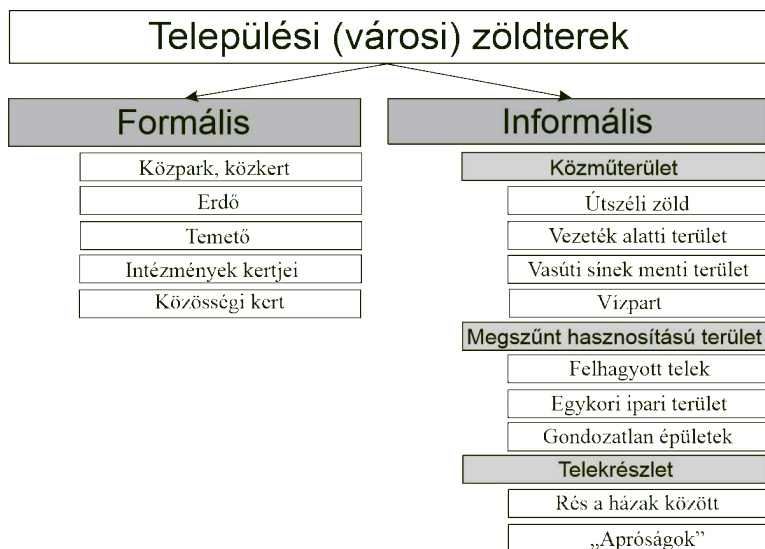
városi zöldtér mely kategóriába sorolható (tehát a spektrum mely végéhez közelebb helyezkedik el). Ezen szempontok közül a legfontosabbak az *emberi fenntartás mértéke*, annak *gyakorisága*, a *felhasználás módjának szabályozottsága* és a *hozzáférhetőség*, az *antropogén bolygatás erőssége* és a *spontán vegetációk megjelenésének a mértéke* (Stanford et al. 2022), de befolyásoló hatású lehet a *terület mérete*, *települési léptéke*, a *terület jogi státusza* és *funkcióbőssége* is.

Ezek együttes figyelembevétele alapján határoztuk meg munkánk során azokat a zöldterületeket, zöldfelületeket, melyeket az IVZT-k közé soroltunk. Összességében a tanulmányban informális zöldterekként definiálhatjuk azokat a városi zöldterületeket és zöldfelületeket, ahol hiányzik, vagy csak kismértékű, nem elégséges vagy nem egységes szabályrendszerhez kapcsolódik a fenntartás, a térhasználat módja és a térhasználók köre nem szabályozott és felügyelt, illetve spontán vegetáció jelenik meg egy korábban valamilyen módon hasznosított, de azóta felhagyott területen.

Az informális városi zöldterek típusai

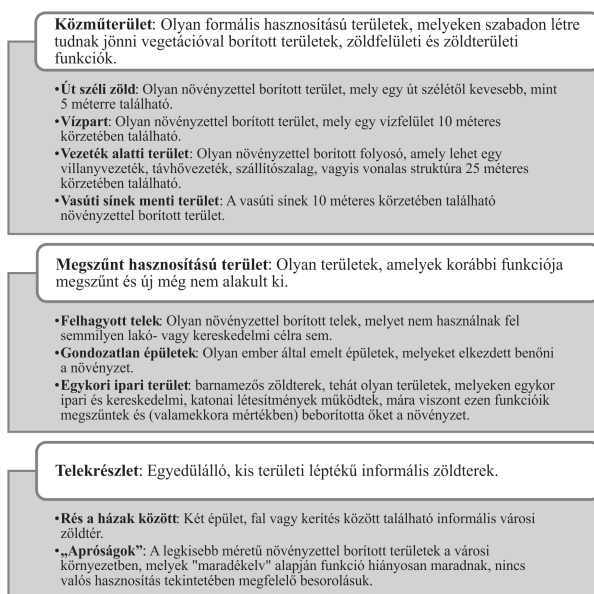
Ahogy az a fogalom meghatározása során is kiemeltük, nagy idő-, tér- állapot- és kihasználtságbeli változatosság jellemző az IVZT-kre (Luo, Patuano 2023), mely a csoportosításukat is nagyban befolyásolja. A fogalom meghatározásához hasonlóan itt is Rupprecht és Byrne munkájából indultunk ki, akik megalkottak egy kategóriarendszert és kutatásaik során bizonyították használhatóságát is (Rupprecht, Byrne 2014b). Munkájukban kilenc különböző IVZT-típust különítettek el (2. ábra), több más szempont mellett leginkább a területek eredeti hasznosítását figyelembe véve. Fontos kiemelni, hogy ezek nem kizárólagos kategóriák, tehát lehet olyan IVZT, melyet több kategóriába is be tudunk sorolni, azonban szinte minden IVZT-t be lehet sorolni legalább egy csoportba, és az adott kategóriák általában jól jellemzik egy-egy terület meghatározó arculatát. Ugyanakkor az IVZT-k nagymértékű változatossága nyomán további kategorizálási példákat is megvizsgáltunk a szakirodalmi előzmények közül. Volt olyan kutatás, amelyben külön csoportként kezelték a fenntartott és az elhanyagolt informális zöldtereket (Sikorska et al. 2020), míg más kutatók a kilenc leírt kategóriába a vezeték alatti területek és az „apróságok” helyett a parkolók széleit és a potenciáljukhoz képest kevésbé fejlesztett (*underdeveloped*) telkeket sorolták (Kim, Rupprecht, Furuya 2018). Ugyanakkor e csoportosítások is szinte minden esetben Rupprecht és Byrne munkájából indultak ki, így ebben a tanulmányban is az eredeti kilenc kategóriát vettük alapul, melyet három fő kategóriába soroltunk (3. ábra) szakirodalmi előzmények alapján (Stanford et al. 2022).

2. ábra: A városi zöldterek típusai a szakirodalmi előzmények alapján
Types Of Urban Green Spaces

Forrás: Pietrzyk-Kaszyńska, Czepkiewicz, Kronenberg 2017 és Rupprecht, Bryne 2014b alapján saját szerkesztés

3. ábra: Az informális városi zöldterek típusai
Types of the informal urban greenspaces

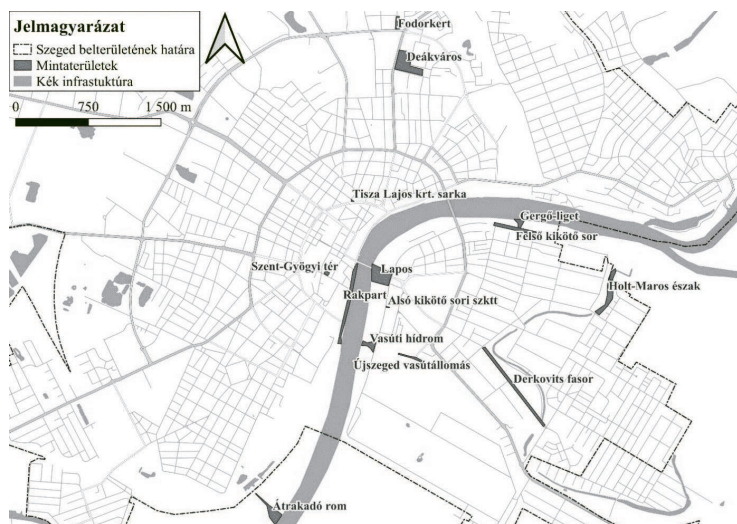

Forrás: Rupprecht, Bryne 2014 és Stanford et al. 2022 alapján saját szerkesztés

Módszertan

Első kutatási kérdésünk megválaszolásához a kezdő lépés a szakirodalmi előzmények áttekintése volt, kiemelten az IVZT-k definiálására és tipizálására vonatkozóan. Ennek nyomán további kérdéseink megválaszolásához mintaterületeket jelöltünk ki Szegeden. Ugyan egyre több tanulmány foglalkozik az IVZT-k szerepével, azzal, hogy ezek mekkora területen vagy számban helyezkednek el egy városon belül, ezideáig egy kutatás foglalkozott csak (Rupprecht, Bryne 2014b), és az se volt reprezentatív a globális átlag tekintetében (mivel csak Brisbane és Sapporo esetében végezték el), ráadásul a vizsgálat csak az IVZT-k összterületére vonatkozott. Ugyanakkor mivel a két város esetében közel azonos értékeket kaptak (a település teljes területének 6,3%-át, illetve 4,8%-át borította informális városi zöldtér), ezért Szegeden is nagyságrendileg legalább hasonló értéket becsülhetünk. Azonban ezt a nagyságrendet nem vehettük kutatásunk kiinduló pontjának, mivel egyrészt csak az összterületre vonatkozik, és nem a konkrét zöldterek számára, másrészt pedig egy város informális zöldtereiinek többsége kisebb IVZT-elemekből tevődik össze, és nagy részük út széle vagy házak közötti rés, illetve olyan üres telek, mely kerítéssel van elzárva (Rupprecht, Bryne 2014b). Ezek jelentős részét pedig azért nem vizsgáltuk kutatásunk során, mert vagy nehezen mérhető az állapotuk, vagy nem is hozzáférhetők a lakosság számára. Így a mintaterületek számának megállapítása, illetve a vizsgálandó IVZT-k kijelölése során nem a klasszikus kutatómódszertani metodikát alkalmaztuk. Jelen tanulmányban a szakirodalmi előzményekre alapozva, illetve a Google Earth Pro és a QGIS térinformatikai programokat használva jelöltük ki a konkrét mintaterületeket a 2021-2022 közötti időszakban. Kiemelt szempont volt, hogy minden egyes IVZT-típusra (Rupprecht, Bryne 2014b) vizsgáljunk meg legalább egy példát, azonban nem csak kilenc mintaterületet mérünk fel. Egyrészt ugyanis az egyes típusokon belül is jelentős eltérések lehetnek például az eltérő méretűek között (Nefs 2006), másrészt Szeged belterületén, a város természetföldrajzi adottságaiból adódóan különösen nagy változatossággal jelenhetnek meg a vízparti informális zöldterek. Így ezen típusból több, térben elszórtan elhelyezkedő IVZT-t is vizsgáltunk, melynek eredményeképpen 14 mintaterületet mértünk fel (4. ábra). Jelen kutatás a "külsőterületi" informális zöldfelületekre nem terjedt ki, bár ezek is fontos szerepet töltenek be a városi ökoszisztéma-szolgáltatások tekintetében, Szegeden azonban, tapasztalataink alapján a város kompakt jellege miatt a városi térhasználatban kevésbé játszanak meghatározó szerepet, mert nehezebben megközelíthetők.

4. ábra: A mintaterületek elhelyezkedése
Geographical location of the selected sample areas in Szeged

Forrás: saját szerkesztés

A mintaterületek kiválasztása után térinformatikai módszerekkel vizsgáltuk azok megjelenését vagy a megjelenés hiányát az országos területrendezési terv (OTRT) zöldfelületekhez kapcsolódó övezeteiben, melyek vizsgálatához a felmérés idején érvényben lévő jogszabályi definícióit vettük alapul (2018. évi CXXXIX. tv.). Az országos mellett más területi adatbázisokban is vizsgáltuk a kiválasztott mintaterületek megjelenését (1. táblázat). Az egyik ilyen adatbázis a kutatás időszakában a város hatályos településszerkezeti terve volt, amelynek területhasznosítási kategóriáit a 253/1997. Korm.rendelet adta. A hivatalos adatbázisok feldolgozása mellett azonban fontosnak találtuk egyéb források felhasználását is, leginkább azért, mert az informális városi zöldterek gyors átalakulását, létrejöttét vagy megszűnését sokszor csak nehezen, lassan tudják lekövetni a szigorú definíciók alapján készülő hivatalos szabályozások (Feltynowski et al. 2018). Így munkánkban a Kopernikusz műhold felvételei alapján kategorizált 2018-as Urban Atlas (UA) vektoros térképi eredményeit is használtuk a szegedi zöldterek vizsgálatára. Az UA területhasználat-kategóriák között több is városi zöldtereket takar, de emellett a szerint is vizsgálta a városrégiók területeit, hogy azt fedie-e lombkorona. Végül kutatómunkánk során egy harmadik típusú zöldtér-adatbázisforrást is használtunk, az Open Street Map-et (OSM). Ezen térképes adatbázis alapvetően közösségi fenntartású, így jellemzően jóval aktuálisabb és részletesebb képet tud adni az egyes területek funkciójáról, illetve azok változásáról. A különböző adatbázisokat annak érdekében használtuk fel, hogy feltűntessük egyrészt azokat a városi zöldtereket, melyek hivatalosan zöldterületként vagy zöldfelületként

vannak nyilvántartva, másrészt azokat is, melyek ugyan (ideiglenesen) vegetációval fedettek, mégsem „városi zöld”-ként nyilvántartottak, ellenben közösségi használatban vannak. Ezért a kutatásunkban a különböző kategóriák egymásnak való megfeleltethetőségét is vizsgáltuk (1. táblázat).

1. táblázat: A tanulmányban városi zöldtérrként kezelt kategóriák gyűjteménye
Categories of urban green spaces according to the examined datasources

Településrendezési területhasználati kategória	Urban Atlas területhasználati kategória	Open Street Map területhasználati kategória	UA Satellite területhasználati kategória
Zöldterület – közpark, közkert	Városi zöldterület (Green urban area)	Park	Összefüggő zöldterület
Védelmi rendeltetésű erdőterület	Erdő (Forest)	Erdő, természetes erdő	
Rekreációs rendeltetésű erdőterület			
Egyéb erdőterület			
Különleges beépítésre nem szánt, burkolt vagy fásított köztér, sétány	Városi zöldterület (Green urban area)	Gyalogos övezet	Fasor
Különleges beépítésre szánt temető terület			Nem összefüggő fás területek
Különleges beépítésre szánt intézmény terület		Temető	
Mezőgazdasági terület	Városi szövet (Urban Fabric)	Iskola, egyetem, kórház	
Különleges beépítésre (nem) szánt, nagykiterjedésű sportolási célú terület és kempingterület	Legelők (Pastures), Szántó (Arable land annual crops)		
Vízgazdálkodási terület	Vizes élőhely (Wetlands)		
Természetközeli terület - mocsár, nádas, ex lege védett láp			
Egyéb ipari gazdasági terület	Ipari, kereskedelmi, közösségi, katonai és magánterületek (Industrial, commercial, public, military and private units)		

Forrás: Open Street Map, Urban Atlas, Szeged MJV Településszerkezeti Terv, Urban Atlas Satellite alapján saját szerkesztés

Mivel kutatásunk célja a szegedi IVZT-k átfogó vizsgálata volt, ezért a műszaki szemléletű, távérzékelési eszközökkel elvégzett felmérések mellett terepbejárásokat is folytattunk a mintaterületeken. Ennek pontos módszere a terepi megfigyelés volt (Letenyi 2005), melyet 2020.09.24. és 2021.07.16. között folytattunk le, 12 alkalommal minden mintaterület esetében, vagyis összesen 168 felmérés készült el. A 12 terepbejárás tudatosan változatos időpontokban és időjárási körülmények között történt, volt reggel, napközben, délután, este, valamint munkanapon, hétvégén, ünnepnapon, és esőben, szeles, felhős, napos időben is. Ezek célja az IVZT-k állapotában bekövetkező változások felmérése volt különböző helyzetekben, körülmények között, illetve, hogy átlagos látogatószámot és térfelhasználati jellemzőt rendelhessünk az egyes terület egységek mellé. Minden terepbejárás esetében fényképes dokumentációt és írásos értékelést is készítettünk.

A területhasználati kategóriaelemzés eredményei

A felmért 14 IVZT az OTTrT vizsgált övezeteiben, a zöldterületekhez vagy az azok menti kék infrastruktúra elemekhez kapcsolódó területekkel kis mértékben volt érintett, a legmeghatározóbb területhasználati kategória az ökológiai folyosó és az erdő, valamint az árvízvédelmi fővédvonal volt. A négy vizsgált adatbázisban eltérő arányban jelentek meg a kiválasztott mintaterületek mint zöldterületek. A legkisebb mértékben a távérzékeléssel gyűjtött adatbázisokban (Urban Atlas – a mintaterületek 36%-a szerepelt zöldterületként és Urban Atlas Satellite – 21%). Ennek több oka is lehet. Egyrészt a műholdképek felbontásának kötöttsége csökkentheti a kisebb méretű mintaterületek beazonosíthatóságát, másrészt ezen adatbázisok az elkészültük pillanatában aktuális állapotokat tartalmazzák, melyek így nem tudják követni az informális zöldterületek gyors átalakulását, esetleges megszűnését vagy létrejöttét. Szeged Megyei Jogú Város Településszerkezeti Tervében a 14 mintaterület fele szerepel zöldterületként. Mindez alapján a mintaterületek fele jogi szempontból formálisnak tekinthető, azonban az informális városi zöldtereket meghatározó egyéb szempontok (fenntartás, ápoltság, funkciók) alapján azok formális besorolása nem feltétlenül lenne helytálló. A mintaterületek az Open Street Map adatbázisában szerepeltek zöldterületként a legnagyobb arányban (71%), melynek oka az adatbázis folyamatos frissítése és közösségi tartalomfejlesztése. Így ezen adatforrás képes a jellemzően kis léptékű területhasznosítást is lekövetni. A különböző adatbázisok közötti diszkrépanciák a városi zöldterek esetében segítenek az empirikus úton tapasztalható informalitás kimutatásában. Ugyanakkor a különböző zöldterület-adatbázisokat vizsgálva azt a következtetést tudtuk levonni, hogy célszerű a különböző metodikával készülő adatbázisokat együttesen, szintetizálva hasznosítani egy város valójában városi zöldtérként funkcionáló kataszterének összeállításához, amelybe így beelerősíthetnek azok az informális terek is, melyek hivatalosan nem tekinthetők

2. táblázat: A mintaterületek hozzáféréseinek és az informalitás típusának adatai
 Data of the sample areas on availability and informality type

Mintaterület	Mikor hozzáférhető?	Informális városi zöldtér	Alapterület (ha)
Átrakodó rom	időszakosan	vízpart, egykori ipari terület; megszűnt hasznosítású terület	1,86
Alsó kikötő sori SzKTT	mindig	rés a házak között, telekrészlet	0,03
Újszeged vasútállomás	mindig	vasúti sínek mentén; közműterület	0,44
Tisza Lajos krt. sarka	mindig	apróság, telekrészlet	0,04
Fodorkert	mindig	vezeték alatti terület; közműterület	0,48
Derkovits fasor	mindig	út széle; közműterület	2,90
Deákváros	mindig	üres telek; megszűnt hasznosítású terület	3,88
Vasúti hídrom	az év nagy részében	vízpart, épület; megszűnt hasznosítású terület	0,80
Szent-Györgyi tér	mindig	üres telek; megszűnt hasznosítású terület	0,17
Gergő-liget	az év nagy részében	vízpart; közműterület	0,52
Felső Kikötő sor	mindig	vízpart, vezeték alatti terület, vasúti sínek mentén; közműterület	1,53
Holt-Maros észak	mindig	vízpart; közműterület	2,53
„Lapos”	az év nagy részében	vízpart; közműterület	3,20
Rakpart	időszakosan	vízpart; közműterület	2,56

Forrás: saját adatok

zöldterületnek vagy zöldfelületnek, funkciójuk tekintetében mégis kiszolgálhatnak városi igényeket az általuk nyújtott ökoszisztéma-szolgáltatások alapján.

A szakirodalomban szereplő mindegyik IVZT-típusra találtunk példát Szeged területén, ugyanakkor a város természetföldrajzi jellegzeteségéből adódóan a közmű, és azon belül is a vízpart jellegű mintaterületek fordultak elő legnagyobb számban. Mivel kutatásunk során a lakosság által kihasználható IVZT-k vizsgálata volt a cél, ezért csak olyan mintaterületeket mértünk fel, melyek legalább részlegesen a lakosság számára is hozzáférhetők. Ezek alapján a mintaterületeket három kategóriába soroltuk. A vizsgált IVZT-k döntő többsége mindig szabadon hozzáférhető volt, míg az év nagy részében szabadon hozzáférhetők azon mintaterületek voltak, melyeket a Tisza magas vízállás idején elönt, s így rövid időre hozzáférhetetlenné válhatnak. Az általában szabadon hozzáférhető kategória pedig azon mintaterületeket jelölte, melyeknél a terepi megfigyelések során is tapasztaltunk szabad látogatást akadályozó tényezőt. A vizsgált IVZT-k az alapterületekben, a szakirodalmi előzményeket megerősítve is jelentős változatosságot mutattak, területük 0,17 hektártól akár 3,88 hektárig is kiterjedhetett (2. táblázat).

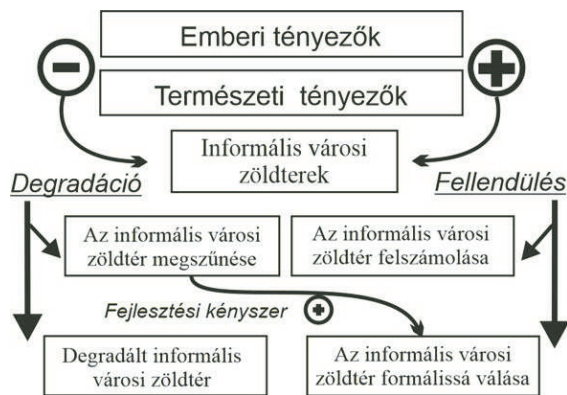
Az informális városi zöldterek állapotváltozásainak háttere

Az informális városi zöldterekre a szakirodalomban többször is „átmeneti” zöldterületekként hivatkoznak, ezzel is kiemelve állapotuk gyakori átalakulását (Nef 2006; Rupprecht, Bryne 2014a). Ezt megerősíti, hogy a 11 hónapon keresztül folytatott rendszeres terepbejárásoknak, illetve a geoinformatikai módszereknek köszönhetően megállapítottuk, hogy a 14 vizsgált mintaterület több mint negyedének állapotában számottevő átalakulás ment végbe. Ezek nyomán megállapítottuk, hogy a vizsgált IVZT-k gyakori állapotváltozásait és sérülékenységet elsősorban a külső hatásokkal szembeni védelmük hiánya okozza. Ezen külső hatásoknak két fő típusa, az emberi és a természeti eredetűek negatívan és pozitívan is hathatnak a zöldtérre (5. ábra). Emberi negatív hatás lehet például a szemetelés vagy a szándékos rongálás. Ezzel szemben pozitív emberi hatás lehet egy közösségi szemétszedés vagy madárodú kihelyezése. A természeti negatív hatást legtöbbször a komolyabb viharok okozhatják, de Szeged esetében sok IVZT-t károsíthat a Tisza vízszintjének emelkedése is. A természeti pozitív hatások általánosan növelik az informális városi zöldterek növényzettel borítottságát. Ilyenek lehetnek például a vegetáció fejlődéséhez szükséges időjárási jelenségek (például az elegendő eső), a növények beporzása rovarokkal/széllel vagy a növénymagok madarak általi terjesztése.

A külső negatív hatásokat ugyan egy fokig a zöldtér ökoszisztémája ellensúlyozni tudja, ám ha túllépi ennek a határát, akkor megindul azok degradációja, mely az IVZT végleges pusztulásához is vezethet (Derksen et al. 2017) (5. ábra). A természeti negatív hatások jellemzően csak extrém esetekben végződnek a városi zöldtér tényleges megszűnésével, erre a legjobb példa a folyók, tengerek hosszú távú vízszintemelkedése, és így az ártéri, part menti területek tartós elöntése. Ennél sokkal gyakoribb eset (Zhu, Ling 2022), ha emberi negatív hatások okozzák egy informális városi zöldtér megszűnését. Ezen folyamatokat lehet osztályozni a zöldtér helyén kialakuló terület jövőjének alapján. Amennyiben az emberi negatív beavatkozásnak nincsen hosszú távú célja a területtel, akkor egyértelműen a lakosság döntő többségére negatívan ható folyamatról van szó. Ez lehet akár fakivágás (tüzelőanyag céljából), de lehet rongálás, gyújtogatás is. Utóbbi esetében jelentkezik leglátványosabban az IVZT-k sérülékenységeinek fő oka, a zöldtérhasználat szabályozásának részleges vagy teljes hiánya. Ugyanakkor az emberi negatív hatás legtöbbször azért következik be, mert az IVZT-nek új szerepet határoznak meg. Ennek a leggyakoribb példája, amikor egy üres telek típusú informális városi zöldtéren építkezés indul meg. Ezen átalakulással kapcsolatban ugyanakkor nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy a lakosság milyen módon fogadja azt (Horváth 2018), ugyanis előfordul, hogy az informális városi zöldtér aktív használóinak mindennapi életére negatívan hat az átalakulás, míg az új létesítménynek van haszonélvezője is. Mindenesetre az IVZT állapotában bekövetkező változás társadalmi reakciókat fog kiváltani, melyek akár rövidtávon is városi és társadalmi konfliktushelyzetek kialakulásához vezethetnek, melynek középpontjában a megváltozó területhasz-

nálat és annak mindennapokra gyakorolt hatása áll. Az IVZT-k átalakulásának sajátossága az informális és a formális városi zöldterek folyamatos átalakulása és „egymásba alakulása”, amely valójában körforgásnak tekinthető (Nefs 2006). Ezen átalakulás vizsgálatát is jobban szemlélteti, ha nem két különálló kategóriaként kezeljük a formális és informális városi zöldtereket, hanem egy spektrum két végének tekintjük őket. Ha az átalakulás folyamatát elsődlegesen a pozitív külső hatások határozzák meg (5. ábra), a pozitív emberi hatások túlsúlyba kerülésével bekövetkező átalakulás során a városi zöldtér informálisból formálissá válik. A körforgásnak ez az időben jól lehatárolható része, ugyanis általában kijelölhetők azok a lépések, fejlesztések, melyek során egy zöldtér formális jellegűvé válik. Ennek eredményeképpen az addig ritkább pozitív emberi hatások (pl. fenntartás) rendszeressé válnak, és akik e fejlesztéseket végzik, a zöldtér aktív állapot szabályozóiként jelennek meg. Ezek a fenntartók lehetnek a településvezetés által kijelölt személyek (ekkor „top-down” fejlesztésről beszélhetünk) (Bende 2016), illetve lehetnek a városi zöldtér körüli lakosok, ekkor közösségi részvételű („bottom-up”) fejlesztésről (Derkzen et al. 2017) beszélhetünk (Barta 2009). Amennyiben azonban ez a fenntartó tevékenység megszűnik, a VZT ismét megindul az informálissá válás útján. Ez a folyamat jellemzően sokkal több időt vesz igénybe, és gyakran nem is lehet megállapítani egy konkrét időpontot, amelytől kezdve egy városi zöldteret már informálisnak tekintünk. Ezt az átalakulást leginkább természeti pozitív hatás okozza (5. ábra), például a vegetáció nem kontrollált dúsulása, elburjánzása. Ez természetesen nem mindig jár pozitív hatással, hiszen ilyen városi területeken általában tágtűrűsű, invazív fajok terjednek. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a VZT-k átalakulása és állapotváltozása egy állandóan fennálló folyamat, melyet szinte mindig befolyásol a négy külső hatás mindegyike. Az átalakulások típusait csak az határozza meg, hogy éppen melyik külső hatás kerül túlsúlyba.

5. ábra: Az informális és a formális városi zöldterek átalakulásának körforgása
Transformation of the formal and informal urban green spaces

Forrás: saját szerkesztés

Az informális városi zöldterek dzsentrifikációja

Kutatási eredményeink nyomán az IVZT-k látogatottságának átalakulása, változása is leírható, melyek erősen kapcsolódnak az IVZT-k állapotához is, jellemzően kölcsönösen hathatnak egymásra. Ezen oda-vissza hatások közül kiemelkednek az emberi eredetűek, legyenek azok pozitívak vagy negatívak, melyek jelentősen alakítják az IVZT-k állapotát, ugyanakkor erősen függenek azok látogatottságától is.

Az állapotváltozásokat, valamint az azokat előidéző pozitív emberi beavatkozásokat az egységes definícióval nem rendelkező dzsentrifikáció analógiáján (Fino 2022; Bhavsar, Kumar, Richmann 2020) zöld dzsentrifikációként (*green gentrification*) értelmezhetjük. A zöld dzsentrifikáció fogalma szinte teljes kizárólagossággal észak-amerikai folyamatok leírásakor jelenik meg a nemzetközi szakirodalomban (Quinton, Nesbitt, Sax 2022). Gould és Lewis (2012) értelmezése szerint a zöld dzsentrifikáció nem más, mint a zöldterületek létrehozásának és megújításának folyamata, mely hozzájárul az adott városrész felértékelődéséhez, átalakulásához. Vagyis a zöldterület és annak fejlesztése egy eszköz ahhoz, hogy megtörténjen a városrész ingatlanpiaci értéknövekedése és lakosságcsereje. Davidson és Lees (2005) munkájára támaszkodva, Quinton, Nesbitt és Sax (2022) az ökológiai és környezeti dzsentrifikációs fogalmakat szinonimaként használva összegzik a zöld dzsentrifikáció tényezőit és jellemzőit. A négy legfőbb tényező a tőkebefektetés (1), a társadalmi felértékelődés (2), a környezet megváltoztatása (3), valamint a kiszorítás és elmozdulás (4). Az említett tényezőkön felül Sutherland szerint a dzsentrifikációs folyamatok közös jellemzői közé tartozik az előfeltételek megléte (kiindulóhelyzet) (5) és az aktorok (6) is (Sutherland 2018).

Tanulmányunk szorosan kapcsolódik a zöld dzsentrifikáció jelenségéhez, a kutatás azonban nem a zöldterek átalakításának városrészi következményeit tárja fel, hanem a városi zöldterek állapotváltozását, a megváltozó funkciókat és térhasználatot. Éppen ezért elkülönítjük a zöld dzsentrifikáció (*green gentrification*) és a városi zöldterek dzsentrifikációjának (*urban greenspace gentrification*) folyamatát. A kettő nem zárja ki egymást; minden zöld dzsentrifikáció a zöldterek dzsentrifikációját okozza, fordítva azonban ez nem feltétlenül igaz. Wolch és szerzőtársai szerint a zöldterek kényszerített, nem organikus fejlesztése aránytalanul erősíti a városi dzsentrifikációs folyamatokat, ami társadalmi csoportok kiszorításával, a helyi közösségek szétszakadásával, a piaci igények lakossági igények fölé rendelésével, a városon belüli társadalmi távolságok további növekedésével jár. Véleményük szerint éppen ezért nagy szükség van az általunk is vizsgált félig formális, informális, vagyis nem „túlfejlesztett” városi zöldterekre, melyek bárki számára hozzáférhetőek (Wolch et al. 2014) és nem okozzák a város dzsentrifikációját.

Jelen tanulmány a klasszikus dzsentrifikációt és annak azonosított tényezőit (Davidson, Lees 2005) a városi zöldterek dzsentrifikációjának esetében négy té-

nyezőre fordítja le. A városi zöldterek dzsentrifikációs folyamatához szükséges használatra alkalmas kiinduló állapot (A), amely megfeleltethető a kiinduló helyzet (5) és az arra reagáló tőkebefektetés (1) jellemzőinek. A dzsentrifikáció továbbá a városi tér feletti kontrollt, annak birtokba vételét, a (köz)tér privatizációját, annak előfeltételeit, folyamatát és következményeit is (B) jelenti. Ez a szempont megfeleltethető a kiinduló helyzet (5), tőkebefektetés (1) és a környezet megváltoztatása (3) tényezőknek. Ehhez kapcsolódóan értelmezésünk szerint a városi zöldtér dzsentrifikációja a társadalmi csoportok kicserélődését és kiszorítását, az összetétel megváltozását, filtrációját is (C) jelenti. Ez megfeleltethető a (4) kiszorítás és elmozdulás, valamint az aktorok (6) kategóriáinak. Végül az előző két folyamatból adódóan a (köz)tér használatának megváltozását, az igénybevétel módját is jelenti (D), mely megfelel a társadalmi felértékelődés (2) és a kiszorítás, elmozdulás (4) kategóriáinak. E négy (A, B, C, D) tényező együttes jelenlétét nem makro- vagy mezoszinten elemezzük, hanem a városi folyamatok vizsgálatának recens trendjéhez illeszkedve (Vámos, Nagy, Kovács 2023), mikroléptékben, az informális városi zöldfelületekre vonatkozóan. Az alkalmazott dzsentrifikációs inváziós-szukcessziós-ciklus modell (Berényi 2005; Dangschat 1988; Gyimesi 2013; Kovács 1992; Timár 2010) eredményei beilleszthetők más dzsentrifikációs modellekbe is (Davidson, Lees 2005; Sutherland 2018, Quinton, Nesbitt, Sax 2022).

Az informális városi zöldterek tudatos emberi beavatkozás során történő, bizonyos igényekhez szabott átalakítását, birtokba vételét, privatizációját dzsentrifikációnak tekinthetjük, mely több időbeli szakaszra bontható annak alapján, hogy a négy említett tényező mennyiben játszik szerepet az alakulásában. A különböző dzsentrifikációs szakaszokban eltérő térhasználók és téralakító szereplők vesznek részt, más mértékű a környezet birtokba vétele, átalakítása és a felértékelődés, valamint az ezzel járó társadalmi átalakulás.

Kiinduló helyzet (A)

Az IVZT-k sokszor alulhasznosított és degradált állapotú városi terek csakúgy, mint a klasszikus városrészi szintű dzsentrifikációs kutatások slumjai, gettói. Ahogy az egyes városrészek is eltérőek, úgy a városi zöldterek sem egyformák. Az IVZT és a rajta esetlegesen meglévő létesítmények minősége, a nyilvános hozzáférhetőség fontos elem a városi zöldtér dzsentrifikációjában, mivel a jó minőségű terek ösztönzik azok használatát (Pearsall, Eller 2020). Mindez több jellemzőben is tükröződik, például kedvezőbb a mikroklíma, többféle ülőhely, találkozási pont található a területen, mely indukálja a terek használatát. Természetesen nem minden IVZT rendelkezik ugyanolyan potenciállal. Számos tényező van, mely befolyásolja az informális városi zöldterek átalakulását, vagy annak dzsentrifikációs potenciálját. Az egyik ilyen az adott zöldtér elhelyezkedése (Rigolon, Németh 2019) a településen belül. A népszerű IVZT-k – akárcsak az újszegedi Lapos – álta-

lában jól láthatóak, könnyen megközelíthetőek. Például az IVZT-k távolsága a belvárostól a dzsentrifikáció erős előrejelzője lehet. Minél közelebb van a zöldtér a belvároshoz vagy egy központi helyhez, annál inkább potenciálisan dzsentrifikációra alkalmas területről van szó. Általában ezeket a területeket a használat dimenziójában is jobbnak értékelhetjük, számos tekintetben tehát a dzsentrifikációnak kedvező kiinduló pontot jelent.

Birtokba vétel, privatizáció és filtráció (B és C)

A zöldtér-dzentrifikációban meghatározó lehet az is, hogy milyen lakosság él annak közelében, hogy milyen közösség és hogyan használja az adott területet. Faktor lehet az is, hogy a térhasználók és a környező lakók mennyire kívánják „átvenni” az adott terület feletti „kontrollt”, mennyire kívánják befolyásolni a terület szerveződését és működését. Minél erősebb hatással bír egy-egy társadalmi csoport a városi zöldtér használatára, szerveződésére, működésére, annál erőteljesebbé válhat az adott terület kisajátítása. Ezzel párhuzamosan pedig egyre inkább beszűkül a terület használók köre, és válik egysíkúvá, esetlegesen monofunkcióssá és kulturálisan homogénné a terület. Tehát a területtel való egyre inkább formalizálódó gazdálkodás és szervezett térhasználat képes befolyásolni a jövődöbeli térhasználók körét is.

Az informális városi zöldterek formálissá alakítása a jobb módú és magasabban képzett emberek érdekében állhat, így az IVZT-k dzsentrifikációja releváns a környezeti igazságosság (Nagy 2021) szempontjából is. Hiszen bizonyos csoportok saját egészségük és jólétük érdekében igyekeznek ezeket a városi informális területeket mindinkább használatba venni, kontroll alá vonni, saját igényeikre optimalizálni, ezzel párhuzamosan pedig korlátozott figyelmet fordítanak a területhez kapcsolódó egyéb igényekre, a közérdekre (Kronenberg et al. 2020). Amennyiben az informális zöldterek, melyek szabályozatlanságuk miatt bárki számára igénybe vehetők, intézményesülnek, elveszítik korlátlan szabad jellegüket, az bizonyos csoportok, térhasználók kirekesztéséhez vezethet.

A használat megváltozása (D)

A zöldterek átalakulásának folyamatában meghatározhatók a látogatottság időbeli változásának tendenciái, a legfőbb látogatói csoportok jellemzői és ehhez kapcsolódóan az informális városi zöldterek formalizálódásának lépései is. Ezen tendenciákat időbeli szakaszokra bontva (Berényi 2005) pedig kijelölhetők azok a zöldtér-fejlődési pályák, melyek eltérő módon befolyásolják az emberi hatások típusának a függvényében az adott IVZT állapotát (Daniel, Lorient, Jessica 2022). A lehetséges fejlődési pályák megértéséhez a dzsentrifikáció inváziós-szukcessziós-ciklus modellje (Berényi 2005; Dangschat 1988; Gyimesi 2013; Kovács 1992; Timár 2010) mentén dolgozzuk fel a különböző zöldtérhasználó csoportok tulajdonságait, időbeli megjelenését és térhasználati szokásait.

Az informális városi zöldterek dzsentrifikációs modellje

Az informális városi zöldterek dzsentrifikációjának első időszaka a „felfedezés” (6. ábra), melynek kezdetén az alulhasznált városi zöldtérnek szinte csak alternatív használói vannak, például fiatalok, egyetemisták, szubkultúrák (graffittisek, szerfogyasztók stb.). Ennek legfőbb oka a zöldterek informális jellegéből adódó elhanyagolt, kevésbé ellenőrzött állapota. Az alternatív térhasználók a legkevésbé követik a társadalmi normákat, tevékenységük sokszor a legalitás és illegalitás átmeneti „szürke” zónájában mozog. Többségük a társadalom marginális csoportjából kerül ki, és jellemzően a társadalom által kevésbé elfogadott, akár deviáns cselekvésekre használják az informális városi zöldtereket (Bende, Nagy 2020). Mellettük ugyanakkor felfedezik az IVZT-t a pionírok (kutyasétáltatók, fiatal felnőttek, sportolók) is (Bende 2016; Berényi 2005), akik ugyan a társadalom által elfogadott módon használják a területet, a népszerű városi zöldterületek helyett azonban a kevésbé kihasználtakat részesítik előnyben. Tevékenységeik többnyire követik a társadalmi normákat, azonban vannak olyan cselekedetek, melyek a társadalom által kevésbé elfogadottak, konfliktusosak lehetnek, például póráz és szájkosár nélküli kutyafuttatás. Amíg nem sérti érdekeiket, a pionírok toleránsak az alternatív térhasználókkal szemben, nem akarják őket tudatosan kiszorítani. A pionírok növekvő számú megjelenése összességében a zöldtérhasználók számának enyhe emelkedését okozza a felfedezés szakaszában, különösen a szakasz legvégére, amikor a számuk eléri az alternatív térhasználókét.

A második szakasz a „szukcesszió” (Berényi 2005), mely nem azonos az ökológiai szukcesszióval, viszont tartalmában azonos jellegű folyamatot jelöl, csak más szereplőkkel. A növény- és állattársulások helyett a térhasználók lesznek azok, akiknek összetétele és tevékenysége megváltozik. A második szakasz során a látogatók összesített száma gyorsuló ütemben emelkedik; a szakasz elnevezése is erre utal. Ezen időszakban a pionírok száma nő és már egyértelműen meghaladja az alternatív térhasználókét, akik egyre kevesebben és ritkábban látogatják a városi zöldteret (Berényi 2005) azért, mert a terület egyre ellenőrzöttebbé válik. A szukcesszió szakasza időben két részre osztható, melyek között a választóvonalat a mainstream, vagyis a társadalmi normákat leginkább követő térhasználók megjelenése képezi. Tulajdonképpen a tér új felfedezése indul meg. A mainstream térhasználók a zöldtérlátogatók azon csoportját jelentik, akik a társadalom által elfogadott és a hivatalos szabályozásnak megfelelő módon használják a zöldtereket, annak ellenére, hogy az általuk használt városi zöldtér informális. A mainstream térhasználók többsége a népszerű és rendszeres fenntartású, így jó állapotú zöldterületeket és zöldfelületeket részesíti előnyben (Szilassi et al. 2023), és kevésbé vagy egyáltalán nem tolerálja az alternatív térhasználati formákat, azok ellen cselekszik is. Ezen csoport megjelenése még nagyobb volumenű, mint a pioníroké, ugyanis a II/B. szakaszban a városi zöldtér egyértelműen popularizálódik, melyet a mainstream használók meredeken növekvő száma, az alternatív

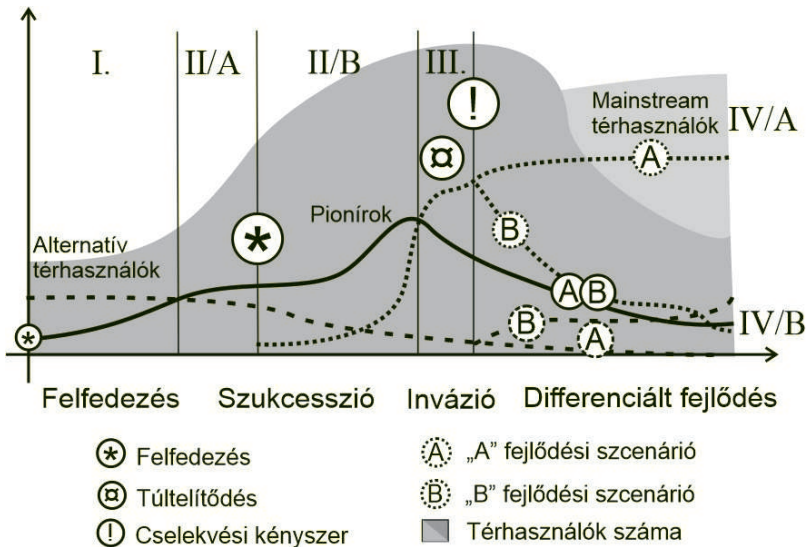
térhasználók szinte teljes eltűnése és a pionírok számának a szukcessziós szakasz végére eső tetőzése jelez.

A harmadik szakasz az „invázió” (Berényi 2005), amely során az alternatív térhasználók mellett a pionírok száma is csökkenésnek indul, melynek a fő oka az informális városi zöldtér telítődése (Bende 2016; Berényi 2005; Boros 2009; Daniel, Lorient, Jessica 2022). Ez a mainstream térhasználók növekvő számából adódik, az e csoportba tartozó látogatók száma felülmúlja a két másik látogató csoportba tartozókéét. Gyakran megfigyelhető folyamat a terület kommodifikációja, kommercializációja (Boros 2018) is. Az invázió elnevezés így arra utal, hogy ebben a szakaszban válnak a mainstream térhasználók a legnagyobb csoporttá az informális városi zöldtérben (Berényi 2005). Ezen szakasz végén egy cselekvési kényszer alakul ki, melynek a fő okozója a mainstream térhasználók nagy száma által kifejtett társadalmi nyomás. Ugyanis eddig a pontig az informális jellegű zöldterek állapotát jelentősen, átfogóan befolyásoló emberi eredetű hatások kifejezetten ritkák, ami abból adódik, hogy mind a felfedezés, mind a szukcesszió szakaszában olyan társadalmi csoportok fordultak elő a legnagyobb számban a területen, akik számára előnyös, vagy legalábbis semleges az emberi fenntartás és szabályozás hiánya. Az invázió során többségbe kerülő mainstream térhasználók számára azonban már fontos, hogy az általuk látogatott terület megfelelően fenntartott és szabályozott legyen. Így ugyan az invázió időszaka kifejezetten rövid a többi szakaszhoz képest, azonban mégis ennek a végén válik el a zöldtér jövője (Nefs 2006). Ennek a csoportnak a normái, viselkedése, térről alkotott elképzelései egyeduralkodóvá válnak, és azokat különféle eszközökkel, városi döntéshozókon keresztül érvényre is igyekeznek juttatni.

Két fő fejlődési út lehet az inváziós szakasz után, mely nyomán a negyedik szakasz a „differenciált fejlődés” időszaka. Amennyiben a cselekvési kényszer hatására aktív városfejlesztési, tehát pozitív emberi beavatkozás történik („A” fejlődési scenárió), akkor a városi zöldtér formális jellegűvé alakul. Emiatt az IVZT népszerűvé válása és kommercializálódása folytatódik a mainstream látogatók számának növekedésével, a pionírok számának csökkenésével és az alternatív térhasználók szinte teljes eltűnésével. A formalizálódó zöldtér a látogatók számának összesített emelkedését eredményezi, és a döntéshozók segítségével, a térhasználók lobbijának köszönhetően formális városi zöldtérré válik. A „B” fejlődési scenárió esetében azonban a döntési kényszert nem követi pozitív emberi beavatkozás, forráshiány vagy akár jogi korlátok, társadalmi ellenállás következtében, így az informális jellegű városi zöldtér nem alakul(hat) formálisá. Ennek következtében az inváziós szakasz végén az IVZT túltelítődik, a nagyfokú kihasználtság és az emberi fenntartás hiánya együttesen a terület állapotának degradációját okozza az emberi negatív hatások révén. Így ezen fejlődési pálya a mainstream térhasználók számának csökkenésével jár, amely mellett a pionírok száma is csökken, ellenben az alternatív látogatók száma ismét növekedésnek indulhat, és idővel visszatér az első szakasz kiindulási szintjére. Ugyancsak lecsök-

ken és beáll a felfedezés előtti mennyiségre az összes látogató száma, amely szemlélteti a modell ciklikusságát, a zöldterületek és -felületek átalakulásának körforgásjellegét. Ez az „A” fejlődési scenárió esetében is fennáll, ugyanis mind a pozitív emberi beavatkozás, mind maga a fenntartás jelentős költségekkel jár (Németh, Langhorst 2014), amelynek nyomán a fejlesztés és az állapotmegőrzés hosszú időtávban vizsgálva egyszer minden zöldtér esetében megszűnik. Így azok is túltelítetté válnak, és a „B” scenárióhoz hasonló fejlődési pályán visszaalakulnak mind az állapotuk, mind a látogatottságuk tekintetében a felfedezés előttivé. Ennek nyomán hangsúlyozandó, hogy a modell célja annak szemléltetése, hogy az informális és a formális városi zöldterekre úgy kell tekinteni, mint egy körforgás adott pillanatára, amely között minden zöldtér folyamatosan mozog az állapotváltozásai révén.

6. ábra: Az informális városi zöldterek ciklikus fejlődési modellje
Cyclic development of informal urban green spaces

Forrás: saját szerkesztés

Ugyanakkor, mint minden modell, az informális városi zöldterek ciklikus fejlődési modellje is több szempontból leegyszerűsítő, és a zöldtérhasználók dzsentifikációját befolyásoló tényezők vizsgálata további kutatások kiemelt célja lehet. A leegyszerűsítő jellegből eredően a modell azt sugallja, hogy vagy az „A” vagy a „B” scenárió valósulhat meg, azonban léteznek hibrid megoldások is. Az „A” és a „B” scenárió közötti fejlődési pályát az eredményezi, hogy nem olyan mértékű és minőségű a fenntartás, mint amit a mainstream használók jelentős része elvár, ezért számuk enyhén csökken. Mivel azonban a használat központi szabályozásának hiánya miatt se a pionírok, se az alternatív használók nem tűnnek el, ezért a

látogatók összesített száma stagnáló tendenciát mutat e köztes fejlődési pálya esetében. Ugyan a modellben nem szerepel, azonban az IVZT-k jövőjével kapcsolatban fontos megemlíteni a teljes megszűnés veszélyét is (Derkzen et al. 2017), mely esetben a terület egy jellemzően emberi beruházás nyomán elveszti zöldterületi funkcióját. Erre a vizsgált szegedi mintaterületeken nem találtunk példát. Végezetül jelen modell csak egy idealizált informális városi zöldtér esetét vizsgálta, melynek állapotát és látogatottságát nem befolyásolják jelentős mértékben természeti eredetű hatások (például árvíz vagy vihar), mert azok ritkán jelennek meg drasztikus formában (Zhu, Ling 2022), és erősen lokális jellegűek.

Az informális városi zöldterek dzsentrifikációjának megnyilvánulásai a szegedi mintaterületeken

A megvizsgált mintaterületeket a kiinduló és aktuális állapot (A), a potenciális és a megtörtént fejlesztések (B), a társadalmi összetétel változása (C), a térhasználók tevékenységei, a térhasználat gyakorisága (D) alapján zöldtér-dzsentrifikációs szakaszokba soroltuk (3. táblázat). Nem minden mintaterületet soroltunk be, erről indoklást is adunk. Kiemelt szempont volt a folyamat értékelésében, hogy a térhasználók mennyire hatnak az adott mintaterület alakulására és alakítására. Vizsgáltuk, hogy mennyire igyekeznek kontrollált körülményeket megteremteni, vagy ehhez valamely hivatalos szerv segítségét kérni. További szempontként azt is vizsgáltuk, hogy az adott mintaterület szabályozási szempontból mennyire áll távol a zöldterületi funkciók beteljesítésétől. Ezek alapján a szegedi vizsgált mintaterületek besorolhatók a megállapított dzsentrifikációs szakaszokba. Az első, felfedezési szakaszban két (újszegedi vasútállomás és átrakodó rom), a szukcesszió szakaszában szintén két (egykori vasúti híd romja és Szent-Györgyi tér), az inváziós szakaszban három (Felsőkikötő sor, Deákváros, szegedi rakpart déli fele), a negyedik differenciált fejlődési szakaszban három (Holt-Maros, Gergő-liget, Lapos) mintaterület található. Négy mintaterületet, a Derkovits fasort (út menti zöld sáv), a Tisza Lajos krt. sarkát (virágágyás paddal), az Alsókikötő sort (virágágyás paddal) és a Fodorkertet (felsővezeték alatti terület) nem soroltuk be. Ennek az az oka, hogy a közművek elhelyezésére szolgáló települési területek sok esetben méretüket tekintve igen aprók, keskenyek, elnyúltak, valódi csoportos vagy egyéni interakciókra csak korlátozottan adnak lehetőséget. Mikro-térként léteznek, azonban méretük nagyban befolyásolja a használati jellegüket, korlátozza az interakciókat. Gyakran éppen a közművektől (felsővezeték) való félelem, vagy a gyors telítődés, az interakció hiánya miatt nem értelmezhetők a jelenlegi modellben. Az informális mikro-zöldterek másfajta, sokkal inkább zöldfelületi szerepet töltenek be a településeken, melyek elsődleges feladata a városi zöldinfrastruktúra termelő és szabályozó ökoszisztéma-szolgáltatásainak biztosítása (Luo, Patuano 2023).

3. táblázat: A zöldtér dzsentrifikáció megjelenési fázisai a felmért szegedi mintaterületeken
Phases of green area gentrification in Szeged sample areas

<i>Dzsentrifikációs szakasz</i>	<i>Mintaterület</i>	<i>Megfigyelés eredménye</i>
I. Felfedezés	Újszegedi vasútállomás	A vasúti forgalom lecsökkenése majd leállása után a mainstream látogatók eltűntek, és a spontán vegetációk, illetve az alacsony számban előforduló, de rongálások útján a területet a saját igényeik szerint formáló alternatív használók váltak dominánssá. A megfigyelések alapján gyakori a rongálás. Az elmúlt években a vasútállomás környékén többször gyűjtogatás történt.
I. Előrehaladott felfedezés	Átrakodó rom	A területet alternatív módon, például sütögetésre használók mellett elkezdtek megjelenni azon pionír látogatók is, akik sportolásra vagy törvényekbe nem ütköző kikapcsolódási módokra, például horgászatra, futásra, kutyasétáltatásra használják a területet. Rendszeressé válik a helyi önkéntes szemétszedő akció, mely a felfedezés utáni szukcessziós szakasz felé mozdítja a terület besorolását.
II. Szukcesszió	Egykori vasúti híd romja	Az újszegedi oldal Tisza-parti területét ugyan éjszaka még leginkább alternatív térhasználók, például közterületen alkoholt fogyasztó fiatalok jellemzik, ám napközben a pionír, illetve mainstream térhasználók, például futók, horgászok vagy kutyasétáltatók jelenléte a domináns. A területet a város és a víz-ügy is fenntartja kaszálással (kb. évente 3x), szúnyogirtással, mely a formalizálódás irányába hat és a társadalmi normáknak megfelelő térhasználatnak kedvez, de még nem eléggé fenntartott, hogy a következő szakasz megindulhasson.
II. Szukcesszió	Szent-Györgyi tér	A belvárosban található, viszonylag kis alapterületű IVZT látogatóit két erősen elkülönülő csoport alkotja. Egyrészt napközben a szomszédos múzeumba, illetve könyvtárba látogató mainstream térhasználók haladnak keresztül rajta. Másrészt azonban este a közeli sörkertbe menő, illetve onnan kijövő pionír és alternatív használókkal telik meg a tér, akik tevékenységeinek a nyoma még másnap reggelente is látszódní szokott eldobott alkoholos és pizzás dobozok formájában, amely gátolja az invázió és a meredek látogatószám-növekedés megindulását.

<i>Dzsentrifikációs szakasz</i>	<i>Mintaterület</i>	<i>Megfigyelés eredménye</i>
III. Invázió kezdete	Felsőkikötő sor - töltés	Az árvízi töltésen már túlsúlyban vannak a mainstream térhasználók, mint például a futók, túrázók, kerékpárosok, de előfordulnak kutyasétáltatók is a viszonylag nagyszámú látogatók között. A területen megjelennek a szabályozó szándékú jelzések is, pl. „kutyasétáltatást csak pórázsal”, illetve a térhasználatra vonatkozó szabályok is, mint „ebfuttatásra kijelölt terület”. Mindezek a közösségi igények alapján kerültek kihelyezésre.
III. Invázió a cselekvési kényszerig eljutva	Szegedi rakpart – Árvízi emlékmű környéke	A kiemelkedő látogatottságú Tisza-parti területet vegyesen használják: napközben piknikezők, sétálók, míg éjszaka kikacsolódó és közterületen alkoholt fogyasztó fiatalok. Azonban, mivel az önkormányzat felismerte, hogy köztételelemek kihelyezésével és az autós forgalom csökkentésével még több lakos számára tudna rekreációs szolgáltatásokat nyújtani, ezért már több terv is bemutatásra került a terület fejlesztéséről, azonban konszenzus- és forráshiány miatt mindeztidáig a fejlesztés csak részben történt meg.
III. Invázió a részleges cselekvésig eljutva	Deákváros	Az egykori temető helyén évekig üresen álló panelházak és iskolák között elhelyezkedő területet ugyan viszonylag sokan használják, de a funkciók tekintetében igen szegényes. Sok gyermek az iskolába vezető út részeként kel át rajta, mások kerítések nélküli kutyafuttatónak használják, így ezen konfliktus egyértelmű cselekvési kényszert szült. Erre reagálva az önkormányzat be is mutatta egy, a terület egy részletén létrehozandó közpark terveit, melyet részben meg is valósított. A részlegesség oka a rendelkezésre álló források hiánya volt.
IV. AB Differenciált fejlődés - Átmenet az „A” és a „B” szcenárió között	Holt-Maros	A holtág menti területen ugyan megtörtént korábban a padok kihelyezése, a fák metszése és ültetése, így már a differenciált fejlődés szakaszában van, mivel azonban a fenntartás nem volt hosszú távú, a köztételelemek állapota már elkezdett degradálódni. Vegyes a térhasználók összetétele a horgászoktól a kutyasétáltatókon át a sportolókig. A térhasználati módok is jellemzően visszahatnak a köztételelemek állapotára.

Dzsentifikációs szakasz	Mintaterület	Megfigyelés eredménye
IV. AB Differenciált fejlődés - Átmenet az „A” és a „B” scenárió között	Gergő-liget	Az ártéri terület egyértelműen informális jellegű volt korábban, és alternatív használói voltak csak, azonban egy magán-személy munkájának és fenntartásának köszönhetően jelentősen javult az állapota és növekedett a népszerűsége (a mainstream használók körében is). Egészen addig, amíg a rongálások és a fenntartási költségek növekedése nyomán a fenntartó eltávolította a köztételeket és egy minimálisabb mértékű karbantartást végez csak, amely ismét teret ad az alternatív használati módoknak, mint például a tábortűzgyújtásnak. Az inváziós szakasz után „bottom-up” jellegű pozitív emberi hatások történtek, mint például az ártérben történő szemétszedés és utcabútorok kihelyezése.
IV. A Differenciált fejlődés – „A” scenárió	Lapos („beach”)	A szegedi „Lapos” évtizedek óta a város újszegedi oldalán, a belváros tözsomszedságában elhelyezkedő illegális strandja volt, hiszen a fürdés és a tűzgyújtás tilalma ellenére is előszere-tettel használták azt a város lakók. Erre az ellentmondásra tett pontot a terület 2019-ben megválasztott új képviselője, aki közvéleménykutatással felmérte a térhasználati igényeket és megkezdte a terület formalizálását. A fejlesztés részeként sportpályákat hoztak létre, megnyitott a mosdó és zuhanyzó is. Kihelyezésre kerültek napernyők, illetve fizetős napágyak, valamint egy büfé is. Továbbá kijelölt, állandó vízimentővel funkcionáló fürdőhelyet létesítettek. A vizsgálat során a látogatók változatos térhasználati lehetőséggel rendelkeztek, melyek az elmúlt időszak tudatos „beach”-é, Szeged közösségi használatú strandjává való fejlesztése során azonban csorbultak. A kínált funkciók száma összességében nőtt, de a szabad térhasználat funkciója csökkent, több új szabályt és korlátozást is bevezet-tek. Például a kutyákra vonatkozó teljes tiltás a területre, fürdőruha viselési kötelezettséget írtak elő, tűzgyújtási tilalmat nyomatékosítottak. Megalkották a „Lapos Beach” márkát, melyet egy várostól független vállalkozó üzemeltet. Egyértelműen megindult a terület kommodifikációja. Az „A” fejlődési scená-riónak mintát állító Lapos esetében a pozitív emberi beavatko-zás jellemzően „top-down” formában valósult meg (7. ábra).

Forrás: empirikus felmérés alapján saját szerkesztés

7. ábra: Az informális városi zöldtér dzsentrifikációjának folyamata a szegedi Lapos példáján
The process of gentrification of informal urban green space on the example of Lapos in Szeged

I. Felfedezés: példa az alternatív
területhasználatra: parkoló lakókocsi

II. Szukcesszió: pionírok: fiatalok, sportolók,
illegális fürdőzők jelenléte

III. Invázió: Fürdőzők tömegessé válása,
mainstream használók megjelenése

IV. Differenciált fejlődés: kommodifikáció
és formalizálódás: büfé és fürdő

Forrás: saját szerkesztés, saját fotók

Összegzés

A globális klímaváltozás, az urbanizációs folyamatok és a COVID-19 pandémia egyaránt a városi zöldterületek és -felületek felértékelődését eredményezték világszerte, így Szegeden is. Ezen folyamat nyomán a formális zöldterületek mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaphatnak az informális városi zöldterek is. Kutatásunknak kettős célja volt. Az első, elméleti jellegű célkitűzés arra vonatkozott, hogy definiáljuk az informális városi zöldtereket, illetve azok típusait hazai kontextusban, s hogy az informális városi zöldterek átalakulásának folyamatát beleillesszük a városi zöld dzsentrifikációs folyamatba. Definiáltuk a települési zöldtér

fogalmát, mely egy diffúz kategória a zöldterület és a zöldfelület tájépítészetben is használt kategóriái között. A települési zöldtér nem jogintézmény, főként a szabad hozzáférés és a közösségi használat, a fenntartás formalitása és informalitása határozza meg. Az elméleti fejezetben azonosítottuk az informális zöldterek típusait. A második cél a szegedi informális városi zöldterek (IVZT) azonosítása és átfogó vizsgálata volt a városi zöldtér-dzsentrifikációs modell alapján, szegedi példákon keresztül. Megvizsgáltuk továbbá, hogy mely módon jelennek meg Szeged esetében a műholdas és területi tervezési adatbázisokban a kiválasztott informális városi zöldterek, illetve, hogy melyek az állapotukra ható legfőbb tényezők, továbbá milyen zöldtér-átalakulási folyamatok figyelhetők meg.

Munkánk során 14 informális városi zöldteret jelöltünk ki mintaterületeknek, térinformatikai módszerekkel vizsgáltuk ezek IVZT-típusát, illetve megjelenségét. A mintaterületeket a terepi megfigyelés módszerével 12 alkalommal mértük fel 2020.09.24. és 2021.07.16. között. Az így kapott információk alapján elemeztük az IVZT-k állapotának és látogatottságának fő változásait, illetve az ezekre ható legfőbb tényezőket.

Kutatásunk eredményeképpen megállapítottuk, hogy a városi zöldterek átalakulásait okozó hatások lehetnek természeti vagy emberi eredetűek, amelyek negatívan és pozitívan hathatnak az adott zöldtér állapotára. Előbbiek nyomán a területek degradációja figyelhető meg, míg utóbbiak az informális és a formális városi zöldterek körforgásában játszanak jelentős szerepet.

A dzsentrifikáció inváziós-szukcessziós-ciklus modelljének analógiájára építve kidolgoztuk az IVZT-k zöldtér-dzsentrifikációs modelljét, mely során három fő látogatói csoport: a pionírok, az alternatív és a mainstream térhasználók megjelenését, illetve a zöldterek két fő lehetséges fejlődési pályáját különítettük el négy fázis: a felfedezés, a szukcesszió, az invázió és a differenciált fejlődés mentén. A kiválasztott szegedi mintaterületeket a modell alapján besoroltuk kiindulási és aktuális állapotuk, a beruházások és fejlesztések megléte és mértéke, a térhasználók összetétele és térhasználati módja alapján. Megállapítottuk, hogy a vizsgált informális városi zöldterek közül a belvároshoz közeli „Lapos Beach” a vizsgálat ideje alatt a felfedezéstől a differenciált fejlődés olyan pontjára jutott el, ahol a dzsentrifikációt leíró jellemző folyamatok, mint a kommodifikáció, kommercializáció, kirekesztés mind megjelennek. A vizsgálat során azonosítottunk hasonló folyamatot, de a Lapostól eltérő alternatív fejlődési utakat is.

Az informális zöldterek alaposabb megismerése és jobb kihasználása kulcsfontosságú lehet a jövőben a klímaváltozás előrehaladtával és a városi zöldterületek iránti igény növekedésével. Ezért a kutatás további szakaszaiban akár más városokban található mintaterületek bevonása segíthet hozzá az informális városi zöldterek átalakulásának és szerepváltozásának megértéséhez és a megfelelő ütemezésű, mennyiségű, minőségű beavatkozás meghatározásához.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás és a tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-1 – SZTE-340 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

A kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap ÚNKP-23-4-SZTE-647 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

A kutatás a TKP2021-NVA-09 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NVA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalom

- Almanza, E., Jerrett, M., Dunton, G., Seto, E., Pentz, M. A. (2012): A study of community design, greenness, and physical activity in children using satellite, GPS and accelerometer data. *Health & Place*, 1., 46–54. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2011.09.003>
- Barta Gy. (2009): Integrált városfejlesztési stratégia: A városfejlesztés megújítása. *Tér és Társadalom*, 3., 1–12. <https://doi.org/10.17649/TET.23.3.1253>
- Bende Cs. (2016): A közösségi kertek, mint a nagyvárosi dzsentifikációs folyamatok produktumai? – A budapesti Leonardo kert esete. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2., 38–52.
- Bende, Cs., Nagy, Gy. (2020): Community gardens in post-socialist Hungary: Differences and similarities. *Geographia Polonica*, 93., 211–228. <https://doi.org/10.7163/GPol.0170>
- Benedict, M. A., McMahon, E. T. (2006): Green Infrastructure: Linking Landscapes and Communities. *Landscape Ecology*, 5., 797–798. <https://doi.org/10.1007/s10980-006-9045-7>
- Berdejo-Espinola, V., Suárez-Castro, A. F., Amano, T., Fielding, K. S., Oh, R. R. Y., Fuller, R. A. (2021): Urban green space use during a time of stress: A case study during the COVID-19 pandemic in Brisbane, Australia. *People and Nature*, 3., 597–609. <https://doi.org/10.1002/pan3.10218>
- Berényi E. (2005): A dzsentifikáció elméleti háttere. In: Perczel Gy., Szabó Sz. (szerk.): *100 éve született Mendöl Tibor Emlékkötet*. Trefort Kiadó, Budapest, 137–150.
- Bhavsar, N. A., Kumar, M., Richman, L. (2020): Defining gentrification for epidemiologic research: A systematic review. *PLoS ONE* 15(5): e0233361. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0233361>
- Boros L. (2009): Szeged belső térfolyamatai az 1950-es évektől napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, 4., 453–465.
- Boros L. (2018): A közterek áruvá válása a magyar városokban. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 7., 18–37.
- Dangschat, J. S. (1988): Gentrification: der Wandel innenstadtnaher Wohnviertel. In: Friedrichs J. (Hrg.) *Soziologische Stadtforschung*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 272–292. https://doi.org/10.1007/978-3-322-83617-5_14
- Daniel, L. S., Lorien, N., Jessica, Q. (2022): Improvement, not displacement: A framework for urban green gentrification research and practice. *Environmental Science & Policy*, 137., 373–383. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2022.09.013>
- Davidson, M., Lees, L. (2005): New-build ‘gentrification’ and london’s riverside renaissance. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 37., 1165–1190. <https://doi.org/10.1068/a373>
- Derkzen, M. L., van Teeffelen, A. J., Nagendra, H., Verburg, P. H. (2017): Shifting roles of urban green space in the context of urban development and global change. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 29., 32–39. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2017.10.001>
- Farahani, L. M., Maller, C. (2019): Investigating the benefits of ‘leftover’ places: Residents’ use and perceptions of an informal greenspace in Melbourne. *Urban Forestry & Urban Greening*, 41., 292–302. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2019.04.017>

- Feltynowski, M., Kronenberg, J., Bergier, T., Kabisch, N., Łaszkiewicz, E., Strohbach, M. W. (2018): Challenges of urban green space management in the face of using inadequate data. *Urban Forestry & Urban Greening*, 31., 56–66. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2017.12.003>
- Finio, N. (2022): Measurement and Definition of Gentrification in Urban Studies and Planning. *Journal of Planning Literature*, 2., 249–264. <https://doi.org/10.1177/08854122211051603>
- Gould, K. A., Lewis, T. L. (2012): The environmental injustice of green gentrification: the case of Brooklyn's prospect park. In: DeSena, J., Shortell, T. (eds.): *The World in Brooklyn: Gentrification, Immigration, and Ethnic Politics in a Global City*. Lexington Books, Plymouth, 113–146.
- Gyimesi Z. (2013): Bevezetés: A város politikai gazdaságtana. In: Jelinek Cs., Bodnár J., Czirfusz M., Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan Kiadó, Társadalomelméleti Könyvtár, Budapest, 39–54.
- Horváth N. (2018): Városi funkcionális transzformáció – a felhagyott területek kialakulása, átalakulása és újjrahasznosítása. SZTE Diplomamunka, 18.
- Jorgensen, A., Tylecote, M. (2007): Ambivalent landscapes—wilderness in the urban interstices. *Landscape Research*, 32., 443–462. <https://doi.org/10.1080/01426390701449802>
- Kim, M., Rupprecht, C.D.D., Furuya, K. (2018): Residents' Perception of Informal Green Space—A Case Study of Ichikawa City, Japan. *Land*, 3., 102. <https://doi.org/10.3390/land7030102>
- Kovács Z. (1992): A budapesti bérlakásszektor privatizációjának társadalmi-és városszerkezeti hatásai. *Tér és Társadalom*, 3-4., 55–73. <https://doi.org/10.17649/TET.6.3-4.252>
- Kovács Z. (2017): Városok és urbanizációs kihívások Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 3., 302–310.
- Kremer, P., Hamstead, Z. A., McPhearson, T. (2013): A social-ecological assessment of vacant lots in New York City. *Landscape and Urban Planning*, 120., 218–233. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2013.05.003>
- Kronenberg, J. et al. (2020): Environmental justice in the context of urban green space availability, accessibility, and attractiveness in postsocialist cities. *Cities*, Vol. 106. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102862>.
- Letenyei L. (2005): *Településkutatás*. Ráció Kiadó, Budapest <https://doi.org/10.14267/963-0606-25-9>
- Lu, Y., Zhao, J., Wu, X., Lo, S. M. (2021): Escaping to nature during a pandemic: A natural experiment in Asian cities during the COVID-19 pandemic with big social media data. *Science of The Total Environment*, 777., 146092. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.146092>
- Luo, S., Patuano, A. (2023): Multiple ecosystem services of informal green spaces: A literature review. *Urban Forestry & Urban Greening*, 81., 127849. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2023.127849>
- Móricz Á. (2012): A térbeli igazságosság nyomában. *Tér és Társadalom*, 2., 108–114. <https://doi.org/10.17649/TET.26.2.2063>
- Nagy, Gy. (2021): „Environmental justice and its geographical aspects in Hungary. *Tér és Társadalom*, 4., 76–103. <https://doi.org/10.17649/TET.35.4.3373>
- Nefs, M. (2006): Unused urban space: conservation or transformation? Polemics about the future of urban wastelands and abandoned buildings. *City & Time*, 1., 47–58.
- Németh, J., Langhorst, J. (2014): Rethinking urban transformation: Temporary uses for vacant land. *Cities*, 40., 143–150. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.04.007>
- Pearsall, H., Eller, J. K. (2020): Locating the green space paradox: a study of gentrification and public green space accessibility in Philadelphia, Pennsylvania. *Landscape and Urban Planning*, 195., 103708. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2019.103708>
- Pietrzyk-Kaszyńska, A., Czepkiewicz, M., Kronenberg, J. (2017): Eliciting non-monetary values of formal and informal urban green spaces using public participation GIS. *Landscape and Urban Planning*, 160., 85–95. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.12.012>
- Quinton, J., Nesbitt, L., Sax, D. (2022): How well do we know green gentrification? A systematic review of the methods. *Progress in Human Geography*, 4., 960–987. <https://doi.org/10.1177/03091325221104478>
- Rupprecht, C.D.D. (2017): Informal Urban Green Space: Residents' Perception, Use, and Management Preferences across Four Major Japanese Shrinking Cities. *Land*, 6., 59. <https://doi.org/10.3390/land6030059>

- Rupprecht, C.D.D. Byrne, J.A. (2014a): Informal urban greenspace: A typology and trilingual systematic review of its role for urban residents and trends in the literature. *Urban Forestry & Urban Greening*, 4., 597-611. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2014.09.002>
- Rupprecht, C.D.D., Byrne, J.A. (2014b): Informal Urban Green-Space: Comparison of Quantity and Characteristics in Brisbane, Australia and Sapporo, Japan. *PLoS ONE* 6., 1-17. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0099784>
- Samuelsson, K., Barthel, S., Colding, J., Macassa, G., Giusti, M. (2020): Urban nature as a source of resilience during social distancing amidst the coronavirus pandemic. *Landscape and Urban Planning* (Preprint) <https://doi.org/10.31219/osf.io/3wx5a>
- Sikorska, D., Laszkiewicz, E., Krauze, K., Sikorski, P. (2020): The role of informal green spaces in reducing inequalities in urban green space availability to children and seniors. *Environmental Science & Policy*, 108., 144-154. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.03.007>
- Stanford, H. R., Garrard, G. E., Kirk, H., Joe Hurley, J. (2022): A social-ecological framework for identifying and governing informal greenspaces in cities. *Landscape and Urban Planning*, 221., 104378. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2022.104378>
- Sutherland, L. (2018): Agriculture and inequalities: Gentrification in a Scottish parish. *Journal of Rural Studies*, 68. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.09.009>
- Szilassi, P., Breuste, J., Kolcsár, R. A., Aigner, G. (2023): Mobile Application-Based Field Survey as a Possible Tool for Investigating Visitors' Perception and Preferences of the Vegetation in Urban Parks. In: Jürgen, B., Martina, A., Cristina, I., Salman, Q. (eds.): *Making Green Cities: Concepts, Challenges and Practice*. Springer International Publishing, Cham, 521-540. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73089-5_33
- Taylor, L., Hochuli, D. F. (2017): Defining greenspace: Multiple uses across multiple disciplines. *Landscape and Urban Planning*, 158., 25-38. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.09.024>
- Timár J. (2010): Van-e poszt szocialista urbanizáció? Néhány gondolat a magyarországi szuburbanizációról és dzsentifikációról. In: Barta Gy., Beluszky P., Földi Zs., Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 121-140.
- Tzoulas, K., Korpela, K., Venn, S., Yli-Pelkonen, V., Kaźmierczak, A., Niemela, J., James, P. (2007): Promoting ecosystem and human health in urban areas using Green Infrastructure: A literature review. *Landscape and Urban Planning*, 3., 167-178. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.02.001>
- Vámos, R., Nagy, Gy. Kovács, Z. (2023): The Construction of the Visible and Invisible Boundaries of Microsegregation: A Case Study from Szeged, Hungary. *Land*, 12., 1835. <https://doi.org/10.3390/land12101835>
- Venter Z. S., Barton D. N., Gundersen V., Figari H., Nowell M. (2020): Urban nature in a time of crisis: recreational use of green space increases during the COVID-19 outbreak in Oslo, Norway. *Environmental Research Letters*, 10., 104075. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/abb396>
- Venter, Z. S., Barton, D. N., Gundersen, V., Figari, H., Nowell, M. S. (2021): Back to nature: Norwegians sustain increased recreational use of urban green space months after the COVID-19 outbreak. *Landscape and Urban Planning*, 214., 104175. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104175>
- Wolch, J. R., Byrne, J., Newell, J. P. (2014): Urban green space, public health, and environmental justice: The challenge of making cities 'just green enough'. *Landscape and Urban Planning*, 125., 234-244. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.01.017>
- Xie, J., Luo, S., Furuya, K., Sun, D. (2020): Urban Parks as Green Buffers During the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 17., 6751. <https://doi.org/10.3390/su12176751>
- Young, R., Zanders, J., Lieberknecht, K., Fassman-Beck, E. (2014): A comprehensive typology for mainstreaming urban green infrastructure. *Journal of Hydrology*, 519. C, 2571-2583. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2014.05.048>
- Zhu, Y., Ling, G. H. T. (2022): A Systematic Review of Morphological Transformation of Urban Open Spaces: Drivers, Trends, and Methods. *Sustainability*, 17., 10856. <https://doi.org/10.3390/su141710856>

Egyéb felhasznált források

2018. évi CXXXIX. törvény Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről 253/1997. (XII.20.) Kormányrendelet az országos településrendezési és építés követelményekről
Google Mobility Report (<https://www.google.com/covid19/mobility/>) (Letöltés: 2023.12.15.)
<https://ensz.kormany.hu/agenda-2030> (Letöltés: 2023.05.14.)
https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/eu-priorities_hu (Letöltés: 2023.05.14.)
<https://sdgs.un.org/goals> (Letöltés: 2023.05.14.)
Open Street Map (<https://www.openstreetmap.org/key>) (Letöltés: 2023.05.14.)
Szeged megyei jogú város településszerkezeti terve
Urban Atlas (<https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas/urban-atlas-2018>) (Letöltés: 2023.05.14.)
Urban Atlas Satellite (<https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas/street-tree-layer-stl-2018>) (Letöltés: 2023.05.14.)
World City Report 2022 (https://unhabitat.org/sites/default/files/2022/06/wcr_2022.pdf) (Letöltés: 2024.06.28)

Az alacsony presztízsű foglalkoztatottak térbeli eloszlásának összefüggései Magyarországon, 2011-2022

Spatial distribution of low-prestige employment in Hungary, 2011-2022

LŐRINC BALÁZS, KÁPOSZTA JÓZSEF

LŐRINC Balázs: PhD hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola; 2100 Gödöllő, Páter Károly utca 1.; lorinc.balazs@phd.uni-mate.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9513-2959>

KÁPOSZTA József: egyetemi tanár, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet, Vidék- és Területfejlesztési Tanszék; 2100 Gödöllő, Páter Károly utca 1.; kaposzta.jozsef@uni-mate.hu; <https://orcid.org/0000-0002-1239-8541>

KULCSSZAVAK: munkaerőpiac; alacsony presztízsű foglalkoztatottak; területi egyenlőtlenségek

ABSZTRAKT: A 21. század tudásalapú gazdasági fejlődése következtében a munkavállalók foglalkoztatási kilátásai jelentősen megváltoztak. A munkaerőpiac ezen átalakulása kiemelten érintette az alacsonyan képzett, hátrányos helyzetű munkavállalók csoportjait, hiszen akik nem tudták követni az átalakulás kihívásait, azok a munkaerőpiac perifériájára kerültek. Napjainkra a hátrányos helyzetűek felzárkóztatásának kérdése Magyarországra számára a kiemelt stratégiai célok közé került, ahol a legfontosabb kérdés, hogy milyen módon lehet az alacsony képzettségű, a területi különbségek kialakulásában kiemelt szerepet játszó társadalmi rétegeket fejlődési pályára állítani, a munkaerőpiac aktív szereplőivé tenni. E tézisekhez kapcsolódva tanulmányunkban a hátrányos helyzetben lévők egy speciális csoportját, az alacsony presztízsű, szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokban dolgozókat vonjuk vizsgálat alá.

A foglalkoztatottak számának 2011 és 2022 között végbemenő nagyarányú (közel 20%-os) növekedése által hazánk 2022-re közel került a teljes foglalkoztatottság állapotához, ugyanakkor a foglalkoztatottak számának nagyarányú növekedése területileg egyenlőtlen módon ment végbe. A 2011 és 2022 közötti intervallumban növekvő igény látható a magasabb készség szintet igénylő foglalkozások iránt, amivel közel azonos ütemben változott az egyszerű, speciális szakképzettséget nem igénylő alacsony presztízsű foglalkozásokban dolgozó létszámnövekedése is.

Tanulmányunkban próbát teszünk olyan területi összefüggések bemutatására és elemzésére, amelyek a hazai félperiféria és periféria munkaerőpiaci átalakulási folyamatoknak tendenciáira hívják fel a figyelmet és a stratégiai fejlesztésekhez megkerülhetetlen tényeket tárnak elénk. Mindezen összefüggések is arra inspirálnak minket, hogy keressük a választ a szükséges gazdasági növekedés területi irányaihoz, a területfejlesztés hosszú távú stratégiai céljaihoz, amiket erősen determinálnak az alacsony presztízsű munkavállalók területi eloszlásai.

Balázs Lőrinc: Ph.D. student, Doctoral School of Economic and Regional Sciences, Hungarian University of Agriculture and Life Sciences; Páter Károly utca 1., H-2100 Gödöllő, Hungary; lorinc.balazs@phd.uni-mate.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9513-2959>

József KÁPOSZTA: professor, Department of Rural and Spatial Development, Institute of Rural Development and Sustainable Economy, Hungarian University of Agriculture and Life Sciences; Péter Károly utca 1., H-2100 Gödöllő, Hungary; kaposzta.jozsef@uni-mate.hu; <https://orcid.org/0000-0002-1239-8541>

KEYWORDS: labour market; low-prestige employment; spatial inequalities

ABSTRACT: The knowledge-based economy of the 21st century has significantly changed the employment prospects of workers. This transformation of the labour market has particularly affected low-skilled and disadvantaged groups of workers, as those who have not been able to keep up with the challenges of change have been marginalised. Nowadays, the issue of the integration of disadvantaged people has become one of the key strategic objectives for Hungary, where the most important question is how to put low-skilled social groups, which play a key role in the development of regional disparities, on a development path and make them active players in the labour market. There is no doubt that national decision-makers have a key role to play in raising the skills and education levels of their populations and in helping disadvantaged groups to catch up. Of course, we should not only think of primary and secondary education, but also of adult education opportunities, among others, and higher education has a key role to play, as the skills acquired here can provide a strategic, developmental and developmental approach, a way of life and thus economic growth and recovery. Linked to these theses, our study focuses on a specific group of disadvantaged people, those working in low-prestige, unskilled occupations.

The large increase in employment between 2011 and 2022 (close to 20%) has brought Hungary close to full employment by 2022, but the large increase in employment has been uneven across regions. Between 2011 and 2022, there was an increasing demand for occupations requiring higher skill levels, with a similar increase in the number of people working in low-skilled, low-prestige occupations. Unequal changes in the economic structure have caused spatial social transformations that may further reinforce the cumulative peripheral situation. At the same time, it should be stressed that after 2010, disadvantaged and lagging areas are catching up in terms of employment rates, as a result of work-based economic development. If this can be stabilised, it will then be possible to increase the level of skills, which could also have an impact on reducing the rate of emigration.

In our study, we attempt to present and analyse spatial contexts that draw attention to the trends of labour market transformation processes in the semi-periphery and periphery of the country and reveal facts that are inevitable for strategic development. All these contexts also inspire us to search for answers to the territorial directions of the necessary economic growth and the long-term strategic objectives of territorial development, which are strongly determined by the territorial distribution of low-prestige workers.

Bevezetés

A terciarizáció és a tudásalapú gazdaság fejlődése miatt az elmúlt évtizedekben a gazdaságilag aktív népesség foglalkoztatási kilátásai jelentősen megváltoztak. Kiemelt foglalkoztatási átalakulás volt megfigyelhető – főképp – az alacsony presztízsű foglalkozásokban dolgozók körében. A közelmúlt strukturális változásai, a modern posztindusztriális gazdaságok fejlődése, illetve a digitalizáció térnyerése különösen nagy hatással volt a foglalkoztatás átalakulására és kiemelten érintette a hátrányos helyzetű munkavállalók csoportjait is. Akik nem tudták követni az átalakulások kihívásait, a munkaerőpiac perifériájára kerültek. Napjainkra e problémakör megoldása Magyarország számára is a legfontosabb stratégiai célok

közé került, a 1619/2021. (IX. 3.) Korm. határozat rendelkezik a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia 2030 végrehajtásáról a 2021–2024. évekre szólóan. Az e határozatban megfogalmazott beavatkozások (pl. helyi gazdasági környezet kialakítása, az érintettek alapkompétencia-fejlesztése, képzések utáni támogatott foglalkoztatási rendszer kialakítása) a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek, így az alacsony presztízsű foglalkozásokban dolgozók munkaerőpiaci esélyeinek növeléséhez és fejlődési pályára való állításához járulhatnak hozzá a jövőben.

Adódik a kérdés egyrészt, hogy a nemzetgazdaságban végbemenő folyamatos változások milyen hatást gyakorolnak az alacsony presztízsű foglalkoztatottakra, illetve e társadalmi csoport területi koncentrációjára. Másrészt, hogy a gazdaság szerkezeti átalakulása következtében érzékelhetők-e Magyarországon is azok a területi folyamatok, melyek az Európai Unió fejlettebb tagállamaiban is jellemző tendenciaként jelennek meg (pl. fővárosi régiók gravitáló hatása)?

A kutatott témához szorosan kapcsolódva kijelenthető, hogy a nemzetállamok döntéshozói nap mint nap jelentős erőforrásokat fektetnek az innovatív, csúcstechnológiai iparágak bevonzásába és annak fejlesztésébe, de viszonylag kevés vizsgálati eredmény van a gazdasági, a társadalmi vagy az infrastrukturális előnyök eloszlásának térbeliségéről, továbbá az újonnan létrejövő munkahelyeken dolgozó társadalmi réteg képzettségéről, illetve a betöltendő foglalkozások presztízséről. Ehhez kapcsolódik az a tendencia, miszerint az alacsony presztízsű munkát végzők foglalkoztatási rátájában – a magasabb készség szintet igénylő foglalkozásokban dolgozókhoz mérve – nagyobb területi különbségek tapasztalhatók (Káposzta, Szeiner 2023). Kijelenthető ezáltal, hogy az alacsony presztízsű munkavállalók jobban függenek a helyi munkaerő-kereslet jellegétől, típusától. E tényállás is alátámasztja, hogy a döntéshozóknak érdemes kombinálni a csúcstechnológiai ipar növekedését a nem kereskedelmi jellegű munkahelyek felértékelésével, kapcsolati hálójuk elemzésével (Green, Owen 2006). Ezen összefüggésekből megállapíthatjuk, hogy a legkorszerűbb tudományos ismereteken alapuló, illetve a legtermelékenyebb termelési eljárásokon működő iparágak bővülése multiplikátor hatással van a foglalkoztatottságra is. A nemzetközi trendek alapján minden 10 új, csúcstechnológiához kötődő munkahely közvetve hét tercier ágazati munkahelyet generál, amelyből hat az alacsonyan presztízsű munkavállalók foglalkoztatásához is hozzájárul (Lerner 2009). A közepes presztízsű munkavállalók foglalkoztatási rátája ezzel együtt nem növekszik, a magasabb bérekből viszont e munkavállalók is részesülnek. Ezzel szemben megjelennek olyan tendenciák is, miszerint az alacsony presztízsű munkavállalók a magasabb foglalkoztatási rátákból történő profitálás mellett az átlagbérek csökkenését segítik elő, ha a munkaerőpiacon túlkínálat alakul ki. Mindezek azt mutatják, hogy a kérdés összetett és számos olyan tényező kombinációját tartalmazza, ami a téma alaposabb elemzését kívánja.

Az alacsony presztízsű foglalkoztatottak életszínvonalának javítását célzó gazdaságpolitikai döntéseknek mindenekelőtt két alapvető lehetőséggel kell szembenéznünk:

- a gazdaságfejlesztés klasszikus módszerével, a helyi kereslet ösztönzésével és ezáltal a helyi munkaerőpiacokon az alacsony presztízsű munkavállalók foglalkoztatási arányának növelésével, vagy
- a csúcstechnológia vonzásával, a fejlett ágazatok letelepítésével, hiszen a kiegészítő ágazatok számos további foglalkoztatási lehetőségeket teremthetnek.

Mindkettő lehet jó stratégia, de az ezekhez vezető utakon jelentős különbségek adódnak, hiszen a képzés, az oktatás és a kompetenciafejlesztés más-más irányokat ad a két fejlesztési út esetében. Fontos megjegyeznünk, hogy az alacsony presztízsű munkavállalók számára a termelési folyamatok javítása, bővítése, az ágazati kapcsolatok fejlesztése, a technológiai változások általános előnyeinek beépítése és akár az állami szerepvállalás is javíthat e probléma kezelésében. Mindazonáltal, amennyiben hosszú távú gazdaságfejlesztési stratégiát tervezünk, akkor véleményünk szerint a high-tech irány bevonása, bővítése, továbbá a társadalom digitális kompetenciáinak folyamatos fejlesztése és az ehhez kötődő infrastruktúra léte természetszerűleg nem kerülhető meg.

Az elmúlt években folytatott saját vizsgálataink alapján kijelenthetjük, hogy a strukturális gazdasági változásokon keresztüli folyamatok átfogó módon, együttesen okozzák – többek között – a foglalkoztatási problémákat hazánkban. Jelen tanulmányban e problémákból az alacsony presztízsű (szakmai képzettséget nem igénylő) foglalkozásokban munkát vállalók kerülnek fókuszba. Legfőbb célkitűzésünk, hogy próbát tegyünk olyan területi összefüggések bemutatására, elemzésére, amelyek a hazai félperiféria és periféria átalakulási folyamatainak veszélyes tendenciáira hívják fel a figyelmet, illetve a stratégiai fejlesztésekhez megkerülhetetlen tényeket tárhatnak elénk. Mindezen összefüggések arra inspirálnak minket, hogy kutassuk a választ a szükséges gazdasági növekedés területi irányaihoz és a területfejlesztés hosszú távú stratégiai céljaihoz kapcsolódva, amelyeket erősen determinálnak – többek között – az alacsony presztízsű munkavállalók területi eloszlásának dimenziói.

Az alacsony képzettség elméleti összefüggései

A témával kapcsolatos szakmai vitát nagyrészt az a szakmai ellentét uralja, amely a problémával kapcsolatos hagyományos elméletek között feszül, miszerint a munkaerőpiac egyik meghatározó problémája a hátrányos helyzetű munkavállalók foglalkoztatási kérdéseiben keresendőek (OECD 2012; Siebert 1997). E hagyományos nézet empirikus alátámasztásai (Avdagic, Salardi 2013; Baccaro, Rei 2007; Bradley, Stephens 2007; DiPrete 2005; Esping-Andersen 2000; Howell et al. 2007)

több szakmai kutatás eredményeiben is megjelennek, de hiányoznak ezekből a közelmúlt makrogazdasági, gazdaságszerkezeti, munkaügyi, piaci változásainak hatásai, azok kapcsolódási pontjainak elemzései, összefüggéseinek értelmezései.

Az alacsony képzettség számos elméleti keretrendszerben szerepel, mint fontos társadalmi-gazdasági tényező, amelynek mélyreható hatása van az egyénekre, a családokra és a tágabb társadalomra egyaránt. E kérdés vizsgálatához számos elmélet kapcsolódik (Bourdieu 1984; Coleman 1988; Portes 2000; Sen 1999; Wilkinson, Pickett 2009):

Az emberi tőke elmélete: Az emberitőke-elmélet szerint a képzettségbe és tudásba való befektetés hozammal jár, ami magasabb jövedelemhez és jobb életminőséghez vezet. Az alacsony képzettségűek kevesebb emberi tőkével rendelkeznek, ami alacsonyabb jövedelemhez, kevesebb munkalehetőséghez és általában alacsonyabb társadalmi-gazdasági helyzethez vezet.

A társadalmi rétegződés elmélete: A társadalmi rétegződés elmélete a társadalmat hierarchikus rétegekre osztja, amelyeket a jövedelem, a vagyon, a képzettségi szint és a foglalkozások presztízse alapján határoznak meg. Az alacsony képzettségűek általában a társadalom alsóbb rétegeiben helyezkednek el, kevesebb lehetőséggel a társadalmi mobilitásra.

A munkaerőpiac elmélete: A munkaerőpiac elmélete a munkaerőpiacot a kereslet és a kínálat által szabályozott piacnak tekinti. Az alacsony képzettségű foglalkoztatottak általában kevesebb keresettel rendelkező munkaerőt jelentenek.

A társadalmi kizáródás elmélete: A társadalmi kizáródás elmélete azt vizsgálja, hogy az egyének és azok csoportjai hogyan záródnak ki a társadalmi, gazdasági és politikai részvételből. Az alacsony képzettségűek gyakran ki vannak zárva a kulcsfontosságú lehetőségekből, ami szegénységhez, munkanélküliséghez és társadalmi elszigeteltséghez vezethet.

Az interszekcionalitás elmélete: Az interszekcionalitás elmélete azt vizsgálja, hogy a különböző elnyomó tényezők (pl. faji vagy nemi hovatartozás) hogyan halmozódnak össze és súlyosbítják egymást. A hátrányos helyzetű munkavállalók más elnyomó tényezőkkel kombinálva még súlyosabb munkaerőpiaci hátrányokkal szembesülhetnek.

Fontos megjegyezni, hogy a részletezett keretrendszerek elméleti struktúrák, illetve, hogy a hátrányos helyzet hatásai összetettek és sokrétűek. Számos további tényező is szerepet játszhat, mint például a diszkrimináció, a szegénység vagy a korai iskolaelhagyás. Ha ezen elméletek indokait figyelembe vesszük, akkor az alacsonyan képzett csoportokra vonatkozóan – a jelenleg uralkodó területi folyamatokat is megfigyelve – nem kapjuk meg a választ arra, hogy a gazdasági növekedés területileg miért generál az adott területre jellemző ellentétes fejlődési irányokat (Áldorfai, Nagy, Tóth 2022). Véleményünk szerint, ha csak a gazdasági változások tendenciáit helyezzük vizsgálat alá és a kapcsolódó társadalmi tényezőket háttérbe szorítjuk, akkor a változásokra adott válaszok tévesek lesznek, mivel a modern munkaerőpiacok összetettségének hátterében álló számos

intézményi tényező mellett a területi leszakadást okozó társadalmi tényezők is kiemelt szerepet játszanak. A kapcsolódó kutatások azt állítják, hogy a társadalmi leszakadás okai jellemzően a hátrányos helyzetűek vagy – a kutatásunk szempontjából releváns – alacsony presztízsű foglalkoztatottak nagyobb munkaerőpiaci hátrányával magyarázhatók (Abrassart 2013; Gesthuizen, Solga, Küster 2011). Mindezen eredmények mellett fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy véleményünk szerint a munkahelyek gyors átalakulásának mechanizmusai (pl. újabb szakmai kompetenciák megjelenése, a mesterséges intelligencia beépülése a különböző munkafolyamatokba) még inkább meghatározóvá váltak a foglalkoztatási hátrányok kialakulásában (Abrassart 2013; Estevez-Abe, Iversen, Soskice 2001). Így adódik a lehetőség, hogy rámutathassunk az adott szakmákhoz kapcsolódó kompetenciák fontosságára, a foglalkoztatási szerkezet anomáliáira és a globális gazdaságok fejlesztési stratégiáinak irányaira is. Ezek együttesen jelentős hatást gyakorolnak az alacsony presztízsű foglalkozásokban dolgozók foglalkoztatási kilátásaira is. Különösen károsak voltak az elmúlt évek gazdasági visszaeséseinek átfogó következményei, a gazdasági válságok hatásai és a COVID-19 pandémia által generált helyzet is, hiszen e folyamatok halmozottan hatottak az alacsony presztízsű munkavállalók foglalkoztatási kérdéseire is (Emmenegger et al. 2012; Káposzta, Lőrinc 2023). Függetlenül attól, hogy a munkaerőpiaci szabályozások változásai, a szociálpolitika elemei, a gazdasági ingadozások vagy ezen tényezők kombinációi okozták-e az alacsony presztízsű munkavállalók foglalkoztatási hátrányának kialakulását, érezhető, hogy a téma elemzése továbbra is nyitott kérdéseket hordoz. Az egyre inkább globalizált gazdaságokban – ahol a technológia és a digitális kompetencia ismerete alapján determinálja a képzettségi követelményeket és ezzel növeli a munkaerőkereslet polarizálódásának kockázatát – a döntéshozóknak fontos kihívásokkal kell szembenézniük – többek között – az alacsony presztízsű foglalkoztatottak munkaerőpiaci helyzetének javításában (Kahn 2005; Kenworthy 2003).

A humán tőke főbb összefüggései

A 21. századra széles körben bizonyított ténnyé vált, hogy a hátrányos helyzetűnek nevezett munkavállalók a modern gazdaságokban az alacsonyabb presztízsű foglalkozásokban találnak megélhetést biztosító munkaalkalmakat, vagy – kedvezőtlenebb esetben – a munkaerőpiacról való kirekesztés kockázatával szembesülhetnek (Wilkinson, Pickett 2009). A hátrányos helyzet vagy az alacsony képzettség akár egy adott országon belül is különböző gazdasági és társadalmi helyzeteket eredményezhet. Addig, amíg a hagyományos elméletek a jóléti államokat és a munkaerőpiac ebből eredő merevségét okolják a hátrányos helyzetű munkavállalók csökkenő foglalkoztatási esélyeiért, addig az empirikus vizsgálatok általában ellentmondanak ezen uralkodó nézetnek (Maurin, Postel, Vinay 2005). A

témában meghatározó kutatások arra utalnak, hogy minél nagyobb a kognitív különbség az alacsonyan képzett és a legalább középfokú végzettségű munkavállalók között, annál kisebb az előbbieket elhelyezkedési esélye a magasabb végzettségű társaikhoz képest (Cahuc, Postel-Vinay 2002; Clasen, Clegg 2003).

Ezen irányokat alapozta meg Gary S. Becker közgazdász, aki kutatásaiban rámutatott arra, hogy az oktatás olyan beruházás, amely növelheti a nemzetgazdasági termelékenységet. Vizsgálataiban bizonyította, ahogy a világ egyre több fizikai tőkét halmoz fel, ezzel csökken a képzések alternatív költsége, így az oktatás a munkaerő értékének egyre fontosabb összetevőjévé válik (Becker 1975; Faragó 2016). A kifejezést a vállalati pénzügyi rendszerek is átvették, így a szellemi tőke, tágabb értelemben pedig a humán tőke is a gazdasági rendszer mérhető elemévé vált (Blaug 1978; Cohn, Geske 1990). Kijelenthető, hogy a közoktatás bevezetése óta a szellemi és a humán tőkét a termelékenység megújuló erőforrása-ként kezeljük. E kapcsolódási pont mellett a humán tőkének speciális tulajdonsága, hogy hordozható és magában is vándorol, mindig a munkavállaló tulajdonában van, soha nem a munkaadóé, és a strukturális tőkeeszközökkel ellentétben az alkalmazott bármikor elhagyhatja az adott szervezetet (Kenworthy 2008; Marx 2001).

Ugyanakkor nem minden közgazdász ért egyet azzal, hogy a humán tőke közvetlenül növeli a termelékenységet. Richard Freeman harvardi közgazdász szerint a humán tőke csak jelzést ad a tehetségről és a képességekről, a valódi termelékenység később jön létre a képzés és a motiváció révén (Freeman 1976). Vizsgálataiban arra a következtetésre jutott, hogy a humán tőkét nem szabad termelési tényezőnek tekinteni. Samuel Bowels és Herbert Gintis közgazdászok a humán tőke elméletének általános elvei ellen érveltek, azt állítva, hogy az emberek tőkévé alakítása lényegében elnyomja az alkalmazottak jogainak megerősítésére irányuló erőfeszítéseket. A 20. század utolsó évtizedeiben a viselkedési közgazdaságtan térnyerésével a témát kutatók újabb kritikákat fogalmaztak meg a humántőke-elméletekkel szemben. A kutatások eredményeként megállapították, miszerint az elméletek arra a feltételezésre támaszkodnak, hogy az emberek racionális szereplők és a humán tőke elméletei ugyanazokat a hibákat, korlátokat mutatják, amelyek az emberi motívumokban, célokban és döntésekben is megtalálhatóak (Bowels, Gintis 1975). Amennyiben ezt közelebbről megvizsgáljuk, a legtöbb esetben az egyének közötti termelékenységi különbségek nem mérhetőek objektíven (Goos, Manning 2007; Heckman 2007). A vizsgálatok egymásra épülve fejlesztették a modellek mondanivalóját, így a 2018-ban megjelent áttekintő tanulmányában Blair Fix már azt elemezte, hogy a jövedelem és a termelékenység közötti kapcsolatra vonatkozó állítások hogyan támaszkodnak a körkörös logikára (Bonoli 2010; Fix 2018). A vizsgált modellek alapján azt mondhatjuk, hogy az elméleteknek van közös nevezője, miszerint a humán tőke fejlesztése által valósítható meg, hogy növeljük a képzettségi szintet vagy új készségeket fejlesztünk ki. Ennek megfelelően a humán tőkébe való befektetés talán legfontosabb módja-

ként említhetjük a meglévő munkavállalók át- és továbbképzését, így a fejlesztés megvalósulhat az adott személy oktatásának, képzésének, készségeinek és egyéb tapasztalatainak fejlesztésén keresztül is.

A humán tőke és a gazdasági növekedés kapcsolata

A humán tőke és a gazdasági növekedés szoros korrelációban áll egymással. A humán tőke hatással van a gazdasági növekedésre, így az emberek tudásának és készségeinek bővítésével hozzájárulhat egy adott gazdaság fejlődéséhez (Jóna 2013; Káposzta, Nagy 2022). Mivel a humán tőke a munkavállalók tudását, készségeit és tapasztalatait jelenti, így a készségek kiemelt gazdasági értéket képviselnek, mivel a jól képzett munkaerő növekvő termelékenységet, folyamatos gazdasági bővülést eredményezhet. Annak meghatározásához, hogy a humán tőke hogyan befolyásolja a növekedést, először meg kell vizsgálnunk a nemzetgazdasági növekedés fő mozgatórugóit: a fogyasztói kiadásokat és az üzleti beruházásokat, illetve a nemzetközi transzferek mértékét (Gautier et al. 2002; Autor, Levy, Murnane 2003; Oesch 2010). A jövedelem növekedése generálja a fogyasztási cikkek kereskedelmét és a szolgáltatások igénybevételének bővülését. Mindezen kiadások növekedése pozitív hullámhatást vált ki, ami a foglalkoztatás javulásán keresztül a különböző gazdasági ágazatok bővüléséhez vezet (Gangl 2004).

Mindezek együttesen olyan gazdasági és társadalmi fejlődést eredményezhetnek, amely hatására kialakulhat a fenntartható fejlődés és a növekedés. A fogyasztói kiadásokból eredő GDP-növekedés az üzleti feltételek javulásához is hozzájárulhat (Kincses, Tóth, Jeneiné Gerő 2022; Van Vliet, Caminada, 2012). Ahogy a vállalatok nyereségesebbé válnak, növekszenek befektetések, növekedhet a munkabérjellegű kiadások mértéke is, így eredményezve a fogyasztás növekedését is, így bővülést érnek el a jövőbe történő befektetéseikkel. Ez alapján a növekvő gazdaságokban a vállalatok további hitelek felvételével fejleszthetik tevékenységeiket, amik tovább bővíthetik a keresletet és a termelékenység növekedését. Mindemellett a technológiai fejlesztések növelik a hozzáadott értéket, bővítik a termelést, ami szintén a foglalkoztatottságot és közvetve a béreket is növelheti. Az üzleti beruházások eredményeként a vállalatok termelékenyebbek lesznek, a GDP növekedése pedig tovább erősíti ezt, így válnak a gazdasági beruházások a növekedés kulcsfontosságú összetevőivé. Mindezek alapján a fogyasztói kiadások, továbbá az üzleti beruházások nemcsak nagyobb gazdasági növekedést eredményeznek, hanem kiemelkedő szerepet is játszanak a munkavállalók képzési potenciáljának meghatározásában, annak fejlődésében.

Jól látható, hogy a humán tőke alapján határozza meg az adott nemzetgazdaság stratégiai lehetőségeit, hiszen pozitívan korrelál a gazdasági növekedéssel, a termelékenység bővülésével. Így a munkaerő képzésének folyamatát

egyfajta beruházásként kell kezelni, ami befektetést, bővülést jelenthet a makrogazdasági folyamatokban (Weber, Mahringer 2008).

A fenti elméletek szerteágazók, de egy dologban megegyeznek, miszerint, az adott országok döntéshozóinak kulcsfontosságú szerep jut a lakosság képzettségi és oktatási szintjének bővítésében, továbbá a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felzárkóztatásában. Itt természetesen nem csak az alap- és a középfokú oktatásra kell gondolnunk, hanem – többek között – a felnőttképzési lehetőségekre, továbbá kiemelt szerep jut a felsőoktatásnak is, hiszen az itt megszerzett szaktudás stratégiai, fejlesztési, fejlődési szemléletet, életmódot és ezáltal gazdasági növekedést, fellendülést is adhat (Iversen, Cusack 2000; Iversen, Wren 1998). A magasabb iskolai végzettséggel, jobb készségekkel rendelkező munkavállalók általában magasabb jövedelemmel rendelkeznek, ami a további fogyasztói kiadásokon keresztül növelheti a gazdasági bővülést. Mindezek alapján a munkavállalókba való befektetés a világ minden táján bizonyítottan jobb foglalkoztatási feltételeket teremt, így jelentősen hozzájárul a gazdaságok átfogó bővüléséhez és a fenntartható fejlődés kialakulásához. Mindezek alapján jól látható, hogy az adott államnak befektetővé kell válnia az oktatásban, hiszen a jóléti állam e beruházásain keresztül olyan innovativitás generálódik, amit a résztvevő szereplők később a gazdasági, társadalmi aktivitásukkal visszatermelnek. A kialakult magas foglalkoztatáson keresztül bővül az önfenntartó képesség és csökken a külső tényezőktől való jóléti függőség. Ezen összefüggések bizonyítják, hogy olyan képzési és képzésszolgáltatási rendszereket szükséges fejleszteni, amelyek alkalmasak a leszakadó, alacsony presztízsű társadalmi csoportok (pl. alacsony presztízsű foglalkoztatottak, egyszülős családok tagjai, területi vagy infrastrukturális hátránnyal küzdő társadalmi csoportok) hátrányainak célzott kezelésére és segítik a munka világába való integrálódást. Ebben a stratégiában az államnak erős és széles körű részvételét feltételezzük, ami mellett nagy szerepet gondolunk a helyi gazdaság szereplőinek és a civil szférának is, hiszen a személyes képességek fejlesztésében az egyéni kezdeményezéseknek is kiemelkedő szerepe van.

Véleményünk szerint a jóléti szolgáltatások (ide soroljuk az oktatást és a felnőttképzést is) szükséges igénybevételének meghatározó feltétele az egyéni aktivitás, ami nem csak a munkavégzésre, hanem a képességek folyamatos fejlesztésére is irányuló szükséges befektetés. Megfogalmazható, hogy a munkaerőpiac különböző szegmenseinek vizsgálata már régóta a tématerületet kutató szakemberek kiemelt érdeklődésének fókuszában áll. Az elméleti elemzések mellett a téma kutatása egy új dimenzióval, a térbeliség dimenziójával kiegészülve új impulzusokat kapott. Ezek alapján megállapítható, hogy a különböző gazdasági, társadalmi és környezeti tényezők térbeni egyenlőtlen eloszlása kétségtelenül markáns meghatározója lett a térgazdasági fejlettség, illetve a lakosság életszínvonalának megítélésében (Lengyel 2023). Ezen irány – a térbeliség újraértelmezendő fogalmának és funkcióinak ismeretében – a város-vidék kapcsolatok újragondolását, a területfejlesztés és az egyéb szakpolitikák korábbinál hangsú-

lyosabb összehangolását és működtetését hozta. A téma kutatásai ennek hatását a szinergikus hatások kiaknázásán, a helyi innovatív kezdeményezések tapasztalatainak erőforrásként való hasznosíthatóságán, a helyi közösségek igényeire, képességeire és perspektíváira összpontosító kezdeményezéseken keresztül, továbbá a fenntartható fejlődést ténylegesen elősegítő integrált szemléletű fejlesztéspolitika térnyerése hívják fel a figyelmet (Goda et al. 2022; Lipták 2023).

Anyag és módszer

Tanulmányunk elkészítése során a 2011-es és a 2022-es magyarországi népszámlálások foglalkozásstatisztikai adatait vettük alapul, országos (NUTS-0), illetve járási (LAU-1) területi bontásban. A népszámlálási fogalmi meghatározás szerint 2011-ben és 2022-ben is az a 15 éves és idősebb személy minősült foglalkoztatottnak, aki az eszmei időpontot megelőző hét napban legalább egy órányi, jövedelmet biztosító tevékenységet végzett, illetve aki rendszeres foglalkozásától átmenetileg távol volt (pl. fizetett/fizetés nélküli szabadság vagy betegség miatt). A vizsgálatunkban a foglalkoztatottak korcsoport szerinti szűkítését nem végeztük el, így a 15 éves és idősebb foglalkoztatottak teljes elemszámát használtuk fel, lakóhelyük járása szerint. Az eszmei időpont alatt 2011-ben és 2022-ben is október 1-ét értettük.¹

Az elemzés alá vont adathalmazt, azaz a foglalkoztatottak számát a Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere (későbbiekben: FEOR-08) által meghatározott foglalkozások készség szint szerinti besorolása alapján készítettük el a 2011-es és a 2022-es évre vonatkozóan. A KSH FEOR-08 osztályozása négy számjegyű rendszerbe csoportosítja a foglalkozásokat, amelyeket összesen tíz főcsoportba (1-9., 0.) integrál. Vizsgálatunkban a FEOR-08 tíz főcsoportjába tartozó foglalkozásokat az azok ellátásához általánosan szükséges készség szintek szerint szűkítettük tovább (1. táblázat).

A foglalkozások készség (képzettség) szerinti besorolása az adott foglalkozások feladatainak és kötelezettségeinek végrehajtására való képességet jelenti. Le kell szögezendő, hogy a készség szint a foglalkozást jellemző munkatevékenységre vonatkozik, nem pedig az azt betöltő személy képességeire vagy képzettségére. A négy készség szint az alábbiak szerint definiálható:

- 1-es készség szint: Tipikusan egyszerű, rutinjellegű fizikai és kézi feladatok ellátását kívánja meg. Az ide tartozó foglalkozások speciális szakképzettséget nem igényelnek.
- 2-es készség szint: Jellemzően gépek és egyéb elektromos eszközök működtetését, járművezetést, eszközök karbantartását foglalja magába, amely általában alap- vagy középfokú szakmai végzettséget igényel.
- 3-as készség szint: Összetett technikai és gyakorlati feladatok ellátását megkövetelő foglalkozások tartoznak ide. Az e készség szinthez tartozó foglalkozások általában középfokú végzettségre épülő szakmai képzést igényelnek.

- 4-es készségszint: Az ide tartozó foglalkozások összetett problémamegoldó és döntéshozatali képességeket kívánnak meg, melyek speciális ismereteket igényelnek. Az e foglalkozásokhoz szükséges képességek felsőfokú tanulmányok során szerezhetők meg.

1. táblázat: A FEOR-08 foglalkozási főcsoportjainak készség (képzetségi) szintjei
Skills (qualification) levels linked to the main occupational groups of HSCO-08

FEOR-08 főcsoport	Készségszint	Iskolai végzettségi szintek
1 - Gazdasági, igazgatási, érdekképviselői vezetők, törvényhozók	3 + 4	Egyetemi, főiskolai (vagy azzal egyenértékű) végzettség, illetve egyes esetekben felsőfokú vagy érettségire épülő szakképzésben szerzett végzettség, gimnáziumban, szakközépiskolában, technikumban szerzett képesítés
2 - Felsőfokú végzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások	4	Egyetemi, főiskolai (vagy azzal egyenértékű) végzettség
3 - Egyéb, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások	3	Felsőfokú vagy érettségire épülő szakképzésben szerzett végzettség, gimnáziumban, szakközépiskolában, technikumban szerzett képesítés
4 - Irodai és ügyviteli (ügyfélkapcsolati) foglalkozások	2	Érettségire épülő szakképzésben szerzett végzettség, gimnáziumban, szakközépiskolában szerzett képesítés, szakiskolai (szakmunkásképző iskolai) szakképesítés, alapfokú (általános iskolai) végzettség
5 - Kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások		
6 - Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások		
7 - Ipari és építőipari foglalkozások		
8 - Gépkészítők, összeszerelők, járművezetők		
9 - Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások	1	Nem igényel szakmai végzettséget
0 - Fegyveres szervek foglalkozásai	1, 2 + 4	Az egyes csoportok különböző készségszintekbe tartoznak

Forrás: KSH 2011

Vizsgálatunk első részében a hazai foglalkoztatottak számát, illetve annak 2011-ről 2022-re történő változását mutatjuk be készségszintek szerint, országosan. A kutatásunk második részében az 1-es készségszintbe tartozó, szakmai végzettséget nem igénylő, alacsony presztízsű foglalkozásokban foglalkoztatottak térszerkezetét és területi koncentrációját vizsgáljuk járási területi szinten. A térszerkezeti vizsgálatot a lokációs hányados (jele: LQ) módszerével végeztük el, melynek képletét az alábbiak szerint írtuk fel:

$$LQ = \frac{e_{i,f}/E_f}{e_i/E} \quad (1)$$

ahol

$e_{i,f}$ – az i -edik járásban, az 1-es készségszintbe tartozó foglalkoztatottak száma,

e_i – az i -edik járásban az összes foglalkoztatottak száma,

E_f – az 1-es készségszintbe tartozó foglalkoztatottak száma országosan,

E – az összes foglalkoztatott száma országosan.

Értelmezésünk alapján a lokációs hányados azt fejezi ki, hogy az adott járásban az 1-es készségszintbe tartozó, alacsony presztízsű foglalkozásokban foglalkoztatottak aránya hogyan viszonyul (alul- vagy felülreprezentált-e) ugyanezen csoport országos átlagához viszonyítva (Szakálné, Sávai, Vida 2022). Amennyiben az LQ értéke egy adott járásban pontosan 1-gyel egyenlő, az úgy értelmezhető, hogy az adott járásban az 1-es készségszintbe tartozó foglalkozásokban foglalkoztatottak százalékos megoszlása megegyezik az országos átlagával. A lokációs hányados járásonkénti indexeit úgy skáláztuk mindkét vizsgált év adatai esetén, hogy 1,000 érték alatt nincs koncentráció, 1,000-1,249 között gyenge koncentráció, 1,250-1,499 között közepes koncentráció és 1,499-nél magasabb érték esetén erős koncentrációt állapítottunk meg (Győri, Egri 2020).

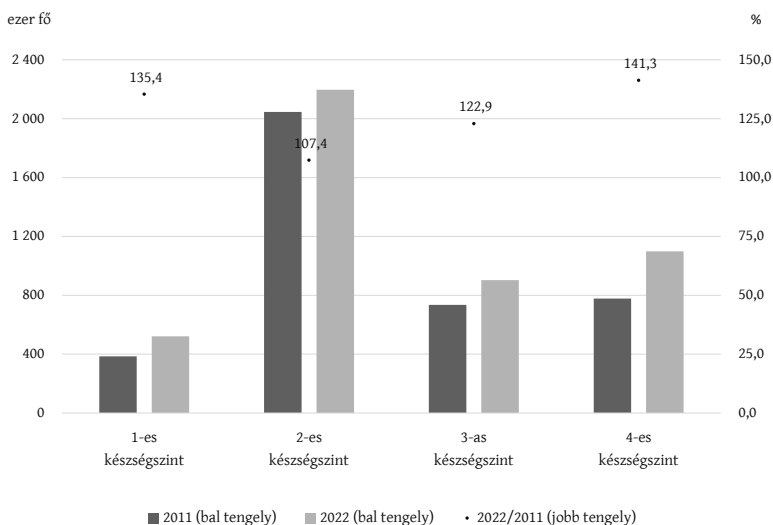
A munkaerőpiaci szerkezet változása Magyarországon

A képzettséget nem igénylő, alacsony presztízsű (1-es készségszintű) foglalkozásokban foglalkoztatottak térstruktúrájának elemzését megelőzően fontosnak tartottuk, hogy az országos adatokat bemutassuk mind a négy készségszinthez tartozó foglalkozások adatainak felhasználásával, ezzel megteremtve az alapot a területi változások értékelésének. A foglalkoztatottak száma az elmúlt két népszámlálás eszmei időpontja között csaknem 776 ezer fővel növekedett (2011-ben: 3,94 millió fő; 2022-ben: 4,72 millió fő). E nagyarányú (közel 20%-os) növekedés által Magyarország 2022-re közel került a teljes foglalkoztatottság állapotához. Szükséges ugyanakkor megemlítenünk, hogy a foglalkoztatottak számának nagyarányú növekedése területileg egyenlőtlen módon ment végbe, így markáns különbségek rajzolódtak ki a hazai munkaerőpiac szerkezetében.

A 2011 és 2022 közötti intervallumban növekvő igény látható a magasabb készségszintet igénylő foglalkozások iránt, hiszen – országosan – a 3-as készségszintű foglalkozásokban dolgozók száma 122,9%-ra, míg a 4-es készségszintet igénylő foglalkozásokban foglalkoztatottak száma 141,3%-ra nőtt (2011. évi adat=100,0%). E növekedéssel közel azonos ütemben változott a speciális szakképzettséget nem igénylő, alacsony presztízsű foglalkozásokban dolgozó létszámnövekedése is (135,4%). Ezzel egyidejűleg a szakképzettséget igénylő kereskedelmi vagy ipari foglalkozások körében a foglalkoztatottak számának növekedése alacsonyabb dinamikával ment végbe (107,4%) (1. ábra).

1. ábra: A foglalkoztatottak száma a foglalkozások készség szintjei szerint, illetve annak változása Magyarországon 2011-ben és 2022-ben (ezer fő, %)

Number of employed persons by occupational skill level and its change in Hungary in 2011 and 2022 (thousand person, %)

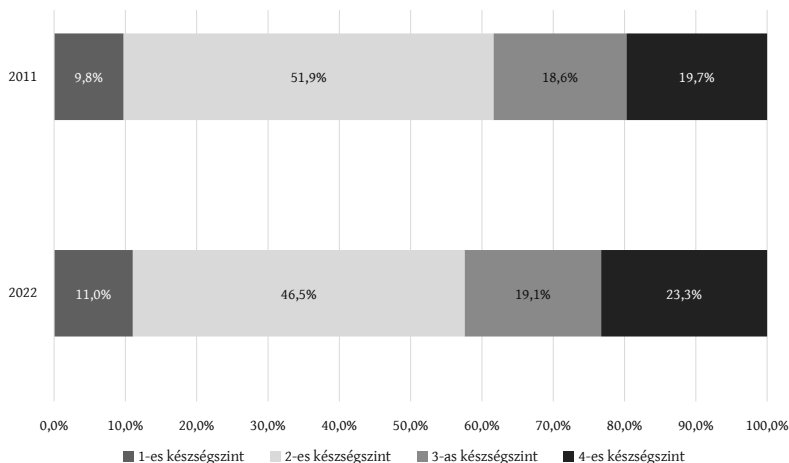
Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján (2011, 2022) a szerzők saját számítása

Mindezek alapján megállapítható, hogy az elmúlt bő egy évtizedben végbenemő technológiai fejlődés, a kommunikációs technológiák térhódítása, illetve a digitalizáció jelentős hatást gyakorolt a hazai munkaerőpiac szerkezetének változására, viszont továbbra is a 2-es készség szintű foglalkozásokban dolgozik a hazai munkavállalók közel 50%-a.

Kapcsolódva a foglalkoztatottak számának növekedéséhez, szükségesnek éreztük megvizsgálni, hogy az országos foglalkoztatási adatok struktúrájában milyen összefüggések figyelhetők meg a készség szintek alapján. Az adatokból megállapítható, hogy a foglalkoztatottak száma mind a négy készség szint foglalkozásaiban nőtt, egymáshoz viszonyított arányaik ugyanakkor ellentétes előjellel változtak. Látható, hogy a két szélsőérték, azaz a képzettséget nem igénylő, alacsony presztízsű (+1,2 százalékpont), illetve a felsőfokú végzettséget igénylő, magas presztízsű foglalkozások (+3,6 százalékpont) százalékos aránya változott a legnagyobb mértékben; a munkaerőpiaci trendek változásaira utalnak és bizonyítják az irodalmi feldolgozásban megfogalmazott trendeket is, miszerint a magas készség szintet igénylő foglalkozásokban dolgozók növekedése mellett az alacsony készség szintű foglalkoztatottak növekedése egy időben zajlott. Növekedés figyelhető meg továbbá a 3-as készség szintű foglalkozások arányában is (+0,5 százalékpont), emellett a hazai foglalkoztatottak legnagyobb csoportja, a 2-es készség szintbe tartozók arányának csökkenő tendenciája is megfigyelhető (-5,4 százalékpont) (2. ábra).

2. ábra: A foglalkoztatottak százalékos aránya a foglalkozások készség szintjei szerint 2011-ben és 2022-ben Magyarországon (%)

Percentage of employed persons by occupational skill level in 2011 and 2022 in Hungary (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján (2011, 2022) a szerzők saját számítása

Összegezve megállapítható, hogy 2011 és 2022 között jelentős változások generálódtak a hazai munkaerőpiacon. Vizsgálatunk ezen eredményeiből arra következtethetünk, hogy mind a négy készség szintbe tartozó foglalkoztatottak száma növekedett, ugyanakkor a százalékos arányszámok változásai jelentős eltéréseket mutatnak: a közepes szintű képzettséget (2-es készség szint) igénylő munkát végzők aránya csökkent, míg a képzettséget nem igénylő, alacsony presztízsű (1-es készség szint) és a felsőfokú végzettséget igénylő, magas presztízsű (4-es készség szint) foglalkozások dolgozóinak aránya is növekedett a két időpont között.

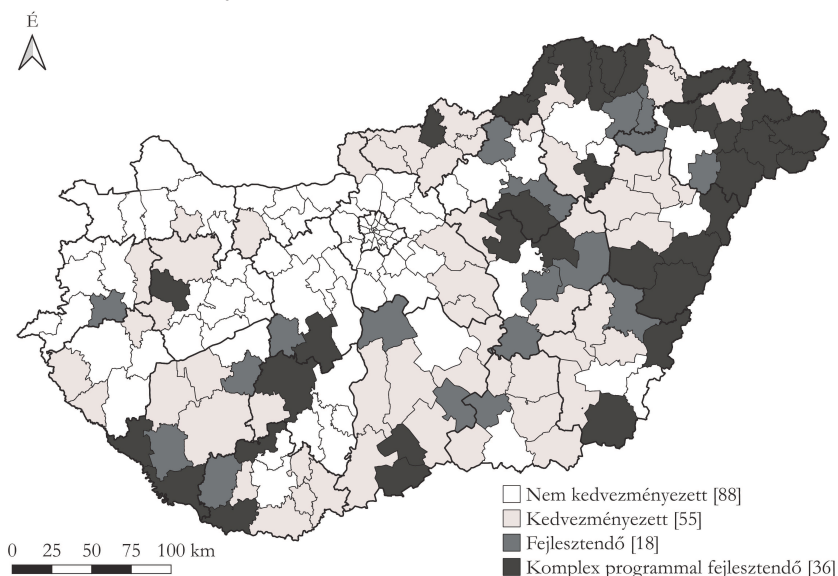
Az alacsony presztízsű foglalkozások térstruktúrája Magyarország

Kutatásunk további részében a kedvezményezett járások besorolásáról szóló 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet szerinti járás-kategorizálást használtuk fel, ugyanis a hátrányos helyzetű hazai járások beazonosításának – a kézirat lezárásakor – e lehatárolás képezi az alapját, így szolgáltatva releváns alapot a vizsgálat területi dimenziójához. A kedvezményezett járások besorolásáról szóló Korm. rendelet 24. főképp gazdasági, társadalmi és infrastrukturális indikátorból álló komplex mutató segítségével határoz meg négy járáskategóriát, így a nem kedvezményezett, a kedvezményezett, a fejlesztendő, illetve a komplex programmal fejlesztendő járásokat (Szakálné, Sávai, Vida 2022; Veresné, Tóth, Varga 2023).

Meggyőződésünk találkozik az érintett tématerület törvényi rendelkezéseivel, miszerint e területi lehatárolás felülvizsgálatára, aktualizálásra mindenképp szükség van, hiszen napjaink globális trendjei, gyorsan változó gazdasági, társa-

dalmi viszonyai között a területi egyenlőtlenségek is folyamatos változásban vannak. Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy Magyarország térszerkezete e járási besorolás alapján még napjainkban is jól mutatja a fennálló térbeli sajátosságokat: a centrum és a periférikus térségek területi differenciáltságát, annak dichotómiáját, a gyorsforgalmi utak mentén kialakult globális hálózatokhoz tartozó fejlettségi folyosókat, illetve a vármegyei jogú várossal rendelkező járások közvetlen környezetükből szigetszerűen kiemelkedő gravitációs zónáit (Egri 2023; Enyedi 2004). Kijelenthető, hogy a hazai térszerkezet markánsan elkülönülő, heterogén területi klaszterekből áll, melyek meghatározó jelentőségűnek bizonyulnak a fejlettség különböző dimenzióinak meghatározásakor (3. ábra).

3. ábra: Kedvezményezett járások a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet alapján
Beneficiary districts based on Government Decree 290/2014. (XI. 26.)

Forrás: 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet alapján a szerzők saját szerkesztése

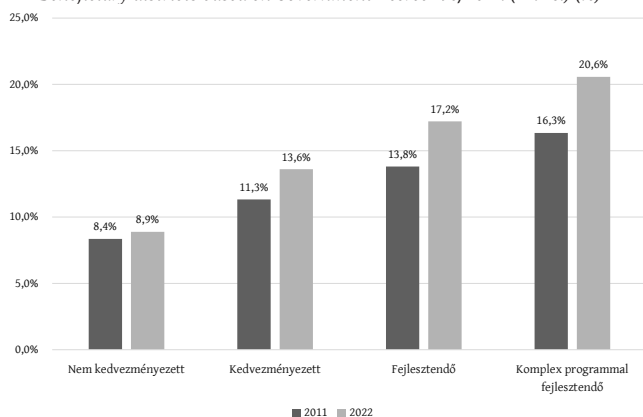
A kutatásunk folytatásában az előzőekben említett négy járáskategóriára vetítve mutatjuk be a vizsgálat fő fókuszában álló, 1-es készségszintbe tartozó foglalkozásokban dolgozók százalékos arányát. A jelenlegi hatályos jogszabályok, illetve osztályozások a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokat az alábbi FEOR-08 foglalkozási csoportokba sorolják:

- 91 – Takarítók és hasonló jellegű egyszerű foglalkozások (6 foglalkozás),
- 92 – Egyszerű szolgáltatási, szállítási és hasonló foglalkozások (16 foglalkozás),
- 93 – Egyszerű ipari, építőipari, mezőgazdasági foglalkozások (5 foglalkozás),
- 03 – Fegyveres szervek közép fokú képesítést nem igénylő foglalkozásai (1 foglalkozás).

Az e foglalkozásokban dolgozók aránya mind a négy járáskategória esetén növekedett 2011-ről 2022-re. Szembetűnő viszont, hogy a 2015. január 1-e óta hatályban lévő 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet szerinti járástipizálás térstruktúrája az általunk választott indikátor alapján is jól körülhatárolható mind a két vizsgált évben. Eredményeink alapján kijelenthető, hogy a két népszámlálás (2011, 2022) adatai alapján az 1-es készségszintbe tartozó, alacsony presztízsű foglalkozásokban foglalkoztatottak magasabb átlagos aránya növeli annak az esélyét, hogy az adott járás a kedvezményezett, fejlesztendő vagy a komplex programmal fejlesztendő járáskategóriába tartozzon.

Az általunk feldolgozott adatok alapján megállapítható, hogy a nem kedvezményezett kategóriába tartozó járások aggregált értékei +0,5 százalékponttal, a kedvezményezett kategóriába tartozó járások aggregált értékei +2,3 százalékponttal, a fejlesztendő kategóriába tartozó járások aggregált értékei +3,4 százalékponttal, míg a komplex programmal fejlesztendő kategóriába tartozó járások aggregált értékei +4,3 százalékponttal növekedtek, így megállapítható, hogy a változás mértéke a hátrányos helyzet mértékével arányosan magasabb. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a kedvezményezetti kategóriákba tartozó járásokban volt a legmagasabb a foglalkoztatottak számának növekedése 2011 és 2022 között, továbbá, hogy az e térségekben élő társadalom képzettsége, iskola végzettsége, így a humán tőke minősége jóval elmarad az országos átlagtól. Ki kell továbbá emelnünk, hogy a hátrányos téregységekben a képzett munkaerő kevesebb munkalehetőség közül tud választani. Mindezek azt is bizonyítják, a legnehezebb helyzetben lévő járások esetében történő alacsony presztízsű munkavállalók koncentrálódása jelentősen determinálhatja az adott terület fejlesztési lehetőségeit (4. ábra).

4. ábra: Az 1-es készségszintbe tartozó foglalkozásokban foglalkoztatottak százalékos aránya a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet szerinti járáskategóriákban 2011-ben és 2022-ben (%)
Percentage of employed persons in occupations at skill level 1 in 2011 and 2022 by Beneficiary districts based on Government Decree 290/2014. (XI. 26.) (%)

Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján (2011, 2022) a szerzők saját számítása

Fontos továbbá megállapítanunk, hogy a magasabb mobilitással bíró, felsőfokú végzettséggel rendelkező társadalmi csoport tagjai magas hajlandósággal rendelkeznek a centrumtérsegekbe való költözésre. Ennek következményeként a kedvezményezett kategóriákba tartozó járások vándorlási különbözete is negatív értéktartományban van.

Tanulmányunk további részében az 1-es készség szintű, alacsony presztízsű foglalkozásokban foglalkoztatottak térbeli sajátosságaira fókuszáltunk, járási területi szinten. Véleményünk szerint a hazai területfejlesztés egyik legfontosabb kihívása a hátrányos helyzetű térségek gazdasági és társadalmi fejlesztése, melyek közül vizsgálatunkban kiemelt figyelmet szenteltünk az átalakuló munkaerőpiaci trendekre is. Első lépésben a 2011-es népszámlálás foglalkozásstatisztikai adatait vontuk vizsgálat alá a lokációs hányados módszerének alkalmazásával. Számításainkat mindkét vizsgált évben a 174 db magyarországi járásra és a 23 db budapesti kerületre vetítve végeztük el. A lokációs hányados 2011-es értékei alapján megállapítható, hogy a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokban foglalkoztatottak területi koncentrációja jelentős átfedést mutat a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet szerinti járási besorolással. Az eredmények alapján kirajzolódik, hogy a 36 komplex programmal fejlesztendő járás mindegyikében megfigyelhető a területi koncentrálttság ($LQ > 1,000$).

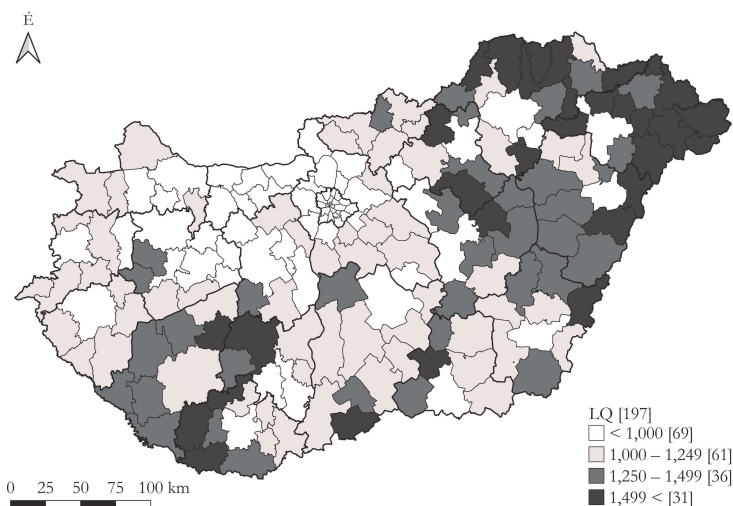
Az 1-es készség szintű foglalkozásokban foglalkoztatottak területi koncentrációja e járásokban magas, hiszen mindössze 11 komplex programmal fejlesztendő járásban (Barcsi, Berettyóújfalu, Csurgói, Devecseri, Jánosalmi, Jászapáti, Mezőkovácsháza, Ózdi, Püspökladány, Sárbogárdi, Szécsényi) nem haladta meg a lokációs index értéke az erős területi koncentráció küszöbértékét ($1,000 < LQ < 1,500$). Ezzel egyidejűleg további 25, komplex programmal fejlesztendő járásban a lokációs hányados értéke erős koncentrációs értéket mutat ($LQ > 1,499$). Az e foglalkozásokban foglalkoztatottak százalékos aránya is azt mutatja, hogy e térségekben a foglalkoztatottak több, mint 1/5-e szakképzettséget nem igénylő foglalkozásban dolgozott 2011-ben. Ezzel ellentétesen a legalacsonyabb koncentrációval ($LQ < 0,500$) Budapest kerületei, azon belül a 12., a 2., az 1. és a 11. kerület bírt, ahol az 1-es készség szintű foglalkozásokban foglalkoztatottak aránya nem érte el az 5%-ot. Eredményeink alapján kijelenthetjük, hogy az alacsony presztízsű, tudásintenzivitást nem igénylő foglalkozások területi koncentrációja azokban a térségekben mondható kiemelten erősnek (pl. határ menti térségek, belső periferiák), ahol – többek között – a helyi gazdaság intenzitása alacsony prosperitással jellemezhető (5. ábra).

A térszerkezet elemzésének következő lépésében a 2022-es népszámlálási adatokat vettük alapul, ahol szintén a képzettséget nem igénylő, alacsony presztízsű foglalkozásokban foglalkoztatottak területi koncentrációját vizsgáltuk. Számításaink alapján megállapítható, hogy a komplex programmal fejlesztendő járáscsoportban 25-ről 32-re nőtt az erős területi koncentrációval ($LQ > 1,499$) bíró térségek száma. Ezzel együtt 22-re nőtt azon járások száma, ahol a foglalkoz-

tatottak több, mint 20%-a az 1-es készségszintű foglalkozásokban volt foglalkoztatva 2022-ben. Mindezen eredmények azt mutatják, hogy az elmúlt időszak centrum-periféria relációi, elmaradt gazdasági és társadalmi fejlesztései olyan negatív hatásokat generáltak, amelyek a vizsgált téregységek folyamatos leszakadása mellett fokozták a félperiférián is a periferizálódást. Itt meg kell állapítanunk, hogy ezen járásokban jelentősen növekedett a foglalkoztatási ráta, hiszen a munkanélküliség itt volt a legmagasabb, de sajnálatosan ez a változás jelentősen nem javított a területi jövedelmi különbségek csökkentésén. A legalacsonyabb koncentrációval ($LQ < 0,500$) 2022-ben is Budapest kerületei, azon belül a 2., a 12., az 1. és a 11. kerület bírt, ahol az 1-es készségszintű foglalkozásokban foglalkoztatottak aránya – hasonlóan a 2011-es értékekhez – nem érte el az 5%-ot (6. ábra).

5. ábra: Az 1-es készségszintbe tartozó foglalkozásokban foglalkoztatottak területi koncentrációja 2011-ben (LQ)

Territorial concentration of persons employed in occupations at skill level 1 in 2011 (LQ)

Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján (2011) a szerzők saját számítása

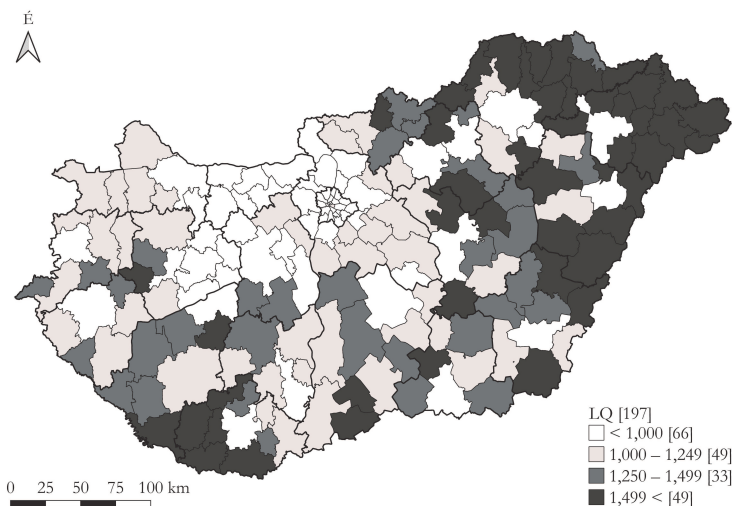
Mindezek alapján megállapítottuk, hogy a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokban foglalkoztatottak területi koncentrációja 2011 és 2022 között jelentős növekedésen és erős koncentráción ment keresztül, amely mögött véleményünk szerint több tényező is meghúzódik:

- Egyrészt a foglalkoztatottak számának közel 776 ezer fős országos növekedése területileg egyenlőtlenül ment végbe. A hátrányos térségekben, így az Észak-Magyarország, az Észak-Alföld és a Dél-Dunántúl régiók főképp határ menti járásaiban a foglalkoztatottak számának növekedése magasabb volt, mint a már 2011-ben feszes munkaerőpiaccal rendelkező centrumtérségekben, azaz Budapesten és agglomerációjában, a Közép-Dunántúl régióban és a vármegyei jogú várossal rendelkező járásokban.

- A magasabb hozzáadott értékű foglalkozásokban magasabb jövedelem generálódott, így ezek területi koncentrációi is jelentős elszívó hatást gyakoroltak a hátrányos helyzetű térségekre.

6. ábra: Az 1-es készség szintbe tartozó foglalkozásokban foglalkoztatottak területi koncentrációja 2022-ben (LQ)

Territorial concentration of persons employed in occupations at skill level 1 in 2022 (LQ)

Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján (2022) a szerzők saját számítása

Mindezek is jól mutatják, hogy a gazdasági szerkezet egyenlőtlen változásai olyan térbeli, társadalmi átalakulásokat okoztak, amelyek tovább erősítetik a periférikus helyzet kumulálódását. Ki kell ugyanakkor emelni, hogy 2010 után – a munkaalapú gazdasági fejlesztések következtében – a foglalkoztatási ráta szintjében a hátrányos, leszakadó téregységek felzárkózásban vannak. Amennyiben ezt sikerül stabilizálni, azt követően lehet majd a képzettségi szinten növelni, amely hatással lehet az elvándorlás mértékének csökkenésére is. Mindemellett az alacsony presztízsű foglalkoztatottak jelentős létszám- és aráynövekedése pontosan e hátrányos helyzetűnek nevezett járásokban volt a legmagasabb, ami egyértelműen afelé mutat, hogy a helyi társadalom munkaerőpiaci részvétele növekedett, ugyanakkor a humán tőke fejlesztésébe való invesztálás a következő évek, évtizedek egyik legnagyobb prioritású területi, társadalmi kihívása lesz.

Következtetések

Tanulmányunkban a humán tőke elméletét olyan elveken keresztül közelítettük meg, amelyek magyarázatot adnak a munkavállalók jólétének összefüggéseire,

hiszen egyetemes kapcsolatot tételeznek fel a humán tőke, a termelékenység és a jövedelem között. Kutatásunkkal igyekeztünk alátámasztani, hogy a társadalom képesítéseibe való befektetések hozamokat termelhetnek a befektető számára. Ezek a hozamok a megnövekedett termelékenység és magasabb jövedelem formájában jelentkezhetnek, hiszen az emberek nem csupán munkaerőt, hanem „humán tőkét” is képviselnek. Természetesen, ha figyelembe vesszük a globalizáció trendjeit és hatásait, ki kell jelentenünk, hogy ezen oksági lánc több esetben is megszakad, így az elméletek nem adnak kellő magyarázatot a feltett kérdésekre. Ez alapján a humán tőke fogalmának nem lehet egységesen elfogadott, pontos definíciója, hiszen a legtöbb meghatározás alapján nem, vagy csak nehezen mérhető, ezzel a kialakult jóléti különbségeknek csak kis hányadát lehet indokolni. Megítélésünk szerint a humán tőkét mindig is az oktatás jövedelmi hozadékaként kell definiálni, hiszen a rendelkezésre álló kutatási adatok is szoros korrelációt mutatnak a végzettség és a jövedelmi helyzet között, így a humán tőkét továbbra is a személyi jövedelemeloszlás dominanciája mellett lehet definiálni. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a humán tőke értékelésének eredményei, területi összefüggései, a társadalmi hierarchiára való összpontosítás következtében a makrogazdasági tényezők meghatározó elemévé vált, így mára már szerepet játszik a funkcionális jövedelemeloszlásban.

A humán tőke fontosságát szem előtt tartva tanulmányunkban igyekeztünk olyan összefüggések térbeli rendszerére rámutatni, amelyek trendjei a rendszer-váltás óta a hazai területfejlesztés legfontosabb kérdései közé tartoznak. A gazdasági fejlődés és egyben a humán tőke kérdéskörével foglalkozó kutatásokban feltárt problémák megoldása megkerülhetetlen, hiszen az innovatív gazdasági ágazatok megtelepedéséhez, a nemzetgazdaság bővüléséhez a képzett humán tőke nélkülözhetetlen. Vizsgálataink olyan térbeli összefüggések rendszerére hívják fel a figyelmet, amelyek a gazdaságfejlődési trendek által elvárt irányokkal ellentétes pályákat vetítenek előre. Ezen trendek között figyelhető meg az az irány is, miszerint az alacsony presztízsű foglalkozásokban dolgozók között vannak olyanok is, akik rendelkeznek az alapfokúnál magasabb végzettséggel. Az okok elemzését és területi összefüggéseinek átfogó vizsgálatát kiemelten fontos további kutatási iránynak gondoljuk. Eddigi eredményeink alapján kimutatható, hogy a humán tőke területi trendjeiben kialakult változások a párosuló átfogó társadalmi és gazdasági hátrányokkal együtt, kiemelt stratégiai figyelmet igényelnek a hazai területfejlesztés jövőjében. Vizsgálataink bizonyították, hogy nem valós az a nézet, miszerint a hátrányos helyzetű területeken átfogóan komplex, nagy állami és európai források investíciójával lehet csak az esélyeket javítani. Eredményeink alapján jól körvonalazódnak azon tények, miszerint az oktatás, a felnőttképzés és átképzések rendszerével is kiemelten lehet a leszakadó társadalmi csoportok esélyegyenlőségét növelni. Kutatásunk eredményei továbbá azt mutatják, hogy a területi versenyképességet, a tőkevonzóképeséget a felnőttképzés belépési szintjének alacsonyabbra történő pozícionálásával jelentősen lehet javítani.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Jegyzetek

- 1 A tanulmányban felhasznált statisztikai adatokat a Központi Statisztikai Hivatal bocsátotta rendelkezésünkre.

Irodalom

- 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járáások besorolásáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2014-290-20-22> (Letöltés: 2023. 12. 12.)
- 1619/2021. (IX. 3.) Korm. határozat a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030 végrehajtásának a 2021-2024. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről. <https://njt.hu/jogszabaly/2021-1619-30-22> (Letöltés ideje: 2024. 07. 15.)
- Abrassart, A. (2013): Cognitive skills matter: The employment disadvantage of low-educated workers in comparative perspective. *European Sociological Review*, 4., 707–719. <https://doi.org/f47svk>
- Áldorfai Gy., Nagy H., Tóth T. (2022): A területi egységek összetett teljesítményértékelése. *Területi Statisztika*, 4., 405–434. <https://doi.org/ncqq>
- Autor, D. H., Levy, F., Murnane, R. J. (2003): The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 4., 1279–1333. <https://doi.org/dtq8x5>
- Avdagic, S., Salardi, P. (2013): Tenuous link: Labour market institutions and unemployment in advanced and new market economies. *Socio-Economic Review*, 4., 739–769. <https://doi.org/f5dvcj>
- Baccaro, L., Rei, D. (2007): Institutional determinants of unemployment in OECD countries: Does the deregulatory view hold water? *International Organization*, 3., 527–569. <https://doi.org/fpgbt9>
- Becker, G. S. (1975): *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press <https://doi.org/9fb>
- Blaug, M. (1978): *Economics of Education. A Selected Annotated Bibliography*. Pergamon Press Oxford
- Bonoli, G. (2010): The political economy of active labor-market policy. *Politics & Society*, 4., 435–457. <https://doi.org/cm9hch>
- Bourdieu, P. (1984): *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press
- Bowels, S., Gintis, H. (1975): The problem with human capital theory a Marxian critique. *The American Economic Review*, 2., 74–82. <http://www.jstor.org/stable/1818836>
- Bradley, D. H., Stephens, J. D. (2007): Employment performance in OECD countries: A test of neoliberal and institutionalist hypotheses. *Comparative Political Studies*, 12., 1–25. <https://doi.org/fwhntq>
- Cahuc, P., Postel-Vinay, F. (2002): Temporary jobs, employment protection and labor market performance. *Labour Economics*, 9., 63–91. <https://doi.org/cf5kfd>
- Clasen, J., Clegg, D. (2003): Unemployment protection and labour market reform in France and Great Britain in the 1990s: Solidarity versus activation? *Journal of Social Policy*, 32., 361–381. <https://doi.org/dmhzhk>
- Cohn, A., Geske, T. (1990): *Economics of Education*. Pergamon Press, Oxford–New York
- Coleman, J. S. (1988): *Human Capital and Schooling: An Economic Analysis*. Basil Blackwell
- DiPrete, T. A. (2005): Labor markets, inequality, and change: A European perspective. *Work and Occupations*, 2., 119–139. <https://doi.org/dpmts5>

- Egri, Z. (2023): Mobilitás és perzisztencia a hazai települési szintű jövedelemegyenlőtlenségi folyamatokban, 2012–2019. *Területi Statisztika*, 1., 3–37. <https://doi.org/ndgb>
- Emmenegger, P., Häusermann, S., Bruno, P., Seeleib-Kaiser, M. (2012): How we grow unequal. In: Emmenegger, P., Häusermann, S., Palier, B., Seeleib-Kaiser, M. (Eds.): *The Age of Dualization: The Changing Face of Inequality in Deindustrializing Societies*, Oxford University Press, 3–26. <https://doi.org/ncqt>
- Enyedi, Gy. (2004): Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 9., 935–941.
- Esping-Andersen, G. (1999): *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford University Press, Oxford <https://doi.org/dvdbr2>
- Estevez-Abe, M., Iversen, T., Soskice, D. (2001): Social protection and the formation of skills: A reinterpretation of the welfare state. In: Hall, P., Soskice, D. (Eds.): *Varieties of Capitalism*. Oxford University Press, New York, 145–183. <https://doi.org/bz9sw>
- Faragó L. (2016): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. *Tér és Társadalom*, 3., 118–123. <https://doi.org/ncqv>
- Fix, B. (2018): *The Trouble With Human Capital Theory*. *Real-World Economics Review*. World Economics Association, Bristol, 86., 15–32. <https://doi.org/ncqw>
- Freeman, R. B. (1976): *The Overeducated American*. Academic Press
- Gangl, M. (2004): Welfare states and the scar effects of unemployment: A comparative analysis of the United States and West Germany. *American Journal of Sociology*, 6., 1319–1364. <https://doi.org/fbks54>
- Gautier, P. A., van den Berg, G., van Ours, J., Ridder, G. (2002): Worker turnover at the firm level and crowding out of lower educated workers. *European Economic Review*, 3., 523–538. <https://doi.org/cqc4wf>
- Gesthuizen, M., Solga, H., Künster, R. (2011): Context matters: Economic marginalization of low-educated workers in cross-national perspective. *European Sociological Review*, 2., 264–280. <https://doi.org/cbctwx>
- Goda P., Hamza E., Mezei K., Rácz K. (2022): A vidékfejlesztés helye és szerepe a fejlesztéspolitikában. *Gazdálkodás*, 6., 532–558. <https://doi.org/j7f6>
- Goos, M., Manning, A. (2007): Lousy and lovely jobs: The rising polarization of work in Britain. *The Review of Economics and Statistics*, 1., 118–133. <https://doi.org/fbwxf>
- Green, A. E., Owen, D. (2006): *The Geography of Poor Skills and Access to Work*. Joseph Rowntree Foundation, York
- Győri T., Egri Z. (2020): A munkanélküliek – mint potenciális munkaerő-tartalék – térszerkezetének vizsgálata Békés megyében. *Studia Mundi - Economica*, 2., 2–17. <https://doi.org/ncq2>
- Heckman, J. J. (2007): Comments on Are protective labor market institutions at the root of unemployment? A critical review of the evidence by David Howell, Dean Baker, Andrew Glyn, and John Schmitt. *Capitalism and Society*, 1. <https://doi.org/ffgpb>
- Howell, D. R., Baker, D., Glyn, A., Schmitt, J. (2007): Are protective labor market institutions at the root of unemployment? A critical review of the evidence. *Capitalism and Society*, 1. <https://doi.org/cnfpk5>
- Iversen, T., Cusack, T. R. (2000): The causes of welfare state expansion: Deindustrialization or globalization? *World Politics*, 3., 313–349. <https://doi.org/b2vsnt>
- Iversen, T., Wren, A. (1998): Equality, employment and budgetary restraint: The trilemma of the service economy. *World Politics*, 4., 507–546. <https://doi.org/bsvhv>
- Jóna Gy. (2013): A területi töke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 1., 30–51. <https://doi.org/c2bf>
- Kahn, L. M. (2005): The impact of employment protection mandates on demographic temporary employment patterns: International microeconomic evidence. *Discussion Paper*. Institute for the Study of Labor, Bonn <https://doi.org/ncq3>
- Káposzta, J., Nagy, H. (2022): The major relationships in the economic growth of the rural space. *European Countryside*, 1., 67–86. <https://doi.org/ncq4>
- Káposzta J., Szeiner Zs. (2023): Társadalmi egyenlőtlenségek hatása a területi különbségek kialakulására. *Comitatus Önkormányzati Szemle*, 246., 93–102. <https://doi.org/ncq5>

- Káposzta, J., Lőrinc, B. (2023): Examining regional role of industrial production in transformation of Hungarian economic structure. *Engineering For Rural Development*, 1., 294–300. <https://doi.org/ncq6>
- Kenworthy, L. (2003): Do affluent countries face an incomes-jobs trade-off? *Comparative Political Studies*, 10., 1180–1209. <https://doi.org/dsm2ph>
- Kenworthy, L. (2008): *Jobs with Equality*. Oxford University Press, Oxford <https://doi.org/d4vrv3>
- Kincses Á., Tóth G., Jeneiné Gerő H. E. (2022): A hazai mikro-, kis- és középvállalkozások (KKV-k) területi, versenyképességi elemzése, 2008–2020. *Területi Statisztika*, 4., 465–477. <https://doi.org/ncq7>
- KSH [Központi Statisztikai Hivatal] (2011): *FEOR-08 – Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere 2011*. Budapest
- Lengyel I. (2023): A hazai terület- és településfejlesztés egyik „állatorvosi lova”: A felsőoktatás leépülése a kevésbé fejlett térségekben. *Tér és Társadalom*, 4., 51–81. <https://doi.org/ncq8>
- Lerner, J. (2009): *Boulevard of Broken Dreams: Why Public Efforts to Boost Entrepreneurship and Venture Capital Have Failed – and What to Do About It*. Princeton University Press, Princeton <https://doi.org/gpg2xx>
- Lipták K. (2023): Néhány gondolat a magyarországi vidéki térségekről. *Gazdálkodás*, 3., 277–280. <https://doi.org/ncq9>
- Marx, I. (2001): Job subsidies and cuts in employers social security contributions: The verdict of empirical evaluation studies. *International Labour Review*, 1., 69–83. <https://doi.org/dznwcs>
- Maurin, E., Postel, Vinay, F. (2005): The European job security gap. *Work and Occupations*, 2., 229–252. <https://doi.org/b9tr2q>
- OECD (2012): *Education at a Glance*. OECD, Paris
- Oesch, D. (2010): What explains high unemployment among low-skilled workers? Evidence from 21 OECD countries. *European Journal of Industrial Relations*, 1., 39–55. <https://doi.org/cbpqw8>
- Portes, A. (2000): *The Globalization of Poverty: Why the Poor Stay Poor*. Columbia University Press
- Sen, A. (1999): *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford
- Siebert, H. (1997): Labor market rigidities: At the root of unemployment in Europe. *Journal of Economic Perspectives*, 3., 37–54. <https://doi.org/b6x9nv>
- Szakálné Kanó I., Sávai M., Vida Gy. (2022): A magyarországi munkaerőpiac szerkezeti változásának térbeli sajátosságai 2001 és 2016 között. *Területi Statisztika*, 5., 483–509. <https://doi.org/ncrb>
- Van Vliet, O., Caminada, K. (2012): Unemployment replacement rates dataset among 34 welfare states 1971–2009: An update, extension and modification of scruggs' welfare state entitlements data set. *NEUJOBS Special Report*, 2., Leiden University, Leiden <https://doi.org/fzfkrf>
- Veresné Somosi M., Tóth G., Varga K. (2023): A magyarországi járáások versenyelőnyének elemzése társadalmi innovációs potenciál alapján, 2020. *Területi Statisztika*, 4., 445–465. <https://doi.org/ncrc>
- Weber, A., Mahringer, H. (2008): Choice and success of job search methods. *Empirical Economics*, 1., 153–178. <https://doi.org/fd4kx8>
- Wilkinson, R. G., Pickett, K. (2009): *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Happier and Healthier*. Penguin Books

Zöld finanszírozási keretrendszer kidolgozása a hazai települési önkormányzatok számára

Developing a Green Financing Framework for Local Municipalities in Hungary

MEZEI CECÍLIA

MEZEI Cecília: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; mezei.cecilia@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2109-2293>

KULCSSZAVAK: zöld finanszírozás; helyi önkormányzatok; fenntartható városok; zöld átállás

ABSZTRAKT: Az elemzés a zöld finanszírozás lehetőségeit járja körül a magyarországi települési önkormányzatok szemszögéből: olyan, nem szokványos vizsgálati szempontokat emel be a diskurzusba, mint a közjavak, a közszolgáltatások vagy a közfinanszírozás. Kiemelten foglalkozik a Zöld Finanszírozási Keretrendszer (ZFK) dokumentum elkészítésének menetével és módszertanával, melynek kidolgozása a hazai fenntartható városok számára kötelező. A vizsgálat célja annak bemutatása, hogy milyen módon valósulhat meg a hazai szabályozási környezetben a települési zöld átállást támogató kezdeményezések, projektek finanszírozása, és abba hogyan illeszkedik a zöld finanszírozási keretrendszerrel alátámasztott források bevonása. A tanulmány bemutatja, hogy a zöld átállási folyamat milyen típusú beavatkozásokat feltételez helyi szinten, továbbá felvonalatja e beavatkozások finanszírozási lehetőségeit.

Az alkalmazott módszertan a szakirodalom és jogszabályok elemzésén túl a szakértői javaslatok innovatív és rendszerezett megjelenítésére fókuszál, és a szabályozási környezet, illetve a nemzetközi jó gyakorlatok bázisán építkezik. Interjúk készültek továbbá olyan városok (egy nagyváros és két kisváros), illetve szakmai műhelyek képviselőivel, amelyek a hazai települési szintű ZFK készítésben részt vesznek. A tanulmány érveket vonultat fel amellett, hogy a nemzetközi szabványoknak megfelelő, külső minősítésre alkalmas zöld hitel/zöld kötvény keretrendszer az egyetlen ZFK, amely releváns lehet a magyar fenntartható városok számára. A cikkben bemutatott potenciális önkormányzati zöld finanszírozási módok közül ugyanis ezeknek a forrásoknak az igénybevétele csak minősített ZFK dokumentummal lehetséges. A nemzetközi tapasztalatok is emellett szólnak, s noha a magyar szabályozás és feltételrendszer komoly korlátokat állít a városi szintű zöld források bevonása elé, egy központilag (állami) koordinált „városi” ZFK készítés, majd a lokális forrásfelhasználás központi menedzsmentje lehetővé tenné a zöldhittel-/zöldkötvény-források városi alkalmazását.

Cecília MEZEI: senior research fellow, Transdanubian Research Department, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; mezei.cecilia@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2109-2293>

KEYWORDS: green finance; local governments; sustainable cities; green transition

ABSTRACT: *The analysis explores the possibility of green financing from the perspective of local governments, incorporating unconventional elements into the subject area such as public goods, public services, and public financing. The study focuses particularly on the process and methodology of preparing the Urban Green Financing Framework (UGFF) document, which must be prepared by designated Hungarian sustainable cities. The aim of the research is to demonstrate how the financing of initiatives and projects supporting the municipal green transition can be realized within the Hungarian regulatory environment and how the inclusion of resources backed by the green financing framework fits into this.*

The article defines the types of municipal green transition interventions at the local level. It also presents the range of financing possibilities for these interventions. Table 1 lists financiers (public actors, private investors, potential ecosystem services traders, households, financial organizations, bond financiers) and financing methods (generate own revenue, generate savings, borrowing, bond financing, etc.) that may be behind urban green projects.

The methodology employed focuses on the innovative and structured presentation of expert recommendations, building on the regulatory environment and international best practices, in addition to literature and legal background analysis. Furthermore, interviews were conducted with sustainable cities (one big city and two small towns, which have moved out of sustainable cities) and experts (from two professional group) involved in the process of ZFK production at the level of Hungarian settlements.

Arguments are presented in the study in favour of the idea that the only relevant UGFF preparation for sustainable cities in Hungary would be the creation of a green loan/green bond framework that meets international standards and is suitable for external certification. Among the potential municipal green financing methods presented in the study (Table 1), the utilization of these (green bond/green loan) resources is only possible with a certified UGFF document. International experiences also support this, and although Hungarian regulations and conditions pose significant barriers to the involvement of urban-level green resources, the preparation of a central (state) coordinated UGFF, followed by central management of local resource utilization, would enable the urban application of green loan/green bond resources.

Bevezetés

Az Európai Zöld Megállapodás (EC 2019) deklarált célja, hogy az Európai Unió 2050-re klímasemlegessé váljon. Az EU Fenntartható Finanszírozási Akcióterve e klímasemlegességi cél elérését támogatja. Ennek keretében a 2020. július 12-én hatályba lépett ún. taxonómia rendelet (2020/852 EU rendelet) létrehozta a fenntartható tevékenységek egységes osztályozási rendszerét: meghatározta azokat a zöld tevékenységeket, amelyek hozzájárulnak a rendeletben kiemelt hat környezeti célkitűzéshez, elősegítve a fenntartható gazdaság felé történő átmenetet.

Ahhoz, hogy egy gazdasági tevékenység környezeti szempontból fenntarthatónak minősüljön, jelentős mértékben hozzá kell járulnia legalább egy környezetvédelmi célhoz, nem sértheti súlyosan egyik környezetvédelmi célkitűzést sem, az adott tevékenységet bizonyos alapvető társadalmi és irányítási biztosítékok betartása mellett kell végrehajtania, és meg kell felelnie az EU szabályozás szerinti technikai vizsgálati kritériumoknak (2020/852 EU rendelet). Az EU taxonómia alapján a következő környezetvédelmi célkitűzésekhez kell igazodni:

- az éghajlatváltozás mérséklése;
- az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás;

- a víz és a tengeri erőforrások fenntartható használata és védelme;
- áttérés a körforgásos gazdaságra, a hulladékkezelés megelőzése és újrahasznosítás;
- a környezetszennyezés megelőzése és csökkentése;
- a biológiai sokféleség és az ökoszisztémák védelme és helyreállítása.

A települési Zöld Finanszírozási Keretrendszer (ZFK) célja eredendően a települési zöld átállás lépéseinek rendszerbe foglalása és a szükséges beavatkozások finanszírozási hátterének és üzleti modelljének rögzítése. A ZFK készítése 62 hazai város számára kötelező: az ún. fenntartható városok (43 db) mellett az a 19 város is érintett, amelyek fenntartható városok közé sorolását az Európai Bizottság elutasította. Ezt a kötelezettséget lényegében a várostervezésre elnyert pályázati forrás írja elő valamennyi érintett település számára.

A fenntartható városok körét a kormány jelöli ki, mivel 2014 óta az Európai Regionális Fejlesztési Alap meghatározott (korábban 5, jelenleg pedig 8) százalékát a tagállamok csak az így kijelölt városok integrált fejlesztésére költethetik. A fenntartható városfejlesztés továbbá egy támogatható területfejlesztési kategória az EU szabályozása (2021/1058 EU rendelet, 11. cikk) szerint. A hazai fenntartható városok listáját a megyék Integrált Területi Programjai rögzítik, és egyúttal fejlesztési forráskeretet is rendelnek a városokhoz. Feltétel ugyanakkor, hogy egy integrált térségi vagy helyi fejlesztési stratégia készüljön a források felhasználásához.

A zöld átállás nemcsak a fenntartható városok közé beemelt entitások esetében releváns kérdés, hanem az Európai Unió Zöld Megállapodása (EC 2019) okán valamennyi település és térség, illetve azok minden egyes szereplője számára kötelezettségeket ír elő. A városi zöld átállás (és egyáltalán a városfejlődés) lehetősége több tényező függvényében alakul:

- milyen helyi adottságokkal/erőforrásokkal rendelkezik a település (Mezei, Varjú 2018),
- milyen helyi szereplőket tud mozgósítani a célok elérése érdekében, azaz milyen a helyi kormányzás (Rivolin, Santangelo, Cotella et al. 2014) és a helyi társadalmi tőke (Bodor, Grünhut, Horeczki 2017) minősége,
- és milyen funkciókkal bír maga a település (Mezei, Farkas 2021).

Nem mondható tehát, hogy uniformizált sablondokumentumok készülhetnek a városi zöld átállás megalapozására. A tervezéshez projektmélységig kidolgozott egyedi fejlesztési elképzelések, a városi aktorok széles körével lefolytatott egyeztetések és a hatalmas beruházási igények miatt új finanszírozási módok alkalmazása szükséges az önkormányzatok részéről.

Városfejlesztés

Zöldváros-tervezés

A városok koncentrálják a népesség és a gazdaság meghatározó részét, ezért a városok aktivitása nélkül nem képzelhető el zöld fordulat sem globális, sem európai szinten. A Párizsi Megállapodás felismerte ezt, és nagyobb mozgásteret nyitott a városok számára, így napjainkra a városok globálisan vezető szerepet töltenek be az alacsony szén-dioxid-kibocsátás felé történő elmozdulásban, azaz a zöld átállásban (Vedeld et al. 2021). Az Európai Unióban az Új Lipcsei Karta (EC 2020a) biztosítja a szakpolitikai keretet az európai és globális megállapodások városi szintű leképezéséhez. A jelentős előrelépés ellenére azonban továbbra is a szakma által sokat emlegetett probléma maradt az óriási szakadék a magasabb szintű szakpolitikai törekvések és a tényleges helyi akciók valósága között (van der Heijden 2019). A várostervezés tehát csak az érem egyik oldala, a tényleges cselekvés nem tud lépést tartani a tervekben foglaltakkal.

Brody (2003) szerint a helyi tervezési folyamat vizsgálata során fontos, hogy az átfogó terveket ne statikus dokumentumoknak tekintsük, hanem folyamatosan formálódó, fejlődő eszközöknek. A tervezők és a helyi közösség tanulási folyamata, illetve az iteratív tervezési eljárás folyamatosan képes javítani az átfogó tervek minőségén, e terveket hozzá tudja igazítani azokhoz az ismétlődő problémákhoz, melyeket például az árvizek vagy a hőség jelentenek.

A fenntarthatóságról szóló viták és kritikák ellenére a fenntarthatóság kiinduló (átfogó) értelmezése stabilnak mondható a várostervezésben egészen a 2000-es évekig, később azonban a klímaváltozás kezdte leváltani a fenntartható fejlődési fókusz (Béal, Pinson 2014). Ez a trend tovább erősödött az ENSZ Fenntartható Fejlesztési Célkitűzéseit rögzítő Agenda 2030-nak köszönhetően, ami beemelte a klímaadaptációt a politikai gondolkodásba (Szalmáné Csete, Buzási 2020). Ugyanakkor az éghajlatváltozás kezelése a városokban meglehetősen bonyolult feladat (Óvári et al. 2023; Vedeld et al. 2021), hiszen az alkalmazkodás és az éghajlatváltozás mérséklése a központi és a helyi politikák, illetve a beavatkozások összhangját igényli.

Miközben a minőségi javulás a kezdeti klímatervek és a 2010 után készült városi tervek esetében hazánkban is érzékelhető volt (Szalmáné Csete, Buzási 2020), Óvári és társai (2023) a magyar nagyvárosi klímaterveket és tervezési gyakorlatot vizsgálva megállapították, hogy az Európai Unió által előírt kötelező városi klímatervezési folyamat és az EU-forrásoktól való függés negatívan befolyásolja a helyi klímatervek minőségét. A vizsgált klímatervek uniformizáltak voltak, hiányzott belőlük a helyi innováció, és sok esetben mellőzték a végrehajtást lehetővé tevő részleteket (Óvári et al. 2023). Ezzel igazodnak a többi hazai tervdokumentumhoz, amelyek egyedüli célja a forráslehívási képesség biztosítása (Mezei 2019).

A városfejlesztés zöld finanszírozása

A magántőke részvétele nélkül nem képzelhető el a zöld átállás. Az EU tervezett zöld átállásához az előirányzott 1 milliárd eurónyi uniós beruházás mellett évente a GDP 2%-át elérő további beruházás is szükséges (EC 2020b), amelynek finanszírozási háttere nem oldható meg kizárólag közösségi forrásból. A megoldást részben az ún. zöld finanszírozás adhatja: olyan zöld pénzügyi eszközök alkalmazása, mint például a zöld hitelek és jelzáloghitelek, a zöld kötvények vagy a klíma hitelkártyák (Meo, Abd Karim 2022). A zöld finanszírozás előnyei:

- a városoknak lehetőségük nyílik a befektetői körük diverzifikálására,
- sokszor kedvezőbb feltételekkel felvehető források bevonásáról van szó,
- a saját környezettudatosságukat bizonyítják a széles értelemben vett stakeholderek felé;
- a környezetbarát gyakorlatok, megoldások meghonosítása irányába mutat;
- segít csökkenteni a szén-dioxid-kibocsátást (Sharif et al. 2022) és a nem megújuló erőforrásoktól történő függést (Meo, Abd Karim 2022).

Sun és Rasool (2024) tanulmánya viszont éppen a zöld pénzügyek és az ökológiai lábnyom aszimmetrikus kapcsolatára hívja fel a figyelmet tíz jelentős (és növekvő) zöld finanszírozási háttérrel rendelkező európai ország gyakorlatát érintő vizsgálatában. Megállapításuk szerint Spanyolország kivételével a zöld finanszírozásnak (pl. Svédországban, Franciaországban, az Egyesült Királyságban vagy Norvégiában) kifejezetten negatív hatásai vannak az ökológiai lábnyomra, ezért különösen fontos a zöld pénzügyek és az ökológiával kapcsolatos politikák összehangolása, illetve a zöld finanszírozás átfogó szabályozása.

Európa-szerte több országban is bevált gyakorlat a városok, várostérségek és régiók zöld projektjeinek finanszírozása érdekében zöld hitel felvétele, illetve zöld kötvény kibocsátása. Ezek végrehajtására a nemzetközi szabványoknak megfelelő Zöld Kötvény/Hitel Keretrendszer nyújt lehetőséget. Míg városi, várostérségi és regionális zöld kötvény/hitel keretrendszereket találhatunk Svédországban (pl. Östersund 2023), Spanyolországban (pl. Madrid 2020), de akár Lengyelországban (pl. Łódź 2021) is, a helyi önkormányzati kötvénykibocsátás vagy hitelben történő eladósodás a hazai szabályozás (Stabilitási törvény 2011) miatt reálisan nem választható, vagy nehezen elérhető (engedélyköteles) megoldás a magyar városok számára.

Ugyanakkor, a nemzetközi zöld kötvénykibocsátási gyakorlatban hasonló közszolgáltatások (pl. közlekedés, hulladékgazdálkodás, víz- és szennyvízellátás, megújuló energetika, természeti környezet megóvása) fejlesztésére használják a városi és várostérségi zöld forrásokat, mint amilyen finanszírozási igények a hazai városokban is felmerülhetnek. A minta tehát követhető lenne magyar viszonylatban is. Akár egyedi finanszírozási engedélyek kiadásával a központi kormányzat részéről (a jelenlegi szabályozás szerint), akár olyan konstrukcióban,

melynek keretében a városi projekteket finanszírozó kötvény kibocsátója/hitel felvevője maga a központi kormányzat lenne. Egy kormányzat által elfogadott „zöldvárosi keretrendszer” (rögzített projektcélok és megtérülési követelmények) szerint működtetve alacsony kockázat mellett valósulhatna meg a zöld finanszírozási konstrukciók alkalmazása.

Zöld finanszírozási keretrendszer a hazai városokban

A szabályozás

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1058 rendelete szerint fenntartható városfejlesztésre az Európai Regionális Fejlesztési Alap (technikai segítségnyújtás nélküli) forrásainak minimum 8%-át kell tervezni a 2021-2027 közötti időszakban. Ugyanakkor a fenntartható városfejlesztés területi vagy közösségvezérelt helyi fejlesztési stratégiákon alapuló integrált területfejlesztést jelent (2021/1058 rendelet 11. cikke).

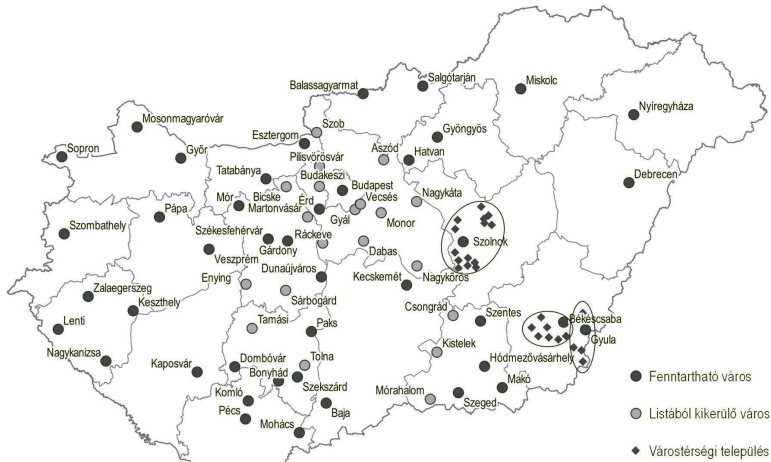
Az EU 2021/1058 rendelete előírja a területi hatóságok kötelező bevonását is a fenntartható városi programok indikatív tervezésébe. Így kerültek képbe a hazai megyei önkormányzatok, amelyek elfogadják és felülvizsgálják a megyei Integrált Területi Programokat (1196/2023. (V. 15.) Korm. hat.), és rögzítik a fenntartható városok körét is. Ugyan 2021-ben a fővároson kívül 61 fenntartható várost és várostértséget jelöltek ki az országban az előzetes megyei Integrált Területi Programokban (ld. a többször módosított 1658/2021. (IX. 24.) Korm. hat.), az Európai Bizottsággal folytatott egyeztetést követően a fenntartható városok számát le kellett csökkenteni: megyénként maximum a négy legnépesebb város vagy várostérség kerülhetett fel a listára. Így alakult ki végül a 43 elemű halmaz (1. ábra).

A települési önkormányzatok Zöld Finanszírozási Keretrendszerét a Fenntartható Városfejlesztési Stratégia (FVS) Módszertani Kézikönyve (Miniszterelnökség 2023) alapján úgy kell elkészíteni, hogy abból egyértelműen azonosíthatók legyenek azok a tervezett zöld beavatkozások, amelyek az adott település vagy térség zöld átállási céljait támogatják, és amelyek a tágran értelmezett zöld finanszírozás (tőke, hitel, kötvény, támogatások stb.) keretében megvalósíthatók. A keretterv egy nagyobb dokumentumhalmaz koherens részét képezi, amelynek tartozékait ugyancsak az FVS Módszertani Kézikönyv határozza meg.

A fenntartható városok kötelező tervezési feladatai kapcsán 2021-ben megjelent egy TOP (Terület- és Településfejlesztési Operatív Program) Plusz pályázati felhívás, amely az FVS Módszertani Kézikönyvben szereplő kötelező dokumentumok és egyéb városfejlesztési projekteket (pl. kerékpárutak fejlesztése, vízkárok megelőzése) megalapozó tervek elkészítését volt hivatott támogatni. A pályázaton a fővároson kívül mind a 61 kijelölt város elindult és támogatási szerződést kötött. Ez az oka annak, hogy nem csupán a 43 fenntartható városnak, ha-

nem az összes pályázónak el kell készítenie a Fenntartható Városfejlesztési Stratégiáját és – hozzá kapcsolódó kötelező dokumentumként – a Zöld Finanszírozási Keretrendszerét.

1. ábra: A magyarországi fenntartható városok listája a 2021-2027 közötti programozási időszakban
The Hungarian Sustainable Cities of 2021-2027 programming period

Forrás: Szaló 2023, készítette Szabó Tamás

Megjegyzés: piros színnel vannak jelölve a 2021-ben nevezett, de később a listából kikerülő városok.

Ugyan a ZFK kidolgozása több városban is folyamatban van (felkérték a tervezőket), és egy város már be is nyújtotta az Irányító Hatóságnak az elkészített keretrendszert, elmondható, hogy még nem igazán kezdtek bele a munkába. Az érintett városok (egy nagy- és két kisváros) és két várostervező műhely képviselőivel lefolytatott interjújuk alapján ennek több oka van:

- gyenge a motiváció: a városok még mindig vissza nem térítendő forrásokra várnak;
- hiányzik a felhatalmazás: a szabályozás kifejezetten a települések eladósodása ellen hat;
- nincs részletes módszertani útmutató: nem tudható, hogy a támogatott városoktól milyen ZFK dokumentumot vár/fogad el az Irányító Hatóság;
- hiányzik a zöld finanszírozási szakértelem: még a tanácsadó szektorban sem telített ez a piac, önkormányzati oldalon pedig szinte teljesen hiányzik ez a tudás;
- nincsenek előkészített, kidolgozott helyi projektek: a városokban jobbra stratégiai tervezés zajlik, nincsenek kiviteli tervekkel rendelkező, megfelelő mélységű projektek az asztalfiókokban, pedig a ZFK-t ezekre a projektekre kellene/lehetne elkészíteni;

- erős a választási hatás: a 2024. évi választások miatt sok tervezési munka halasztódott;
- korlátozott rugalmasság tapasztalható a városi adminisztrációban: pedig a ZFK tervezés újszerű gondolkodást, a korábbi gyakorlatok és bevált szokások felrúgását igényli (nem a támogatásokra várni, nemcsak önkormányzati felségterületekben gondolkodni stb.);
- a városi zöld projektek szűk köre igényli elkülönült ZFK dokumentum elkészítését.

Az önkormányzati zöld projektek formái

A potenciális városi zöld projekteket az alábbi kategóriákba lehet besorolni:

- 1) Hazai vagy EU támogatású, jellemzően pályázati úton finanszírozott projektek: célzott támogatással (csak a projektcélra fordítható forrással) rendelkező önkormányzati zöld vagy részben zöld projektek;
- 2) Klasszikus zöld keretrendszeres projektek: önkormányzati elkülönített zöld forrásból finanszírozható zöld projektek, legyenek azok önkormányzatiak vagy a helyi szereplők által kezdeményezettek;
- 3) Egyéb, zöld indikátorokat támogató projektek: olyan önkormányzati és/vagy a helyi aktorok által kezdeményezett zöld projektek, amelyek finanszírozása más forrásból megoldott, ugyanakkor a zöld indikátorok tekintetében eredményeket hozhatnak.

Az első csoportba kerülnek azok a projektek, amelyek hazai költségvetési vagy EU-támogatásból zöld célok teljesítésére projektfinanszírozással érkeznek az önkormányzatokhoz. Klasszikus esete a KEHOP Plusz és TOP Plusz programokból finanszírozott projektek köre, de lehet bármely más programra benyújtott pályázat is, vagy annak egy jól lehatárolt zöld része, amely akár a ZFK-ban definiált célok és indikátorok támogatására is képes.

A második csoportba kerülnek a klasszikus Zöld Finanszírozási Keretrendszerbe tartozó projektek, ahol a ZFK-ban megfogalmazott kritériumrendszernek eleget tevő zöld projektek finanszírozása elkülönített zöld forrásból megoldható, bármilyen típusú dedikált zöld forrást (hitelt, kötvényt) használjon is fel ehhez az önkormányzat.

A harmadik csoportban olyan projektek szerepelnek, amelyek nem azért kerülnek bele a projektcsoportba, hogy forráshoz jussanak, hanem azért, mert a városi zöld célokat és vállalásokat támogatni tudják. Itt lényegében információt kell gyűjteni a megvalósult projektekről, arra koncentrálva, hogy azok mennyivel járultak hozzá a város zöldüléséhez.

Az önkormányzati zöld projektek finanszírozási formái

A potenciális finanszírozási módokat alapvetően négy fő kategóriába sorolhatjuk, melyek a fenti projektcsoportokon belül különböző típusú projekteket támogathatnak:

1. Megtérüléssel kecsegtető beruházások;
 - 1.1. Projektek, ahol a beruházás eredménye bevételt termelő infrastruktúrára vagy eszköz.
 - 1.2. Projektek, ahol a csökkenő fenntartási költségekből fakadó megtakarítások képezik a megtérülés alapját (pl. kisebb rezsizsámlák egy energiamegtakarítási beruházás után).

Ezeket a megtérülő beruházásokat szereti a magántőke (tőkealapok, egyedi beruházók, ESCO finanszírozók, pénzintézetek, kötvényvásárlók), de szívesen finanszírozzák a központi költségvetési és európai támogatások is, és nem zárhatók ki a háztartási megtakarítások sem.

2. Meg nem térülő beruházások, amelyekre ugyanakkor mégis szükség van, mert például közösségi célokat szolgálnak, közszolgáltatásokhoz vagy közjóságokhoz kötődnek.

A megtérüléssel nem kalkuláló projektek finanszírozásába jellemzően a vissza nem térítendő támogatások csatornázhatók be, de nem ritka a kötvények útján történő finanszírozás (hiszen a kötvényportfólió egészének kell megtérülnie) vagy a PPP-konstrukció sem (ahol a magánbefektető a hosszú távú üzemeltetés során tud profitálni).

3. Ún. kiváltott beruházások, ahol a meg nem történt beruházáshoz (vagy beruházásrészekhez) fel nem használt források és erőforrások számszerűsíthetők.

A kiváltott/elmaradó beruházásokból fakadó hasznok jellemzően az önkormányzati költségvetésben jelennek meg. Az elmaradó beruházások oka lehet egy magántőke (és/vagy a háztartások) által megvalósított kiváltó beruházás, a csökkenő felhasználás miatt megszűnő fejlesztési igény, vagy korábbi beruházások eszközeinek újrahasznosítása (pl. barnamezős fejlesztés). Az MNB például évről évre erdőtelepítéssel és gyeprekonstrukcióval ellentételezi a saját karbonlábnymát (MFOR 2023). Az érintett települések a projekt révén úgy zöldülnek, hogy az önkormányzatok ilyen jellegű céljai saját források felhasználása nélkül teljesülnek.

4. Speciális kategóriát képeznek az ökoszisztéma-szolgáltatások (ld. 1. táblázat V. pont) beárazásával kalkuláló projektek, ahol a klasszikus értelemben vett megtérülés ugyan nem számszerűsíthető, de vannak olyan fenntarthatósági, ESG, üvegházhatású gáz kibocsátásra (ÜHG) és egyéb indikátorokra vonatkozó vállalásai a piaci és közösségi szereplőknek, amelyekhez a projekt hozzájárulása egyértelműen azonosítható. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az indikátor vállalásában érintett szereplőknek nem kell saját beruházást/projektet végrehajtaniuk (nekik ez a „megtakarítás”), illetve nem kell olyan megvalósítási helyszínt keresniük, ahol például egy nagy területigényű fásítási program lebonyolítható.

A CO₂ kvótakereskedelemben érintettek, az ESG jelentésre kötelezettek köre, vagy a zöld átállást önként, tudatosan felvállaló cégek, de akár a környezettudatos háztartások is finanszírozhatnak olyan zöld projekteket, amelyek zöld

indikátorokhoz történő hozzájárulása számszerűsíthető, igazolható. A pénzügyi hozzájárulás sokszor nem is szükséges velejárója egy-egy projekt sikerességének. Példaként hozható fel a finn Lahti városának ökoszisztéma-kereskedelmi/bónusz rendszere. A városban egyéni karbonkereskedelmi rendszert dolgoztak ki (pl. tömegközlekedéssel, gyaloglással, kerékpározással lehet ÜHG megtakarításokat gyűjteni a városi applikációban), ami mindenféle önkormányzati beruházás nélkül, városi szinten csökkenti az üvegházhatású gázok kibocsátását, miközben a helyiek a városi applikáció segítségével egyéb módokon is támogathatják a városi zöld célkitűzéseket (Lahti 2021).

A finanszírozás eszközei

A finanszírozás eszközeit az 1. táblázat mutatja be részletesen. A finanszírozó lehet az önkormányzat (I.), a központi költségvetés (II.) vagy az Európai Unió költségvetése (III.). A hazai önkormányzati finanszírozási rendszerben a vissza nem térítendő támogatások (VNT) a leginkább ismert eszközök. A hazai költségvetésből (II/2.), illetve közvetlen (III/1.) és közvetett (III/2.) EU támogatási forrásokból nyújthatók ilyen támogatások (jellemzően sikeres pályázatot követően). Kisebb hatással bír a helyi feladatellátáshoz biztosított központi költségvetési támogatás (II/1.), hiszen az fejlesztéseket csak elvétve finanszírozhat. Kevésbé használtak a hazai önkormányzati rendszerben a visszatérítendő forrásokkal (III/3.) operáló konstrukciók. Ezek különféle kölcsönök, garanciák vagy tőkefinanszírozás formájában nyújtott támogatások, amelyek általában kedvezményes feltételekkel, például a piacinál kedvezőbb kamatozással és fedezeti elvárásokkal működnek. Elsősorban vállalkozásokra fókuszálnak, de az EU gyakorlatában vannak visszatérítendő városfejlesztési támogatások (pl. Jessica program) is.

Az önkormányzati saját bevételekből, így az adó- (I/1.) és díjbevételekből (I/2.), az elkülönített alapokból (I/3.) és a közműfejlesztési hozzájárulásból (I/4.) más célokra el nem költött források, illetve az alacsonyabb fenntartási költségekből (pl. kisebb áramszámla a megújuló energiát termelő kapacitások telepítése után) fakadó, tervezettől kisebb kiadások maradványértéke felhasználhatóvá válnak más célokra. Hasonló a helyzet a szükségtelenné váló beruházásokra félretett forrásokkal (I/5.) valamint a már meglévő infrastruktúrát részben hasznosító projektek révén képzett megtakarításokkal (I/6.). Példaként említhető a kecskeméti esőkert projekt, amely a Gerle utcában az esővíz elvezetésére a hagyományos szürke (beton létesítmények) helyett zöld infrastruktúrát (esőkertek, szikkasztott esővíz) alakított ki: itt kezelendő esővíz nem keletkezik, a csapadékvíz-rendszer üzemeltetése további költséggel nem jár (Miniszerelnökség 2024). A hazai önkormányzati alrendszerben azonban a sajátbevétele-képző képesség és – ezzel együtt – a megtakarítási képesség is elenyészőnek mondható, ráadásul a települési önkormányzatok kis hányadánál jelentkezik csupán ez a lehetőség.

Az önkormányzati források körében speciális kategóriaként említhetők az ún. városfejlesztési tőkealapok (I/3.). Ezek nem az önkormányzati költségvetésben jelennek meg, hiszen elkülönült alapkezelőnél van a forrás. Jellemzően önkormányzati tulajdonú, továbbá egyéb vállalkozásoknak juttatott tőkebefektetésekkel (vagy kvázi-sajáttőkebefektetéssel, kölcsönrel, kezességvállalással, illetve ezek ötvözetével) operálnak (651/2014/EU rendelet), de a városok fejlesztési prioritásait követik és sokszor városi tulajdonú cégeket is támogatnak, hozzájárulva ezzel a városi (köz)szolgáltatások fejlődéséhez. A városfejlesztési tőkealap lényegében állami/EU és magántőke bevonásával finanszíroz megtérülő projekteket. Jelenleg az országban csak Kecskeméten működik ilyen típusú városfejlesztési alap.

A közösségi forrásokon túl a városi zöld projekteket finanszírozhatják pénzüzetek (IV.), magánbefektetők, vállalkozások (IV/2., VI.) és magánemberek (IV/2., VII.) is. A zöld hitel (IV/1.) felvétele az MNB által meghirdetett zöld tőkekövetelménykedvezmény program bevezetése és önkormányzatokra történő kiterjesztése óta lehetőség a hazai települések számára. A programnak köszönhetően az önkormányzatoknak is kedvezőbb kamatozású hitel felvételére van lehetőségük a meghatározott zöld projektcélok érvényesülése esetén. Ugyanakkor a fejlesztési célú piaci hitelek bevonása nemcsak a Stabilitási törvény (2011) előírásai miatt korlátozott, de a magas kamatszint mellett sem tekinthető vonzó megoldásnak.

A zöld kötvények (IV/2.) olyan hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok, amelyek kizárólag környezetbarát projektek és eszközök finanszírozására bocsáthatók ki. A zöld kötvények kibocsátását ZFK minősítés előzi meg, amikor egy külső minősítő szervezet validálja a zöld célokat. Elvárás a projektportfólió megtérülése, hiszen a kötvényeket és annak kamatát vissza kell fizetni a futamidő végén. Az önkormányzati kötvénykibocsátás számos előnnyel rendelkezik (gyors, hatékony, rugalmas, minimális adminisztrációs igényű, nem közbeszerzés-köteles), viszont a hitelnél gyakran drágább megoldás lehet. Az önkormányzati kötvényeket jellemzően a kibocsátást levezénylő pénzüzetek jegyzik, de magánbefektetők is lehetnek a finanszírozók között. A Stabilitási törvény a kötvényben történő eladósodást is szabályozza, így az ebben rejlő lehetőség korlátozott a hazai városok számára.

Az energetikai projektek finanszírozási modelljét képezik az ESCO (*Energy Service Company*) szereplőkre alapozott üzleti megközelítések (VI/3.). Az energiahatékonyság-alapú szerződések (EPC, *Energy Performance Contract*) esetében az energetikai beruházással elérhető energiamegtakarítás képezi a beruházási költségek visszafizetésének alapját. Akadnak példák önkormányzati épületek energiaellátásának (pl. Lajoskomárom, Sopronkövesd) vagy közvilágítás-korszerűsítési projekteknél (pl. Enying, Ózd) az ESCO-típusú finanszírozására. A modell legfontosabb eleme, hogy akár önerő nélkül is megvalósítható egy-egy beruházás, ezáltal olyan ügyfelek (ld. önkormányzatok) is részesülhetnek a magasabb energiahatékonyság előnyeiből, akik egyébként nem rendelkeznek az elégséges induló forrásokkal.

Speciális szerződéses megállapodás a PPP-finanszírozás (*public-private partnership*, VI/1.), amely általában valamilyen közfeladat ellátására irányul, s amelyet egyik oldalról egy közszereplő (esetünkben a városi önkormányzat), a másik oldalról pedig egy profitorientált szférába tartozó befektető köt egymással. Jellemzően hosszú távú megállapodásról van szó, ahol a kockázatokat megosztják egymással, a beruházási költségeket azonban többségében vagy egészében a magánberuházó állja. A konstrukció lényege, hogy a fejlesztési projektet a magánberuházó finanszírozza, aki a hosszú távú üzemeltetés során tud megtérülést elérni.

A hagyományos formákon túl – a digitalizáció előrehaladtával – felértékelődnek a közösségi (pl. adományalapú) finanszírozás előnyei (VII/1.). A több kisebb hozzájárulás összegyűjtésére (kampányra) építő modell elsősorban a helyi lakosság igényeihez legközelebb álló, kisebb projekteknél lehet releváns eszköz (ld. virágosítási, faültetési kezdeményezések).

Az önkormányzati zöld célok érvényesülését támogathatják olyan magánberuházások is, amelyek zöld indikátorok teljesülését eredményezhetik a város számára, miközben a város oldaláról semmilyen finanszírozási igény nem lép fel. A zöld területek növelése megvalósulhat például úgy is, hogy egy-egy zöldítésben érdekelt beruházó a településen valósít meg fásítási programot (VI/2.), vagy úgy, hogy helyi vállalkozások (VI/2.) és/vagy helyi lakosok (VII/2.) ültetik el a fákat a saját területükön.

Az EU kibocsátáskereskedelmi (ETS) rendszerét (V/1.) leszámítva (2003/87/EK irányelv), az ökoszisztéma-szolgáltatások kereskedelme (V.) még nem működő piaci szegmens. A zöld projektek ugyanakkor egyértelmű „hasznokat” hozhatnak akár a zöld indikátorok, akár a javuló életkörülmények (faültetés nyomán kedvezőbb mikroklíma, kisebb hőstressz az ott lakók számára), akár a növekvő vagyonérték (egy erdő vagyonértéke hosszú évtizedeken keresztül nő, a fákkal védett területen lévő ingatlanok értéke nő stb.) dimenziójában. A zöld projektek megtérülésének számításakor (NPV, nettó jelenérték) éppen ezért be lehetne kalkulálni olyan hozamokat is, mint például a rekreációs érték, a kármegelőzési képesség értéke (Marjainé Szerényi, Széchy 2020), a pótlólagos beruházások elkerülése vagy a helyi gazdaság fejlődése (Miniszterelnökség 2024).

A városi Zöld Finanszírozási Keretrendszer javasolt szerkezete

A finanszírozási lehetőségek áttekintése után lássuk, hogy miként célszerű kezelni ezeket a megoldásokat a hazai városokban! A javaslatokat önkormányzati és szakértői interjúk is validálták.

A keretrendszer felépítését a dokumentum rendeltetésének kellene meghatároznia. A ZFK készítését megkövetelő Fenntartható Városfejlesztési Stratégia Módszertani Kézikönyve (Miniszterelnökség 2023) a településen tervezett valamennyi (tehát nemcsak önkormányzati) zöld kezdeményezés keretrendszerbe foglalását kéri. Kifejezetten nem a vissza nem térítendő (VNT) támogatásokra koncentrálni, de nem csupán a vállalkozásoknál szokásos hitel/kötvény finanszíro-

zásra helyezi a hangsúlyt. Elvárja azt is, hogy csak a 2027-ig biztos eseményként bekövetkező projektek és azok finanszírozási módjai legyenek felsorolva a dokumentumban.

1. táblázat: A városi zöld projektek lehetséges finanszírozási módjai
Potential financing methods for urban green projects

Finanszírozó	Forrás	Finanszírozási módok
I. Önkormányzati költségvetés vagy elkülönített tőkealap	I/1. Adók	Helyiadó-bevétel
	I/2. Díjbevételek	Bérleti díj (épületek), szolgáltatási díjak (parkolás, vízdíj stb.) Elkülönített finanszírozást nyújtó célalapok (pl. Zöld Alap, Környezetvédelmi Alap) vagy tőkealapok (pl. Városfejlesztési Alap)
	I/3. Alapok	Közműfejlesztési hozzájárulás (csak önkormányzati tulajdonú közműveknél képződhet és csak az adott közmű fejlesztésére használható)
	I/4. Fejlesztési hozzájárulások	Meg nem épült (kiváltott) infrastruktúra/beruházás kiadásainak megtakarítása (nem kell beruházás, mert nincs rá szükség)
	I/5. Kiváltott beruházások „hozamai”	Meglévő infrastruktúra hasznosítása miatt kieső beruházási igény (pl. tetőre helyezett napelemnél nem kell területet vásárolni; meglévő épület felújítása új építése helyett stb.)
	I/6. Erőforrás-felhasználás hatékonyságából származó hasznok	
II. Központi költségvetés	II./1. Működtetési támogatás	Fenntartás állami támogatása (fejlesztéseket minimálisan finanszírozhat csak, például zöldfelület-gazdálkodásnál az ültetvénytelepítést igen)
	II/2. Fejlesztési támogatások	Elnyert fejlesztési pályázatok (projektcélokhöz kötött források, jellemzően vissza nem térítendő támogatások formájában)
III. EU költségvetés	III/1. Közvetlen EU-s VNT támogatások	Fejlesztési pályázatok (pl. Horizon Europe, LIFE, Digital Europe Programme, Connecting Europe Facility, Interreg)
	III/2. Közvetett EU-s, VNT támogatások	TOP Plusz, KEHOP Plusz; DIMOP Plusz; egyéb OP-k
	III/3. Visszatérítendő közvetlen EU-s támogatások	Megtérüléssel bíró projekteket finanszírozó eszközök (pl. hitel, tőke, garancia), amelyek a futamidő végén visszakerülnek a forrás biztosítójához

<i>Finanszírozó</i>	<i>Forrás</i>	<i>Finanszírozási módok</i>
IV. Hitel folyósítója/kötvény finanszírozója	IV/1. Hitelek IV/2. Kötvények	Zöld hitel felvétele Zöld kötvény kibocsátása
V. Ökoszisztéma-szolgáltatás „kereskedelemben” részt vevők	V/1 ETS - Kibocsátáskereskedelem V/2 Egyéb ökoszisztéma-szolgáltatás hasznosítható hozamai	Pl. szén-dioxid megkötő képesség (zöld tető, fásítható terület stb.) „értékesítéséből” származó bevételek Pl. energiakitettség csökkenéséből, zöldebb településből, kellemesebb mikroklímából vagy az alkalmazkodóbb épületekből, infrastruktúrából fakadó hasznok (árvizek kisebb kockázata)
VI. Magántőke	VI/1. PPP konstrukció (koncesszió) VI/2. Saját fejlesztések VI/3. ESCO finanszírozás	PPP-ben / CO ₂ kvótakereskedelemben érintettek beruházásai (a kivitelezést és a működtetést is a beruházók végzik) Magántőke magáncélú beruházásai közösségi externális hasznokkal (pl. mezőgazdasági területen erdősav telepítése) Megtérüléssel számoló (energiahatékonysági vagy megújuló energetikai) beruházások/beruházási elemek finanszírozása
VII. Helyi közösség tagjai	VII/1. Adományalapú közösségi finanszírozás VII/2. Saját fejlesztések	A helyi közösség tagjai adomány formájában ajánlanak fel összegeket (esetleg saját kapacitást, alapanyagot stb.) egy közösségi cél (pl. parkosítás, virágosítási program) érdekében Magánemberek magáncélú beruházásai közösségi externális hasznokkal (pl. esővízgyűjtő, esőkert létesítése otthon)

Forrás: a szerző szerkesztése

A valóság azonban az, hogy a városoknál – források és kapacitások hiányában – többnyire nincsenek olyan mélységben előkészítve a projektek, hogy azokra finanszírozási terv készíthető lenne, azaz amelyekről tudnák, hogy mekkora beruházási költséggel járnak, vagy milyen hatást gyakorolhatnak a városi zöld indikátorokra. Ráadásul, a valamilyen előkészítettséggel rendelkező projektek szinte mindegyike VNT-forrásokat céloz meg, hiszen 2004 óta ezek maximális lehívása az elsődleges cél az önkormányzatoknál (Mezei 2019), és ez a megközelítés szervesen beépült a szervezeti kultúrába. A VNT-forrásokra építő projektekre azonban felesleges finanszírozási keretrendszert gyártani, hiszen azok úgyis dedikált vagy versenyeztetett felhívásokon fognak indulni, és majd az adott pályázati felhívásokban elvárt zöld (horizontális vagy direkt) szempontoknak igye-

keznek megfelelni. A pályázati felhívás deformálja a projekteket és az indikátorok terén tett vállalásokat, akármit is rögzítenének a ZFK dokumentumába (hiszen a felhívások feltételrendszere bizonytalansági tényező).

A nem önkormányzati projektek (vállalati fejlesztések, lakossági kezdeményezések) azért nem szerepeltethetők könnyedén a keretrendszerben, mert ezeket a terveket nem ismerik az önkormányzatok, és mert nem vállalhatók fel kötelezettségként a városok részéről: ha indikátorokat rögzítenének hozzájuk, azok teljesítése nem a városi önkormányzatokon múlna, hiszen ezek a projektek városi hatókörön, önkormányzati döntési mátrixon kívül esnek.

Maga a kötelezően készítendő ZFK tehát egyetlen jól értelmezhető és hasznos célt tudna betölteni a települési tervek rendszerében, mégpedig a klasszikus, vállalati mintára elkészített és külső, nemzetközi minősítésre alkalmas zöld kötvény és/vagy zöld hitel keretrendszer formájában. Ez a fajta ZFK nem az FVS Módszertani Útmutató szerint, hanem nemzetközi szabványok által szabályozott szerkezetben készülne, hiszen így kerülhetne a minősítőkhöz. A szokásos települési tervekkel szemben a ZFK maximum néhány tíz oldalas, angol, esetleg angol és magyar nyelven elkészített anyag lenne, amely a konkrét, külső finanszírozásra váró projekteket rendszerezné, beruházási igény, várt hatások (indikátorok), az ENSZ Fenntarthatósági Céljaival, esetleg az EU taxonómiai célkitűzéseivel való kapcsolatuk szerint. Kidolgozásra és rögzítésre kerülne továbbá a bevont külső források kezelésének rendszere (döntési jogkörök, finanszírozási menedzsment, projektcsatornák és jelentéstételi eljárás) is.

Kötvénykibocsátásba vagy hitelfelvételbe akkor érdemes belefognia az önkormányzatnak, ha a forrásból olyan megtérülő beruházásokat (vagy projektportfóliót) tud megfinanszírozni, amelyből a futamidő végén a kamatokat és a beruházási összeget is ki tudja fizetni, s amelyek támogatják a város zöld célkitűzéseinek elérését. Nagy kérdés, hogy vannak-e, és ha igen, milyen volumenben ilyen típusú, megfinanszírozható projektek a városokban.

A kötvény versus hitel kérdéskört leegyszerűsíti a Magyar Nemzeti Bank szabályozása (csak az MNB által elismert kötvénytípusok jöhetnek szóba) és saját zöld tőkekedvezmény programja is, amelyet az önkormányzatokra is kiterjesztettek. A program lényege, hogy az MNB úgy bátorítja a kedvezőbb kondíciókat nyújtó és zöld átállást támogató zöld hitelezést, hogy a részletes feltételrendszerben meghatározottaknak megfelelő, környezetileg fenntartható lakossági, vállalati és önkormányzati kitettségek adott évi tőkekövetelményének egy részét vagy egészét elengedi a hitelező pénzintézetek számára (így ezek kedvezőbb feltételekkel tudnak hitelt nyújtani) (MNB 2023). A kedvezményprogramban szereplő zöld célokhoz (pl. megújuló energia termelése, elektromobilitás, energiahatékonyság) tehát nem szükséges ZFK készítése, hiszen a feltételek teljesülése esetén a projektek „zöld jellegét” az MNB automatikusan elismeri. A zöld kötvényeknél és az MNB listáján nem szereplő hitelcéloknál azonban már szükséges egy minősített (zöld célokat igazoló) keretrendszer kidolgozása.

A ZFK készítése során célszerű valamely, az MNB által is elfogadott nemzetközi szabványt követni. Ez a standard praktikus az International Capital Market Association (ICMA, Nemzetközi Tőkepiaci Szövetség) Green Bond Principles (GBP, Zöld Kötvény Alapelvek) útmutatója lehet (ICMA 2022), amely Magyarországon a legelterjedtebb, és amelynek rendelkezéseihez más standardok is igazodtak.

A GBP útmutató szerint a városi zöld projekteket a standardban szereplő projektkategóriák alá rendezve érdemes szerepeltetni. Ezek a projektkategóriák azok, amelyek minden kétséget kizáróan zöldnek ismerhetők el (ICMA 2021):

- Megújuló energia: termelés, hasznosítás, kapacitásépítés, eszközök beszerzése;
- Energiahatékonyság: épületfelújítás, energiatárolás, távfűtés, intelligens hálózatok, eszközök fejlesztése;
- Szennykezelésmegelőzés és szennykezeléscsökkentés: üvegházhatású gázkibocsátás és légszennyezettség csökkentése, talajszennyezés és hulladékkeletkezés megelőzése, hulladék-újrahasznosítás és a hulladék energiatermelési célú használata;
- Környezetileg fenntartható élettér és földhasználat: fenntartható növénytermesztés és állattartás, klímabarát farmok, fenntarthatóan gazdálkodó halászatok és akvakultúra, fenntartható erdőgazdálkodás telepítéssel vagy újratelepítéssel, természetes területek megőrzése vagy visszaállítása;
- Szárazföldi és vízi biodiverzitás: szárazföldi és vízi biológiai sokszínűség megőrzése;
- Tiszta közlekedés: zero emissziós, hibrid eszközök beszerzése, ilyen típusú közösségi közlekedési infrastruktúra fejlesztése, vasútfejlesztés, multimodális közlekedési infrastruktúra fejlesztése, tiszta energiát használó infrastruktúra kiépítése;
- Fenntartható vízgazdálkodás és szennyvízkezelés: fenntartható ivóvíz infrastruktúra és szennyvízkezelés, fenntartható városi csatornaépítés és folyóvízkezelés, árvizek elleni védekezés, folyószabályozás;
- Klímaváltozáshoz való alkalmazkodás: a kiépített infrastruktúra ellenállóképességének javítása, továbbá előrejelző rendszerek és megfigyelő objektumok kiépítése;
- Körforgásos gazdálkodás és technológiák: újrafelhasználás, újrahasznosítás, felújítás rendszerének kiépítése az adott termékekre vonatkozóan, továbbá minősített ökohatékony termékek előállítására vonatkozó megoldással;
- Zöld épületek: épületek, amelyek megfelelnek a nemzetközi/hazai épületenergetikai és minősítési elvárásoknak, a zöld épületekre vonatkozó szabályoknak.

A projektkategóriák többféle projekt befogadását, későbbi finanszírozását (vagy akár refinanszírozását) is lehetővé teszik, s azt sem zárják ki, hogy nem önkormányzati projekteket is támogassanak a dedikált zöld forrásból. A keretrend-

szerben a tervezett forrásigényt úgy kell meghatározni, hogy ahhoz már a zöld indikátor értékeket (vállalásokat) is rögzítik. A GBP minőségi és (lehetőség szerint) mennyiségi teljesítménymérések alkalmazását javasolja, és a számítási módszertan rögzítését is kéri a ZFK anyagában: az ICMA (2023) ezek meghatározását tematikus indikátorcsomagok publikálásával segíti.

A ZFK kidolgozása során végig kell gondolni azt is, hogy milyen testület dönthet majd a zöld források felhasználásáról, azaz ki határoz arról, hogy egy projektötlet finanszírozható lesz a keretrendszeren belül, avagy sem. Fel kell állítani egy döntőbizottságot, rögzíteni kell a bizottság felépítését és működési rendjét is. Az így létrehozott „Zöld Bizottság” létrejöhet az önkormányzat szervezetén belül, de működhet testületként, akár külső tagok bevonásával is: utóbbi akkor célszerű, ha nemcsak önkormányzati projektek finanszírozását tervezik. A zöld források kezelése speciális tudást igénylő feladat, amelyet erre a célra felállított, általában pénzügyi szereplőket is magába foglaló, elkülönült forráskezelő szervezet végezhet. Ha például a kötvénykibocsátást egy pénzügyi intézet vezényli le, nyilván az helyet követel magának a források kihelyezését végző szervezetben is. A keretrendszer feladata annak rögzítése, hogy miként fog történni a ZFK pénzügyeinek kezelése. A projektszintű egyedi döntéseket ez alapján kell majd a forráskezelő szervezetnek elvégeznie.

Végül a ZFK-n belül deklarálni kell a jelentéstétel menetét. A zöld források bevonásának és felhasználásának átláthatónak kell lennie: a forrásallokációról és a projektek révén elért hatásokról (indikátorokról) éves beszámolót kell megjelentetni, mégpedig a ZFK-ban rögzített módon és ütemezésben. Ezek az éves jelentések lehetőséget nyújtanak a még fel nem használt források tervadatainak közlésére (pl. milyen célokra tervezik felhasználni, milyen bontásban).

Összegzés

A nemzetközi szinten bevált gyakorlatnak számít a zöld finanszírozás bevonása a városi zöld fejlesztések megvalósításába, a hazai gyakorlat azonban nem mutat hasonlóságot. A lehetőség kiaknázásához nemcsak a városok oldaláról szükséges változásokat kieszközölni, hanem a szabályozás és a központi/állami finanszírozó oldaláról is.

Noha a Zöld Finanszírozási Keretrendszer elkészítése a hazai városok egy részének kötelezettség, ez a tanulmány bemutatta azokat a korlátozó tényezőket (eladósodás korlátozása, kidolgozatlan projektek, együttműködési gyakorlat, szervezeti kultúra és tudás hiánya), amelyek miatt az önkormányzatok akadályokba ütköznek annak kivitelezése során.

A legkomolyabb akadályt a Stabilitási törvény képezi, amely engedélyhez köti az egyes önkormányzatok eladósodását, még akkor is, ha zöld projektek, zöld fejlesztések megvalósítása érdekében történne a kötelezettségvállalás. Az önkor-

mányzatok sajátbevétel-képző képessége alacsony és a gazdasági erejük alapján differenciált, holott a saját bevételek köre megfelelő alapot képezhetne a zöld projektek megvalósításához. Felül kellene tehát vizsgálni a törvényi szabályozást ahhoz, hogy az ne akadályozza a zöld átállási kötelezettségek teljesítését.

A kidolgozott projektek hiányára válaszként olyan projektelőkészítési forrást, illetve (piaci vagy állami) szakértői szolgáltatást kellene biztosítani a települések számára, amely révén jól előkészített zöld projektek várhatnák a nem VNT-források bevonásának lehetőségét.

A hivatali szervezeti kultúra és a VNT-projektekben szerzett eddigi önkormányzati tapasztalatok hátráltatják a zöld projektek kidolgozását és megvalósítását. Helyi szinten olyan módszertani útmutatók és pilotprojektek tudnának változásokat indukálni, amelyek az újszerű gondolkodást (szervezeti kereteket át-lépő horizontális zöld gondolkodás, megfelelő mélységű tudás), a partnerségépítés új módjait (itt finanszírozókat és társmegvalósítókat keresnek a városi önkormányzatok) és a hazai feltételrendszerben is megvalósítható megoldásokat népszerűsíténék.

Nem elvetendő elképzelés, hogy a zöld kötvények kibocsátói (vagy a hitel felvevői) ne a városok legyenek, hanem maga az állam, amely egy központi keretrendszerben rögzítené a városi projektelképzeléseket, és szervezeti/jelentéstételi rendszert üzemeltetne a háttérben, például a hazai központi kormányzati zöld kötvényt kezelő Államadósság Kezelő Központ Zrt. vezetésével.

A Miniszterelnökség által jegyzett Fenntartható Városfejlesztési Stratégia Módszertani Kézikönyve (Miniszterelnökség 2023) ráadásul a Zöld Finanszírozási Keretrendszer új értelmezését vezette be a városok számára: a TOP Plusz 1.3.1. konstrukcióra pályázó 62 város számára új feladatként jelenik meg, hogy azok a szélesebb értelemben vett települési zöld projekteket egy újabb települési tervdokumentumban rendszerezék.

Jelen elemzés mellett érvel, hogy a vállalkozási és a nemzetközi önkormányzati zöld finanszírozásból már ismert, nemzetközi szabványoknak megfelelő, külső minősítésre alkalmas zöld hitel/zöld kötvény keretrendszer az egyetlen Zöld Finanszírozási Keretrendszer, amelynek relevanciája lehetne a városok számára. A tanulmányban bemutatott potenciális önkormányzati zöld finanszírozási módok közül ugyanis ezeknek a forrásoknak az igénybevétele csak minősített ZFK dokumentummal lehetséges. Az MNB zöld tőkekedvezmény programja miatt számos zöld cél kedvezményes zöld hitel formájában – minősített hitelkeretrendszer nélkül is – finanszírozható a hazai önkormányzatok számára, ezért a nemzeti bank által elfogadott ICMA GBP zöld kötvény keretrendszer projektkategóriái és szerkezete szerepel javasolt mintaként a tanulmányban.

Irodalom

- A Bizottság 651/2014/EU rendelete (2014. június 17.) a Szerződés 107. és 108. cikke alkalmazásában bizonyos támogatási kategóriáknak a belső piaccal összeegyeztethetőségéről nyilvánításáról. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0651&rid=3> (Letöltés: 2024. 08. 24.)
- Az Európai Parlament és a Tanács 2003/87/EK irányelve (2003. október 13.) az üvegházhatást okozó gázok kibocsátási egységei Közösségen belüli kereskedelmi rendszerének létrehozásáról és a 96/61/EK tanácsi irányelv módosításáról. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0087> (Letöltés: 2024. 08. 24.)
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/852 rendelete (2020. június 18.) a fenntartható befektetések előmozdítását célzó keret létrehozásáról, valamint az (EU) 2019/2088 rendelet módosításáról. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=EN> (Letöltés: 2024. 08. 24.)
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1058 rendelete (2021. június 24.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapról és a Kohéziós Alapról. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1058> (Letöltés: 2024. 08. 24.)
- Béal, V., Pinson, G. (2014): From the Governance of Sustainability to the Management of Climate Change: Reshaping Urban Policies and Central-local Relations in France. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 3., 402–419. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2014.965807>
- Bodor Á., Grünhut Z., Horeczki R. (2017): Városi bizalmatlanság, vidéki bizalom. Esetleg fordítva? – A bizalom és a településtípus összefüggései Európában. *Területi Statisztika*, 4., 406–421. <https://doi.org/10.15196/TS570404>
- Brody, S. D. (2003): Are We Learning to Make Better Plans?: A Longitudinal Analysis of Plan Quality Associated with Natural Hazards. *Journal of Planning Education and Research*, 2., 191–201. <https://doi.org/10.1177/0739456X03258635>
- EC (2019): *Communication from the Commission. The European Green Deal*. COM(2019) 640 final. European Commission, Brussels, 11.12.2019. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (Letöltés: 2024. 01. 10.)
- EC (2020a): *The New Leipzig Charter. The transformative power of cities for the common good*. Adopted at the Informal Ministerial Meeting on Urban Matters on 30 November 2020. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/new_leipzig_charter/new_leipzig_charter_en.pdf (Letöltés: 2024. 01. 16.)
- EC (2020b): *Commission Communication on the Sustainable Europe Investment Plan*. COM(2020) 21 final. European Commission, Brussels, 14.01.2020. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_48 (Letöltés: 2024. 01. 20.)
- ICMA (2021): *Green Project Mapping*. International Capital Market Association, June 2021. <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Sustainable-finance/2021-updates/Green-Project-Mapping-June-2021-100621.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 21.)
- ICMA (2022): *Green Bond Principles. Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds*. International Capital Market Association, June 2021 (with June 2022 Appendix 1). <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Sustainable-finance/2022-updates/Green-Bond-Principles-June-2022-060623.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 21.)
- ICMA (2023): *Handbook. Harmonised Framework for Impact Reporting*. International Capital Market Association, June 2023. <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Sustainable-finance/2023-updates/Handbook-Harmonised-framework-for-impact-reporting-June-2023220623.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 21.)
- Lahti (2021): *Lahti. Enduring change*. <https://greenlahti.fi/en> (Letöltés: 2024. 01. 16.)
- Łódź (2021): *City of Łódź. Green Bond Framework*. https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/BIP_TW_21/Bd_Zielone_obligacje_ramy_ang_20211203.pdf (Letöltés: 2024. 01. 30.)
- Madrid (2020): *Comunidad de Madrid. Sustainable Finance Framework*. https://www.comunidad.madrid/sites/default/files/img/profesiones/comunidad_de_madrid_sustainable_finance_framework_update_march_23_03_2020.pdf (Letöltés: 2024. 01. 30.)

- Marjainé Szerényi Zs., Széchy A. (2020): Az ökoszisztéma-szolgáltatások közgazdasági értékelése, módszer-tan kidolgozása: a klímazabályozás, az árvízi kockázat csökkentése és a rekreáció pénzbeli értékelésé-nek megalapozása. Agrárminisztérium, Budapest https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/7960/1/kehop430_Gazdasagi_ertekeles.pdf (Letöltés: 2024. 06. 21.)
- Meo, M. S., Abd Karim, M. Z. (2022): The role of green finance in reducing CO2 emissions: An empirical analysis. *Borsa Istanbul Review*, 1., 169–178. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.03.002>
- Mezei C. (2019): *Fejlesztési kényszerpályák*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Mezei C., Farkas J. Zs. (2021): Meglepő, mennyire sok magyar településen nehezíti meg az életet az alapvető szolgáltatások hiánya. *PORTFOLIO.HU, KRTK blog*, 2021.03.26. <https://www.portfolio.hu/krtk/20210326/meglepo-mennyire-sok-magyar-telepulesen-neheziti-meg-az-eletet-az-alapveto-szolgáltatások-hiánya-475772> (Letöltés: 2024. 01. 11.)
- Mezei C., Varjú V. (2018): Erőforrás-alapú, fenntartható önkormányzati fejlesztések lehetősége/mo-dellelthesége. In: Bányai O., Barta A. (szerk.): *A települési környezetvédelem elméleti és gyakorlati megközelítései*. Gondolat Kiadó, Budapest, 119–137.
- MFOR (2023): Erdőt telepítenek Matolcsy Györgyék. *Menedzsment Fórum*, 2023.07.24. <https://mfor.hu/cikkek/makro/erdot-telepitenek-matolcsy-gyorgyek.html> (Letöltés: 2024. 06. 21.)
- Miniszterelnökség (2023): *Fenntartható Városfejlesztési Stratégia Módszertani Kézikönyve 2021–27*. Minisz-terelnökség Területfejlesztési Operatív Programok Irányító Hatósága, Budapest. [https://ar-chive.palyazat.gov.hu/top-plusz-131-21](https://archive.palyazat.gov.hu/top-plusz-131-21) (Letöltés: 2024. 01. 11.)
- Miniszterelnökség (2024): *Zöldinfrastruktúra Útmutató. Segédlet zöldinfrastruktúra fejlesztések tervezésé-hez, megvalósításához*. Miniszterelnökség, Budapest <https://uzletem.hu/file/news/97472/file/zoldinfrastruktura-utmutato.pdf> (Letöltés: 2024. 06. 21.)
- MNB (2023): *A zöld átállás további támogatására az MNB kiterjeszti Zöld Tőkekövetelmény-kedvezmény Programjait*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2023.09.06. <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2023-evi-sajtokozlemenyek/a-zold-atallas-tovabbi-tamogatasara-az-mnb-kiterjeszti-zold-tokekovetelmeny-kedvezmeny-programjait> (Letöltés: 2024. 06. 21.)
- Óvári, Á., Kovács, A. D., Farkas, J. ZS. (2023): Assessment of local climate strategies in Hungarian cities. *Urban Climate*, 49., 101465. <https://doi.org/10.1016/j.uclim.2023.101465>
- Östersunds (2023): *Östersunds Commun Green Bond Framework*. https://ostersund.se/download/18.4b2505c118705685110cb2/1679561084487/%C3%96stersund_Green%20Bond%20Framwork.pdf (Letöltés: 2024. 01. 30.)
- Rivolin, U. J., Santangelo, M., Cotella, G. et al. (2014): *Towards Better Territorial Governance in Europe: A Guide for Practitioners, Policy and Decision Makers Based on Contributions from the ESPON TANGO Project*. Politecnico di Torino, Torino, European Spatial Planning Observation Network (ESPON), Luxemburg https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON_Governance_Handbook.pdf (Letöltés: 2024. 08. 24.)
- Sharif, A., Saqib, N., Dong, K., Khan, S. A. R. (2022): Nexus between green technology innovation, green financing, and CO2 emissions in the G7 countries: The moderating role of social globalisation. *Sustainable Development*, 6., 1934–1946. <https://doi.org/10.1002/sd.2360>
- Sun, X., Rasool, Z. (2024): Unlocking the green vault: A comparative analysis on the impact of green financing initiatives in mitigating ecological footprint in Europe. *Borsa Istanbul Review*, 1., 95–105. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2023.10.014>
- Szalmáné Csete, M., Buzási, A. (2020): Hungarian regions and cities towards an adaptive future – analysis of climate change strategies on different spatial levels. *Időjárás*, 2., 143–309. <https://doi.org/10.28974/idojaras.2020.2.6>
- Száló Zs. (2023): *Felkészítő a Monitoring Bizottság CIVIL tagjai számára a TOP Plusz 1.3.1-21 kódszámú, Fenntartható városfejlesztési stratégiák támogatása című felhívásról*. 2023.09.20. <https://archiv.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=1098583> (Letöltés: 2024. 01. 10.)
- van der Heijden, J. (2019): Studying urban climate governance: Where to begin, what to look for, and how to make a meaningful contribution to scholarship and practice. *Earth System Governance*, 1., 100005. <https://doi.org/10.1016/j.esg.2019.100005>

- Vedeld, T., Hofstad, H., Solli, H., Hanssen, G. S. (2021): Polycentric urban climate governance: Creating synergies between integrative and interactive governance in Oslo. *Environmental Policy and Governance*, 4., 347–360. <https://doi.org/10.1002/eet.1935>
- 1196/2023. (V. 15.) Korm. határozat a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program Plusz keretében megvalósuló integrált területi programok elfogadásáról. <https://jogkodex.hu/doc/4346039> (Letöltés: 2024. 08. 24.)
- 1658/2021. (IX. 24.) Korm. határozat a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program Plusz keretében megvalósuló Előzetes Integrált Területi Programok jóváhagyásáról. <https://jogkodex.hu/doc/9325942> (Letöltés: 2024. 08. 24.)
2011. évi CXCV. törvény Magyarország gazdasági stabilitásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100194.tv> (Letöltés: 2024. 08. 24.)

TÉNYKÉP / REPORTS

A roma népesség száma Északkelet-Magyarországon – területi sajátságok a legutóbbi adatok tükrében

The Roma population in Northeastern Hungary – spatial characteristics by recent data

PÉNZES JÁNOS, APÁTI NORBERT, BALÁZS DÓRA,
KOVÁCS DÁVID, PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN

PÉNZES János: egyetemi docens, Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; penzes.janos@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0002-4870-087X>

APÁTI Norbert: doktorjelölt, Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; norbertszatmarcseke@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-8873-6544>

BALÁZS Dóra: PhD-hallgató, Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; balazsdora94@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0002-2751-7328>

KOVÁCS Dávid: PhD-hallgató, Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; kovacs.david990327@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-2436-529X>

PÁSZTOR István Zoltán: tanár, Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma és Általános Iskolája; 4029 Debrecen, Csengő utca 4.; pasztor.istvan@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8559-8643>

KULCSSZAVAK: Északkelet-Magyarország; etnikai földrajz; etnikai klasszifikáció; periférikus térségek; roma népesség

ABSZTRAKT: A roma népesség becsült lélekszáma az etnikai klasszifikációs megközelítéstől függően jelentősen változhat, az önbevallási adatok jellegzetesen alacsonyabbak, míg a heteroidentifikáció, azaz a külső minősítés tipikusan magasabb értékeket eredményez. A tanulmányban előbbire a népszámlálások, utóbbira – részben – a szerzők által összegyűjtött, települési önkormányzati becslések adnak példát. A különböző adatforrások alapján azonban a tendencia egyértelműnek tűnt Magyarországon; a roma népesség száma és aránya is dinamikusan növekedett az elmúlt évtizedekben. Ebben okozott törést a 2022-es népszámlálás, amely jelentős csökkenést jelzett az identitását felvállaló cigányság lélekszámában.

A tanulmány Északkelet-Magyarország példáján tárja fel a népszámlálási és az önkormányzati becslésekből származó adatok egymástól való eltéréseit, valamint a kirajzoló változások területi mintázatát. Az önkormányzati becslések hátterét egy közel-múltban elkészült, a vizsgált térség 999 településének adatait magába foglaló adatbázis biztosítja. Utóbbi megközelítés alapján Északkelet-Magyarországon a roma népesség aránya mintegy másfél százalékponttal, 17,3%-ra nőtt, míg a népszámlálási adatok alapján két százalékponttal, 4,6%-ra mérséklődött. A két megközelítés közötti különbség mértéke alapvetően várható volt, az eltérő tendencia azonban kevésbé volt sejtendő. A népszámlá-

lások tükrében 14-re mérséklődött a legalább 50%-os roma-népességarányú települések száma 2022-re, míg az önkormányzati becslések alapján számuk megduplázódott, közélítve a 140-et.

A különböző adatforrások alapján megjelenő eltérő tendencia különösen az elmaradott településcsoportok esetében okoz dilemmát, mivel a népszámlálási adatok alapján oldódni látszik, míg az önkormányzati becslést értékek szerint tovább erősödik a cigányság települési léptékű szegregálódása.

János PÉNZES: associate professor, Department of Social Geography and Regional Development Planning, University of Debrecen; Egyetem tér 1., H-4032 Debrecen, Hungary; penzes.janos@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0002-4870-087X>

Norbert APÁTI: PhD candidate, Department of Social Geography and Regional Development Planning, University of Debrecen; Egyetem tér 1., H-4032 Debrecen, Hungary; norbertszatmarcseke@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-8873-6544>

Dóra BALÁZS: PhD student, Department of Social Geography and Regional Development Planning, University of Debrecen; Egyetem tér 1., H-4032 Debrecen, Hungary; balazsdora94@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0002-2751-7328>

Dávid KOVÁCS: PhD student, Department of Social Geography and Regional Development Planning, University of Debrecen; Egyetem tér 1., H-4032 Debrecen, Hungary; kovacs.david990327@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-2436-529X>

István Zoltán PÁSZTOR: teacher, Kossuth Lajos Teacher Training Secondary Grammar School and Elementary School; Csengő utca 4., H-4029 Debrecen, Hungary; pasztor.istvan@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8559-8643>

KEYWORDS: ethnic classification; ethnic geography; Northeastern Hungary; peripheral areas; Roma population

ABSTRACT: The estimated number of the Roma can vary significantly depending on the ethnic classification approach. Data based on auto-identification typically show lower, while hetero-identification (i.e. external classification) tends to produce higher values. In the current study, the first approach is demonstrated by population censuses, and the latter approach is illustrated by local governmental estimations collected – partly – by the authors. Various data sources suggest that the number and ratio of Roma have grown dynamically in recent decades in Hungary. The census in 2022 caused a break in this, which indicated a significant decrease in the number of people who assumed their identity as Roma.

Approximately one half the Hungarian Roma live in Northeastern Hungary. This study aims to detect differences between data from the census and local government estimates, as well as the territorial patterns of the emerging changes. The background of the municipal estimates is provided by a recently completed database containing data from 999 settlements in the examined area. This dataset suggests that the proportion of the Roma population in Northeast Hungary increased by about one and a half percentage points to 17.3%, while it decreased by two percentage points to 4.6% based on the census data. The extent of the difference between the two approaches was basically expected, but the altering trend was hardly predictable. According to the censuses, the number of settlements with at least 50% Roma population has decreased to 14 by 2022, while based on local government estimates, their number has doubled, approaching the number of 140 settlements. Settlements with high ratio of Roma people are located in the border zone of Northeastern Hungary and in the so-called inner periphery at the Middle Tisza area. These areas are called as external and internal peripheries characterised by long-term backwardness.

Defining backwards settlements, this study relied on government decrees adopted between 1991 and 2015, in which unfavourable settlements were identified according to their low level of social, economic and infrastructural characteristics. On the basis of this categorisation the long-term changes in the ratio of Roma population were calculated in order to detect the distribution of Roma within the groups of settlements.

The assumed relationship was confirmed by the results, because the most developed group of settlements in Northeastern Hungary was characterised by the lowest ratio of Roma people by both the census data and local governmental estimations. At the same time, the most backward group of settlements had the highest ratio of Roma population calculated by both data types of sources. However, a contradiction appeared in the trends of backward settlement groups according to the most recent results, as municipal-level territorial segregation seems to be mitigated on the census data, but according to local governmental estimated values it continues to strengthen.

Bevezetés

A nemzetiségek, különböző etnikai csoportok vizsgálata, azon belül is a csoportokhoz tartozó népesség lélekszámának meghatározása fontos kutatási kérdéskört jelent. Ugyanakkor az etnikai besorolásnak, más szóval klasszifikációnak többféle megközelítése létezik, amelyek igen eltérő eredményekre vezethetnek.

A hazai roma népesség lélekszámát illetően is meglehetősen különböző létszámadatokkal és -becslésekkel lehet találkozni az egyes forrásokban. Az etnikai vizsgálatok bizonytalan mivolta nem új keletű jelenség, azonban a roma népesség¹ kapcsán különösen nagy szórást mutatnak a sajátos megközelítésű módszerek eredményei. Ugyanakkor hazánkban – függetlenül a módszertani háttértől és a klasszifikációs megközelítéstől – hosszú időtávot tekintve egyértelműnek tűnt a roma népesség növekvő számának és arányának tendenciája. Ezt a trendet törte meg meglehetősen karakteresen a 2022-es népszámlálás roma nemzetiségre vonatkozó adata, amely komoly csökkenést jelentett a megelőző, 2011-es census összesített értékeihez képest.

Az önbevalláson, a származás és identitás felvállalásán alapuló eredmények (ide tartozik a népszámlálás települési szinten összesített adata) és a külső minősítést alkalmazó összesítések (ehhez sorolható az önkormányzatok megkérdezésével összegyűjtött adatbázis) tekintetében is kiemelkedő fontosságú a vizsgált térség, mivel a hazai cigányság mintegy fele él Északkelet-Magyarországon. Tanulmányunkban igyekszünk feltárni a roma népesség létszámának és arányának területi sajátosságait, valamint települési részletességgel összehasonlítani az eltérő klasszifikációs megközelítések által nyújtott eredményeket. Ennek alapját a népszámlálási adatokon és korábbi tanácsi/önkormányzati felméréseken kívül a közelmúltban lezajlott felmérésünk eredményei jelentik.

Korábbi tanulmányok rámutattak, hogy a cigányság aránya magasabb a periférikus, társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottabb településeken (Északkelet-Magyarországon egyértelműen látható ez az összefüggés). Ezért vizsgálatunkban külön figyelmet fordítunk a roma népesség számának és arányának a térség elmaradott településcsoportjaiban bekövetkezett változásának feltárára. Elsősorban arra keressük a választ, hogy milyen összefüggést mutat a roma népesség aránya és annak változása a települések elmaradottsága alapján képezett csoportokban, adódnak-e különbségek ebben a tekintetben a különböző klasszifikációs módszerek között.

Roma népesség lélekszámának vizsgálati lehetőségei

A roma népesség számára vonatkozó markánsan eltérő adatok hátterében a klasszifikáció különbségei húzódnak meg (Cserti Csapó 2008; Tátrai et al. 2017). Az elemzésekben a négy eltérő megközelítés – (1) statisztikai, szociológiai; (2) etnográfiai; (3) antropológiai megközelítés; valamint (4) az etnikai önazonosság és vállalás figyelembevétele (Szuhay 1993) – közül jellemzően az első és a negyedik kap nagyobb hangsúlyt. A kapcsolódó vizsgálatok esetében a legjelentősebb eltérést az autoidentifikációból (más néven önbevallásból) és a heteroidentifikációból (azaz külső minősítésből) származó létszámadatok mutatják. Előbbire a népszámlálások kínálnak jó példát, míg az utóbbira a szakértői becslések, valamint a kérdezőbiztosok által végzett minősítések jelentenek megközelítési lehetőséget (Ladányi, Szelényi 2004).

Az eltérő megközelítésekben fakadó, országos létszámbeli különbségeket jól érzékelteti az 1. ábra, amely a népszámlálások mellett tartalmazza a Kemény István szociológiai adatfelvételén alapuló demográfiai becslést (Hablicsek 2007) és annak továbbszámítását (Hablicsek, Hablicsekné Richter, Lángi 2019). Emellett a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézete (KSH NKI) által végzett becslés (Kapitány et al. 2014; Szabó 2022) továbbvezetett adatai (Obádovics 2022) is a kapcsolódó becslések közé tartoznak. Az önkormányzatok becslései által készített összesítés egyelőre csak a 2010-es évek elejére vonatkozóan készült el (Pénzes, Tátrai, Pásztor 2018). Mindezek fényében a 2011-es népszámlálás ~315 000 fős értéke és a ~876 000 fős önkormányzati becslés jelzi a kiemelkedő szórást a hazai roma népesség lélekszámának meghatározásában.

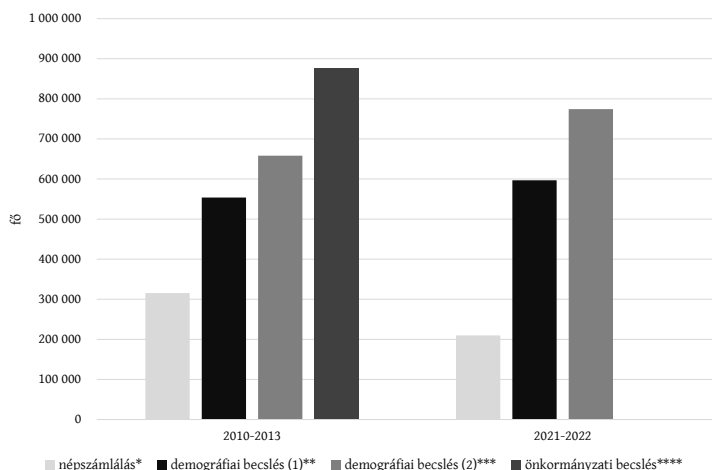
A statikus létszámadatokon túl különösen érdekes, hogy a 2020-as évekbe az eltérő megközelítések közötti különbségek növekedése rajzolódik ki. A 2022-es népszámlálás alapján jelentős csökkenés következett az önbevalláson alapuló adatokban, míg a demográfiai becslések további jelentős növekedést prognosztizáltak. Előbbi érték 209 900 főre csökkent, míg a demográfiai becslések szerint 597 000, illetve 774 000 főre növekedett a hazai cigányság lélekszáma (jelen tanulmány elkészítésekor folyamatban van az önkormányzati becslések felmérése).

Fontos hangsúlyozni, hogy egyik megközelítést sem célunk minősíteni. Véleményünk szerint mindegyik vizsgálatnak és felmérésnek megvan a relevanciája, igen fontos információt közvetítenek, legyen szó akár az identitását felvállaló cigányság lélekszámáról, akár arról, hogy egy külső adatközlő mekkora közösséget tekint romának.

Tanulmányunk további részében két eltérő klasszifikációs megközelítés – az önbevalláson alapuló népszámlálások és a heteroidentifikáció egyik módszereként az önkormányzati becslések – fontosabb jellemzőit, valamint az általuk adott eredmények részletes területi vizsgálatát végezzük el Északkelet-Magyarország példáján.

1. ábra: A roma népesség hazai lélekszámára vonatkozó adatok és becslések a 2010–2013-as és 2021–2022-es időszakban, fő

Data and estimates about the number of Roma in Hungary for the periods 2010–2013 and 2021–2022, head

Forrás: a*KSH népszámlálás (2011 és 2022); **Kapitány et al. 2014 és Obádovics 2022; ***Hablicsek 2007 és Hablicsek, Hablicsekne Richter, Lángi 2019; ****Pénzes, Tátrai, Pásztor 2018 alapján saját szerkesztés

Népszámlálások

A népszámlálások rendszeres és részletes adatszolgáltatást biztosítanak a nemzetiségekre vonatkozóan, mivel azonban önbevalláson alapulnak, az eredmények nagyban függenek az identitástól és annak felvállalásától. A nemzetiségi csoportok létszámára a bevallott nemzetiség/etnicitás, a kulturális identitás alapján (2001-es népszámlálásban alkalmazták), az anyanyelv, valamint a családi és baráti közösségben használt nyelv alapján lehetett következtetni. A népszámlálásokon a nemzetiségi és felekezeti hovatartozásra nem kötelező a válaszadás, így a nem válaszolók nem sorolhatók nemzetiségi csoportokhoz (Tátrai 2014).

A hazai roma népesség rendkívül heterogén, és nem minden cigány alcsoport tud azonosulni a „cigány” vagy „roma” megnevezéssel, népszámlálási kategóriával, illetve a többi cigány alcsoporttal (Szuhay 1993; Tátrai et al. 2017). Ugyanakkor a nyelvhasználat sem határozza meg a roma népességhez tartozást, mivel a 2022-es népszámlálás alapján a cigány anyanyelvűek (romani, beás stb.) aránya alig több mint 10%-ot tesz ki a roma nemzetiséghez tartozókon belül. A cigányság többsége kettős, magyar és cigány nemzetiségi kötődéssel rendelkezik (Kemény, Janky 2003).

A roma népesség önbevallása az adott időszak társadalmi viszonyainak, valamint a diszkrimináció, a stigmatizáltság és a rasszista közbeszéd mértékének függvényében változik (Csepeli, Simon 2004; Durst 2010; Fosztó 1997; Ladányi,

Virág 2009; Szuhay 2007; Tátrai et al. 2017). Minden bizonnyal annak is van jelentősége, hogy megelőzi-e a népszámlálást a származás felvállalásának népszerűsítésére, vagy éppen elutasítására irányuló akár helyi, akár szélesebb körű kampány. A 2011-es népszámláláson megjelent az internetes kitöltés lehetősége, amely 2022-re még inkább teret nyert hazánkban. A kérdésre válaszolni nem kívánók köre növekvő tendenciát mutat, amelyhez az online kitöltés egyértelműen hozzájárul.

A felsorolt tényezők miatt a népszámlálások során magukat romának vallók létszáma jelentősen elmarad a külvilág, a környezetük által cigánynak vélt népesség számától, általában az utóbbi 30-40%-át adva (Kemény, Janky 2003).

Önkormányzati becslések

Jelen tanulmányban kiemelt figyelmet szentelünk annak a megközelítésmódnak, amely heteroidentifikációnak minősül, mivel a települések vezetőit, reprezentánsait, illetve önkormányzati szakembereket kérdezik meg. A módszer háttérében az a feltételezés áll, hogy a településvezetők, illetve önkormányzati válaszadók a helyi közösséget ismerő személyként adekvát módon tudnak információt adni a roma népességről. Ez az irányvonal nem új keletű, mivel már az 1980-as évek derekán az MTA Földtudományi Intézetének munkatársai a CIKOBI (megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottságok) segítségével összegyűjtötték a tanácsoktól a helyi cigányság becsült adatait (Bassa et al. 1989; Kertesi, Kézdi 1998; Kocsis, Kovács 1991).

Az önkormányzatoktól származó becsült adatok figyelembevételére növekvő jelentőségű a környező országok roma népességre irányuló vizsgálataiban is (Horváth, Kiss 2017; Kocsis, Tátrai 2021; Mušinka et al. 2014).

Az önkormányzatok megkérdezésén alapult a Debreceni Egyetem tanszéki felmérése, amely több hullámban zajlott 2010 és 2013 között. Ennek eredményeként hazánk minden településére vonatkozóan rendelkezésre állt a becsült adat. A hivatkozott felmérés a helyi és kisebbségi önkormányzatok telefonos, illetve e-mailes megkeresésén keresztül történt (részben terepi felméréssel pontosítva) (Pásztor, Péntes 2018; Péntes, Tátrai, Pásztor 2018). A 2022-2023-ban zajló ismételt felmérés során az önkormányzatoktól érkező információkat elkülönítettük a roma nemzetiségi önkormányzatok válaszaitól. A beérkező becslések jellemzően intervallumot jelentettek, így minimum és maximum értékeket is el tudtunk különíteni, de az elemzésekbe a középtértékek kerültek, amelyeket a 2021-es lakosságszámhoz viszonyítottunk.

Tapasztalataink szerint az önkormányzati válaszok némi felülbecslést jelentenek, mivel a szubjektivitás elkerülhetetlen, és egyértelműnek tűnik, hogy a nagyobb népességszámú településeken nagyobb eltérés mutatkozik az önbevalláson alapuló értékek és a települési válaszok között (Péntes, Tátrai, Pásztor 2018; Tátrai et al. 2017). Ennek oka egyrészt az, hogy a nagyobb települések közössége-

iról kevésbé lehet teljes ismerete a válaszadónak (például a polgármesternek), illetve több esetben is összerosódtak az etnicitás és a szegénység kategóriái (jellemző, hogy egy szegregátum területén élő lakosságot vagy a hátrányos helyzetű népe sséget alapvetően romának minősítették, származástól függetlenül), illetve a roma-nem roma házasságok leszármazottjait is döntően romának tekintették. Ez a sajátosság az összesített adatok alapján rajzolódik ki, mivel ez a becslés lényegesen magasabb értékeket adott, mint a hivatkozott népszámlálási adatok, szociológiai felmérések, demográfiai előrejelzések.

Mindezek ellenére ez a megközelítésmód területi vizsgálatokra kifejezetten alkalmasnak tekinthető, mivel segítségével települési részletességgel lehet elemzéseket végezni.

Északkelet-Magyarország roma népességének létszáma

Északkelet-Magyarország hat vármegyéjének – Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg – 999 településére vonatkozó vizsgálatunk a hazai településállomány több mint 30%-át érinti. Ugyanakkor a hazai cigányság közel fele – adatforrásoktól függően 45-55%-a él Északkelet-Magyarországon (Pásztor, Pénzes 2012).

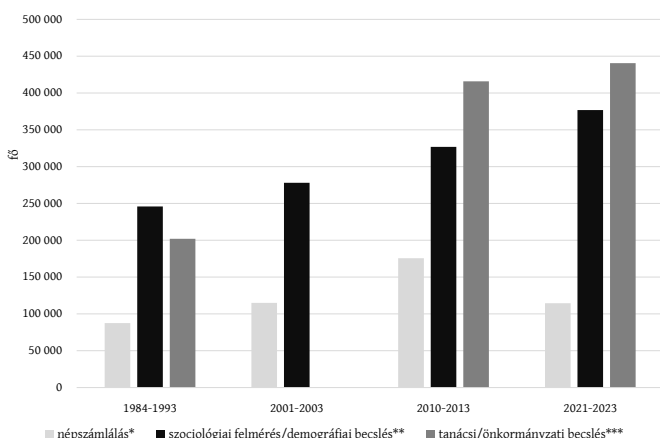
A roma lakosság számának változása Északkelet-Magyarország esetében is hasonló tendenciát – azaz alapvetően növekedést – mutatott az országos trendekhez, ugyanakkor a népességarány és az emelkedés üteme is meghaladta a hazai átlagot (Pénzes, Tátrai, Pásztor 2018). Az önkormányzati (a rendszerváltást megelőző időszakban tanácsai) becslések jellemzően a legmagasabb létszámadatokat jelentették az adatforrások közül (a 1984–1993-as időszak kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a tanácsai becslések az időszak elejéről, a szociológiai felmérés az időszak végéről származik) (2. ábra). A 2010–2013-as időszakban a három különböző adatforrás alapján 175 700 és 416 000 között szóródott a roma népesség száma, amely olló a 2020-as évekre még inkább kinyílt 114 500 és 440 600 fő közötti intervallumban.

A 2022-es népszámlálás tükrében a térségben (ahogyan Magyarországon is) csökkent a roma népesség önbevalláson alapuló létszáma és aránya. A csökkenés 34,8%-os volt Északkelet-Magyarország esetében, amely szinte megegyezik az országos mértékkel. A változás iránya és mértéke ellentmondásban áll a korábbi trendekkel és a többi forrás alapján várt tendenciákkal is (1. táblázat). Az okok adekvát feltárása külön vizsgálatot igényelne, de a meglehetősen változatos települési és térségi mintázat alapján több tényező együttes hatása tükröződik a 2022-es adatokban (3. és 4. ábra). Természetesen nem elképzelhetetlen, hogy a települések egy részében csökken a roma népesség aránya, de a teljes térségre összesített ilyen mértékű visszaesés nem valós demográfiai folyamatokat tükröz, hanem az identitás felvállalásának szignifikáns erodálódására vezethető vissza.

Tovább árnyalja a képet, hogy a vizsgált térségben a nemzetiségi kérdésre nem válaszolók aránya messze az országos átlag alatt volt, mindössze 4,6%-ot tett ki 2022-ben. A roma népességarány csökkenése sajátos különbséget mutat a településméret függvényében – mélyen átlag alatti az 500 lakos alatti települések körében, és elmarad a hazai értéktől az 1 000 lakos alatti községek körében is. A népesebb településeken – bár messze nem függvénytzerűen – nagyobb mértékű volt az aránycsökkenés, de fontos hangsúlyozni, hogy ezekből az arányszámokból és azok változásából a demográfiai folyamatokra (azaz a helyi roma lakosság természetes népmozgalmára) nem lehet következtetni.

2. ábra: Északkelet-Magyarország roma népességének lélekszámára vonatkozó adatok és becslések, fő

Data and estimates about the number of Roma population in Northeastern-Hungary, per capita

Forrás: *KSH népszámlálás (1990, 2001, 2011 és 2022); **Kemény, Janky 2003 és Habcsek 2007; ***Kocsis, Kovács 1991 és Péntes, Tátrai, Pásztor 2018 alapján saját szerkesztés

1. táblázat: A roma népességarány a vizsgált térségben a népszámlálási és tanács/önkormányzati becsült adatok alapján

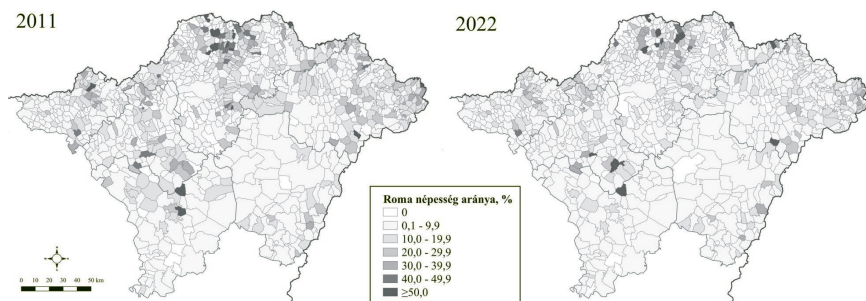
Ratio of Roma population in the observed regions calculated by the census data and the local governments' estimates

Vármegye	Népszámlálás				Tanács/önkormányzati becslés		
	1990	2001	2011	2022	1984-1987	2010-2013	2022-2023
Borsod-Abaúj-Zemplén	4,18	6,26	8,50	6,08	9,38	20,23	21,72
Hajdú-Bihar	1,38	2,12	3,39	2,49	4,12	8,98	10,78
Heves	2,44	3,87	6,30	4,85	5,58	12,05	14,41
Jász-Nagykun-Szolnok	2,14	2,96	4,94	3,26	5,20	14,13	16,26
Nógrád	2,60	4,52	7,65	5,94	8,30	19,36	18,75
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4,36	4,57	8,00	5,21	7,68	18,42	20,18
Északkelet-Magyarország	3,05	4,22	6,53	4,59	6,91	15,70	17,29

Forrás: a KSH népszámlálás (1990, 2001, 2011 és 2022), valamint Kocsis, Kovács 1991 és Péntes, Tátrai, Pásztor 2018 alapján saját szerkesztés

3. ábra: A roma népesség aránya Északkelet-Magyarország településein
a 2011-es és 2022-es népszámlálás alapján, %

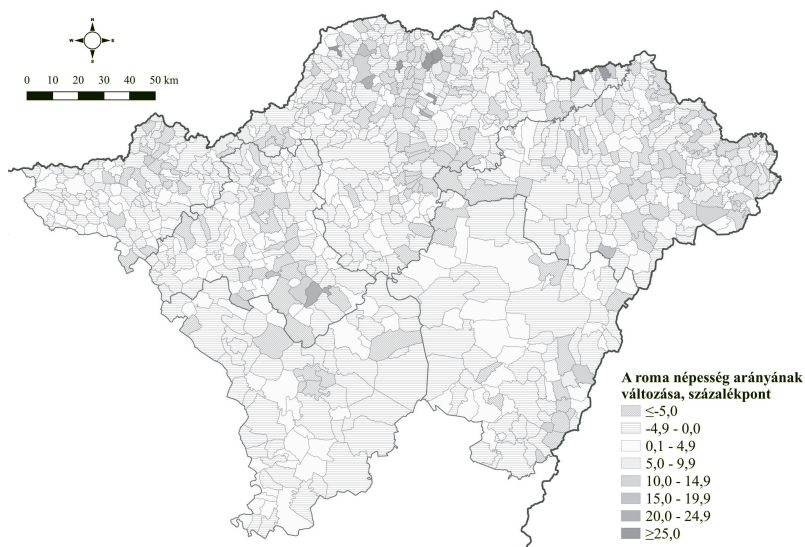
*The ratio of Roma in settlements of Northeastern-Hungary
by the census 2011 and 2022, %*

Forrás: a KSH népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

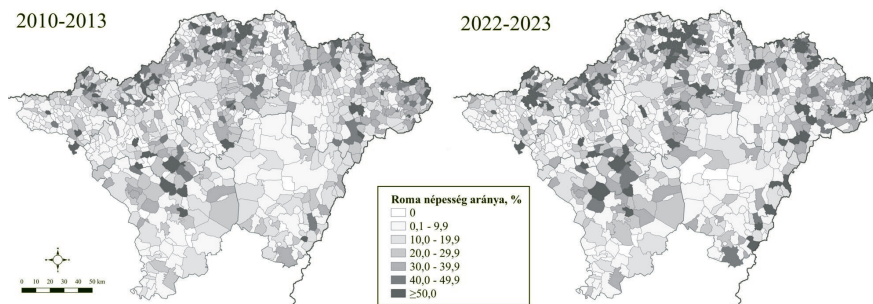
4. ábra: A roma népesség arányának változása Északkelet-Magyarország
településein a 2011-es és 2022-es népszámlálás között, százalékpont

*Change of ratio of Roma in Northeastern-Hungary between census
2011 and 2022, percentage point*

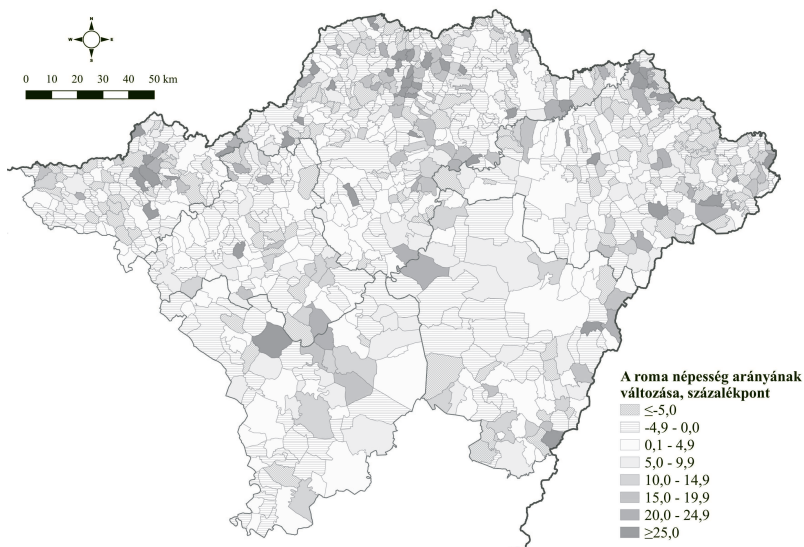
Forrás: a KSH népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés

5. ábra: A roma népesség aránya Északkelet-Magyarország településein
a 2010-2013 és 2022-2023 közötti önkormányzati becslések alapján, %
*The ratio of Roma in the settlements of Northeastern-Hungary by the local governments'
estimates from 2010-2013 and 2022-2023, %*

Forrás: az önkormányzati becslések alapján saját szerkesztés

6. ábra: A roma népesség arányának változása Északkelet-Magyarország településein
a 2010-13-as és 2022-2023-as önkormányzati felmérés között, százalékpont
*Change of ratio of Roma in Northeastern-Hungary between the estimatess
of local governments in 2010-2013 and 2022-2023, percentage points*

Forrás: az önkormányzati becslések alapján saját szerkesztés

Különösen szembetűnő, hogy az önkormányzati becslések alapján – Nógrád vármegye kivételével, ahol szerény aránybeli csökkenés érzékelhető – konzekvensen növekvő értékeket észleltünk. Északkelet-Magyarország roma népességaránya 17,3%-ra nőtt az önkormányzati becslült adatok alapján, míg a népszámlálás tükrében 4,6%-ra mérséklődött az érték, tehát a 2010-es évek elején megközelítően két és félszeres különbség majdnem négyszeresre növekedett a két megközelítéssel számított részesedés között.

Az önbevallási adatok változása azonban nem jelent csökkenést a térség minden településére vonatkozóan, mivel 368 településen növekedést, 75 településen stagnálást, a fennmaradó 566 településen pedig mérséklődést mutattak a roma népességarány értékei a 2011 és 2022-es népszámlálás között. A legnagyobb mértékű – több mint 30 százalékpontot is meghaladó – zuhanás éppen azokon a településeken történt, amelyek a 2011-es népszámlálás önbevallási adatai szerint is roma többségű községek voltak (Csenyété, Kiscsécs, Tiszabő, Lak, Abaújszolnok, Nyírpilis, Karancsság). Előbbi négy esetben 10% alá csökkent a cigányság aránya a 2022-es népszámlálás alapján.

A népszámlálási adatokhoz képest merőben más térbeli mintázatot mutatnak az önkormányzati becsléseken alapuló térképek (5. ábra), valamint azok változása a 2010–2013-as és 2022–2023-as időszak között (6. ábra).

Az önkormányzati becslések alapján is 416 település esetében csökkent a roma lakosság aránya (számos alkalommal a korábbi becslést tartották eltúlozottnak a válaszadók, de sok esetben népmozgalmi eseményekkel lehetett indokolni a változásokat – roma családok elköltözése és nagyobb volumenű beköltözés is csökkentette a roma népességarányt). 72 településen stagnálást lehetett kimutatni a két felmérés összevetésével, míg 511 település válaszadói szerint növekedett a helyi roma népesség aránya. Északkelet-Magyarországra nézve összesítetten 1,59 százalékponttal nőtt a roma lakosság aránya.

A legutóbbi két népszámlálás alapján Északkelet-Magyarországon 17-ről 14-re csökkent azon települések aránya, ahol 50%-ot eléri vagy meghaladja a roma népességarány. Ezzel szemben az önkormányzati becslések alapján a 2010–2013-as felmérés során mért 69 roma többségű település száma 2022–2023-ra éppen megkétszereződött, 138-ra emelkedett.

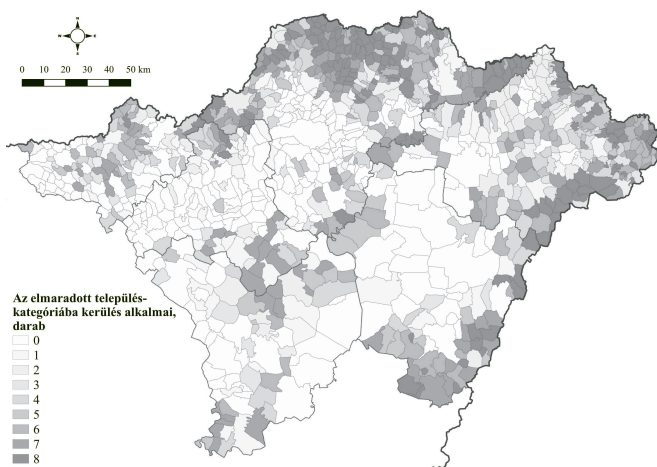
A roma népesség a területi szegregáció és periferizáció szempontjából

Külön figyelmet szenteltünk annak vizsgálatára, hogyan milyen folyamatok jellemezték az elmaradott településcsoportokat a roma népesség számának és arányának szempontjából. Korábbi vizsgálatok egyértelműen rámutattak, hogy a cigányság aránya jellemzően magasabb az elmaradott térségekben és a térségi-települési léptékű szegregáció további aránynövekedést eredményez. A folyamat következményeként a cigányság egy része kiszorul az elmaradott településekre,

míg a népesség mobilabb – főként nem roma származású – része elhagyja a hátrányos helyzetű térségeket (Pénzes 2016; Pénzes, Demeter 2021; Váradi, Virág 2014; Virág 2006).

A települések elmaradottságának kifejezésére – sok egyéb lehetőség közül – a területfejlesztési jogszabályokban rögzített lehatárolások eredményeit használtuk fel. A rendszerváltás óta összesen nyolc alkalommal került sor a területfejlesztés kedvezményezett településeinek kijelölésére. Bár a módszertan többször változott és a metódusok egy része is kritizálható (Pénzes 2015), mégis összességében véve a hosszabb időtávot lefedve, véleményünk szerint megfelelően mutat rá a fejlettség-elmaradottság viszonyaira. Északkelet-Magyarország települései közül 259 egyetlen alkalommal sem került az elmaradott kategóriába, ellenben 165 település mind a nyolcszor a listán szerepelt (7. ábra).

7. ábra: A területfejlesztés kedvezményezett településkategóriájába kerülés alkalmai (1991–2015) Északkelet-Magyarország települései esetében
Beneficiary settlements of regional development according to the frequency of delimitation (1991–2015)

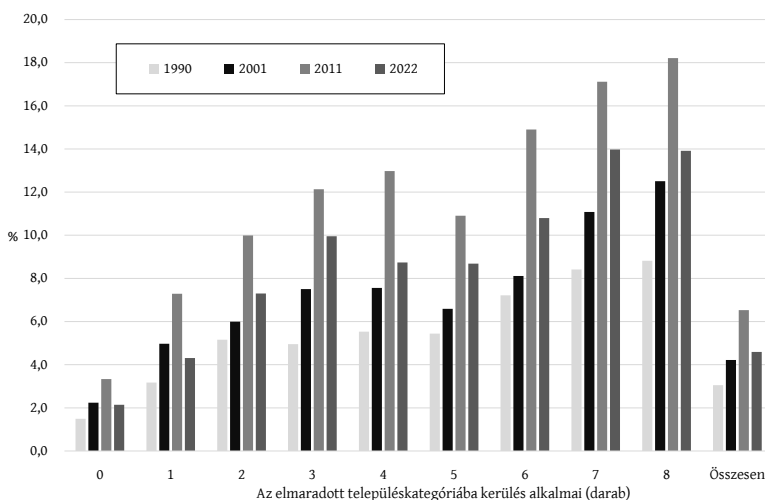
Forrás: a területfejlesztési jogszabályok alapján saját szerkesztés

Az elmaradottság alapján kialakított kategóriák egyértelműen visszatükrözik a roma népesség emelkedő arányának összefüggését a növekvő elmaradottsággal (8. ábra). Vizsgálatunk szerint legfejlettebb – azaz a lehatárolásokba egyszer sem került – települések összesített adatainak tükrében a 2022-es népszámlálásban mért cigányság aránya alig haladta meg a 2%-ot, az önkormányzati becslések alapján 10%-ot felülmúló az érték. Ez azonban mindkét adatforrás esetében messze elmarad a térségi átlagtól és különösen a legelmaradottabb csoport értékeitől. Utóbbi településcsoportban a roma népesség aránya a népszámlálás szerint mintegy háromszorosa a térségi átlagnak, míg az önkormányzati becslések alapján közel két és félszerese. A tanácsí/önkormány-

zati becslések alapján a legelmaradottabb csoportban 2022-2023-ra 40% fölé kúszott a roma népesség aránya. Mindkét adatforrás alapján jól látható, hogy néhány évtized leforgása alatt a különbség egyre nagyobb mértékben nőtt a településkategóriák között.

Külön érdemes felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a népszámlálások szerint 2022-re 4 százalékpontot – a legnagyobb mértékben – csökkent a roma népesség aránya a legelmaradottabb települések csoportjában. Ezzel ellentétes folyamat figyelhető meg az önkormányzati becslült adatok alapján (9. ábra), amelyeknél jól láthatóan – a legnagyobb mértékben, több mint 7 százalékponttal – tovább nőtt a roma népesség aránya. Tehát utóbbi adatforrás fényében tovább – meglehetősen dinamikusán – erősödik a cigányság szegregációja a legelmaradottabb térségekben. Az ellentmondás nehezen oldható fel, azonban a népszámlálás önbevallási adatainak bemutatott visszaesése tükröződik vissza ebben a jelenségben, amelyet demográfiai folyamatok nem magyarázhatnak, a származás, identitás felvállalásának markáns csökkenése azonban indokolható (a kérdéskör adekvát feltárása további kutatásokat igényel).

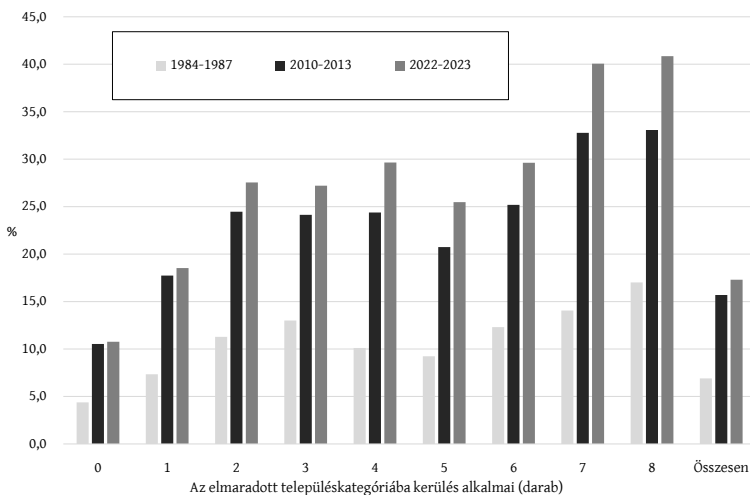
8. ábra: A roma népesség arányának változása Északkelet-Magyarország településein a népszámlálások szerint az elmaradott településkategóriába kerülés alapján, %
Change of ratio of Roma in Northeastern-Hungary by the census data according to the beneficiary categories, %

Forrás: a KSH népszámlálási adatok és a területfejlesztési jogszabályok alapján saját szerkesztés

9. ábra: A roma népesség arányának változása Északkelet-Magyarország településein a tanácsai/önkormányzati becslések szerint az elmaradott településkategóriába kerülés alapján, %

Change of ratio of Roma in Northeastern-Hungary by the estimations of local governments according to the beneficiary categories, %

Forrás: Kocsis, Kovács 1991, önkormányzati becslések és a területfejlesztési jogszabályok alapján saját szerkesztés

Összefoglalás

A roma népesség lélekszámának vizsgálata több, eltérő megközelítésű klasszifikációs módszerrel lehetséges. A legutóbbi népszámlálásig egyértelműnek tűnt, hogy a jelentős szórás ellenére a roma népesség száma és aránya is növekszik hazánkban a különböző módszertanú – önbevalláson és külső identifikáción alapuló – mérések alapján. A 2022-es census alapján azonban az adatok szignifikáns csökkenést mutattak.

Északkelet-Magyarországon – az országos változásoknak megfelelően – a roma népesség száma és aránya 2022-re csökkent az önbevalláson alapuló népszámlálási adatok alapján. A 2022-2023-ban lezajlott önkormányzati becsléseket összesítő felmérésünk alapján ugyanakkor a becsült roma népességszám ezzel alapvetően fordított, azaz egyértelműen növekvő értéket jeleztek a térség egészében – bár területileg jelentős különbségeket mutatnak. A becslések alapján a hat vármegye közel ezer településére számítva mintegy 1,5 százalékponttal növekedett a roma népesség aránya, megközelítve a 17,3%-os részesedést. A népszámlálás alapján 2 százalékpontos csökkenést követően 2022-re 4,6% alá esett a cigányság népességaránya. A két klasszifikációs módszer növekvő különbséget hozó eredménye és eltérő változási tendenciája számos kérdést vet fel, elsősorban a korábbi trendekhez képest anomáliát mutató népszámlálás kapcsán.

Különösen látványos, hogy a legelmaradottabbnak minősülő településcsoportokban is merőben eltérő változást jelez a két klasszifikációs módszerből származó adatsor. A népszámlálás alapján a roma népesség területi, térbeli szegregációjának mérséklődését feltételezhetnénk, azonban az önkormányzati becslések jelentős növekedést jeleznek. Utóbbi esetében a legelmaradottabb településcsoport roma népességaránya már a 40%-ot is elérte. Egyértelműen látszik, hogy az 50%-os roma lakosságarányt elérő, illetve azt meghaladó települések szinte mindegyike a legelmaradottabb települések között található. A népszámlálások alapján 14-re csökkent, míg az önkormányzati becslések szerint megkétszereződött ezen települések száma (138 települést elérve) az utóbbi évtized során (azaz a két népszámlálás és két felmérés közötti évek alatt). Az önkormányzati becslést roma népességarányok alapján tehát folytatódó és növekvő mértékű települési léptékű és térségi szintű szegregáció körvonalazódik.

Tanulmányunk célja elsősorban a két eltérő klasszifikációs megközelítés különbségeinek feltárása volt, anélkül, hogy minősítenénk azokat. Mindkét módszer nagyon fontos információkat hordoz az etnikai folyamatokról, ugyanakkor a kapott eredmények további vizsgálatok kiindulópontjai lehetnek, amelyek kapcsán a területi szegregáció kérdése különösen fontos, akár további szakpolitikai döntések előkészítése szempontjából is.

Jegyzet

- 1 Tanulmányunkban – korábbi saját és számos más szerző által jegyzett munkákhoz hasonlóan – a roma és cigány megnevezést szinonimaként használjuk.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-5-DE-492 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalom

- Bassa L., Beluszky P., Dövényi Z., Tóth J. (1989): X. Népesség, települések, lakás- és közműellátottság. In: Pécsi M. (főszerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasza*. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 103–144.
- Csepeli, G., Simon, D. (2004): Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-identification. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1., 129–150. <https://doi.org/10.1080/1369183032000170204>
- Cserti Csapó T. (2008): Területi-szociológiai jellemzés a magyarországi cigány népesség körében. In: Forray R. K. (szerk.): *Society and Lifestyles – hungarian Roma and Gypsy communities; Magyarországi cigány/roma közösségek*. PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs (Gypsy Studies, 21.), 75–109.

- Durst J. (2010): „Gondolom, hogy cigányok ... ennyi gyerekkel...”: etnicitás és reprodukció két észak-magyarországi romungro közösség példáján. In: Feischmidt M. (szerk.): *Etnicitás. Különbőségetremítő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 173–194.
- Fosztó L. (1997): Ki a cigány? Az etnikai identitásokról. *Keresztény Szó*, 4., 26–29.
- Hablicsek L. (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 1., 7–54.
- Hablicsek L., Hablicsekné Richter M., Lángi T. (2019): A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig. *Competitio*, 1–2., 39–74. <https://doi.org/10.21845/comp/2019/1-2/2>
- Horváth, I., Kiss, T. (2017): Ancheta expertilor locali privind situatia romilor pe unitati administrative teritoriale. In: Horváth, I. (ed.): *Raport de Cercetare SocioRoMap – O cartografiere a comunităților de romi din România*. Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 13–189.
- Kapitány B., Bálint L., Murinkó L., Őri P., Pakot L., Várnainé Anek Á. (2014): *Becslések a „roma kötődésű” népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján II: „roma kötődésű” népesség becslése, adatsorok*. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet elemzései az Emberi Erőforrások Minisztériuma részére. KSH NKI, Budapest
- Kemény I., Janky B. (2003): A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2., 309–315.
- Kertesi G., Kézdi G. (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Socio typo, Budapest
- Kocsis K., Kovács Z. (1991): A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In: Utasi Á., Mészáros Á. (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 78–105.
- Kocsis K., Tátrai P. (2021): Etnikum, nyelv. In: Kocsis K. (főszerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, 70–77.
- Ladányi J., Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Ladányi J., Virág T. (2009): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. *Kritika*, 7–8., 2–8.
- Mušinka, A., Škobla, D., Hurrle, J., Matlovičová, K., Kling, J. (2014): *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. UNDP, Bratislava
- Obádovics Cs. (2022): A magyarországi, "roma kötődésű" népesség előreszámítása 2050-ig. *Demográfia*, 2–3., 279–309. <https://doi.org/10.21543/Dem.65.2-3.7>
- Pásztor I. Z., Péntes J. (2012): Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferezálódás Északkelet-Magyarországon a roma népességi arányok tükrében. *Területi Statisztika*, 4., 353–371.
- Pásztor I. Z., Péntes J. (2018): A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet-magyarországi felmérés tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 2., 154–169.
- Péntes J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. *Területi Statisztika*, 3., 206–232.
- Péntes J. (2016): A cigányság területi-települési viszonyai Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. In: Szilágyi F., Péntes J. (szerk.): *Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében*. Partium Kiadó, Nagyvárad, 9–47.
- Péntes, J., Demeter, G. (2021): Peripheral areas and their distinctive characteristics: The case of Hungary. *Moravian Geographical Reports*, 3., 217–230. <https://doi.org/10.2478/mgr-2021-0016>
- Péntes J., Tátrai P., Pásztor I. Z. (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, 1., 3–26. <https://doi.org/10.15196/TS580101>
- Szabó L. (2022): Előszó a „Roma népesedési viszonyok, 1990–2011” tematikus különszámhoz. *Demográfia*, 2–3., 101–114. <https://doi.org/10.21543/Dem.65.2-3.1>
- Szuhay P. (1993): Utószó: ami túl van a képeken. In: Suhay P., Barati A. (szerk.): *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből*. Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest, 339–354.
- Szuhay P. (2007): Romakutatások. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány*. Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Pécs, 88–103.
- Tátrai P. (2014): Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. *Területi Statisztika*, 5., 506–523.
- Tátrai P., Pálóczi Á., Pásztor I. Z., Péntes J. (2017): Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. *Socio.hu*, 2., 45–65. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2017.2.45>

- Váradi, M. M., Virág, T. (2014): Faces and Causes of Roma Marginalization: Experiences from Hungary. In: Szalai, J., Zentai, V. (eds.): *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts: Hungary, Romania, Serbia*. Central European University, Budapest, 35–66.
- Virág, T. (2006): The regional ghetto. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 1., 51–70.

Területfejlesztési jogszabályok

- 12/1991. (VI. 13.) KTM-BM-MüM-PM együttes rendelet a területfejlesztést és munkahely-teremtést szolgáló támogatásban részesíthető települések 1991. évre vonatkozó kijelöléséről
- 161/1993. (XI. 17.) Korm. rendelet a területfejlesztés kedvezményezett területeinek jegyzékéről
- 219/1996. (XII. 24.) Korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről
- 215/1997. (XII. 1.) Korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről szóló 219/1996. (XII. 24.) Korm. rendelet módosításáról
- 180/1999. (XII. 10.) Korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről szóló 219/1996. (XII. 24.) Korm. rendelet módosításáról
- 7/2003. (I. 14.) Korm. rendelet társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről
- 240/2006. (XI. 30.) Korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről
- 105/2015. (IV.23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről

Az önkormányzati feladatellátás kihívásai Magyarország eltérő adottságú agglomerációs térségeiben

Municipal challenges caused by agglomeration processes in urban areas with different characteristics in Hungary

KISS BENCE ÁLMOS, PORHAJAS GÁBOR LÁSZLÓ

KISS Bence Álmos: gyakornok, Budapesti Corvinus Egyetem, Fenntartható Fejlődés Intézet, Gazdaságföldrajz és Városfejlesztés Tanszék; 1093 Budapest, Fővám tér 8.; kissbencealmos@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-5271-7484>

PORHAJAS Gábor László: gyakornok, Budapesti Corvinus Egyetem, Fenntartható Fejlődés Intézet, Gazdaságföldrajz és Városfejlesztés Tanszék; 1093 Budapest, Fővám tér 8.; porhajasangorlaszlo@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0005-9977-1415>

KULCSSZAVAK: agglomeráció; helyi önkormányzat; feladatellátás; városi szétterülés

ABSZTRAKT: Az elmúlt évtizedekben a regionális és városi kutatások területi fókuszsa a városoktól az agglomerációs térségek felé tolódott, ahol elsősorban a lakóhelyi és gazdasági szuburbanizáció kihívásaira helyeződött hangsúly. A poszt szocialista térségek városainak és agglomerációinak fejlődési pályája is a tudományos érdeklődés középpontjába került, miközben e kutatások egy része a központi kormányzat és a helyi önkormányzatok szerepének vizsgálatára irányult. Magyarországon a helyi önkormányzatoknak kiemelt szerepük van az agglomerációs folyamatok kezelésében. Kutatásunk három nagyvárosi régióra fókuszáló esettanulmány keretében vizsgálja a feladatellátási és finanszírozási kihívások változását. Célja az agglomerációs térségek önkormányzatainak lakossági és gazdasági szuburbanizációval kapcsolatos feladatellátási kihívásainak feltárása adatelemzés és szakértői interjúk segítségével, három eltérő jellegű régióban: Budapest agglomerációjának déli szektorában, illetve Győr és Miskolc agglomerációjában. A kutatás az evolúciós-történeti vita elméleti keretében, a három hazai várostérség vizsgálata alapján arra a kérdésre is választ keres, hogy a vizsgált települések szempontjából melyek azok az agglomerálódási folyamatokhoz kötődő önkormányzati feladatellátási és finanszírozási kihívások, amelyek földrajzi helyzetből függetlenül mindhárom agglomerációs térségben megjelennek, továbbá melyek az agglomeráció-, illetve településspecifikus problémák. Az esettanulmány formájában történő feldolgozás lehetővé teszi a vizsgált jelenségek összetettségének és informális gyakorlatainak feltárását, azonban korlátozza a következtetések általánosíthatóságát. A kutatás újszerűsége az általános jelenségek és a területi sajátosságok megkülönböztetésében, valamint az önkormányzatok agglomerációs folyamatokhoz kapcsolódó kihívásainak új kutatási megközelítésében ragadható meg. A tanulmány hozzájárul az agglomerációs önkormányzatokat érintő kihívások megértéséhez és további elemzéséhez.

Bence Álmos KISS: apprentice, Department of Geography and Planning, Institute of Sustainable Development, Corvinus University of Budapest; Fővám tér 8., H-1093 Budapest, Hungary; kissbencealmos@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-5271-7484>

Gábor László PORHAJAS: apprentice, Department of Geography and Planning, Institute of Sustainable Development, Corvinus University of Budapest; Fővám tér 8., H-1093 Budapest, Hungary; porhajasangorlaszlo@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0005-9977-1415>

KEYWORDS: *agglomeration; local government; provision of services; urban sprawl*

ABSTRACT: *Over the last decades, the spatial focus of regional and urban research has shifted from cities to agglomerations, with a particular focus on the challenges of residential and economic suburbanisation. The urban sprawl is a typical urban development process in the Central European region, characterised by the transformation of the relationship between the city and its surroundings, the expansion of the urban area and the emergence of urban features in previously rural areas.*

The development trajectories of cities and agglomerations in post-socialist regions have become a focus of academic interest, highlighting the crucial role of central and local governments. In case of Hungary, local governments play a key role in managing agglomeration processes, and the research examines three metropolitan regions as case studies of the changing challenges of task provision and financing. The main objective of the research is to explore the challenges faced by local governments in agglomeration areas in relation to population growth and economic concentration. This will be done through data analysis and expert interviews in three regions with different characteristics: the city of Győr, the city of Miskolc, and the southern agglomeration of the Hungarian capital, Budapest. The present research is based on the theoretical framework of the evolution-history debate and on the analysis of three Hungarian urban areas. It seeks to study challenges of local government provision and financing related to agglomeration in the municipalities; those that are typical for all agglomeration areas regardless of their geographical location, as well as those that are specific to the agglomeration and to the municipality. According to the evolutionary school, post-socialist cities will follow a path similar to that of Western cities, but with a phase lag. The historical school argues that different historical, political, social and cultural influences have produced different types of urban development, and that it is therefore impossible to ignore the socio-economic characteristics of post-socialist urban development, which have set the cities concerned on different paths.

The case study approach allows the complexity and informal practices of the phenomena studied to be explored, but limits the generalisability of the conclusions. The novelty of the research is focused on the distinction between territorial specificities and generalities, highlighting a new approach to research on the challenges of municipalities in relation to agglomeration. The study can contribute to the understanding and further analysis of the challenges of agglomeration municipalities.

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a regionális és városi kutatások területi fókuszsa a városok felől az agglomerációs térségek, illetve a funkcionális várostérségek felé mozdult el. A lakóhelyi és gazdasági szuburbanizáció ugyanis napjainkban már a világ jelentős részén komoly fejlesztési kihívásokat okoz helyi, regionális és országos kormányzati szinten egyaránt.

Kelet-Közép-Európában a hasonló társadalomföldrajzi, illetve regionális és várostérségi kutatásokat kevésbé támogatták a rendszerváltás előtt. Nemcsak Magyarországon, de például a szomszédos Csehszlovákiában is ez volt a helyzet, hiszen a regionális és társadalomföldrajzi gondolkodás kevésbé ágyazódott bele a nyugat-európai tudományos kutatási trendekbe. Ennek az egyik fő oka az, hogy az államszocialista években a rendszer számára érzékeny társadalmi kérdésekkel, így a területi különbségekkel foglalkozó kutatások nem részesültek támogatásban

(Matlovic, Matlovicová 2020, 2021; Timár 2003). A kedvezőtlen társadalmi folyamatokról ritkán eshetett szó, kivételek ez alól például Konrád György és Szelényi Iván szociológusok egyes kutatásai (Timár 2003 alapján Konrád, Szelényi 1969; Szelényi 1983). Az 1990-es évektől a szárnyaikat bontogató társadalomföldrajzi kutatások a posztszocialista térség városainak és agglomerációinak átalakulása felé fordultak, és számos fejlődési trendet azonosítottak (lásd Enyedi 1989, 2011; Hirt 2012; Hirt, Kovachev 2015; Stanilov, Sykora 2014; Sykora 2003, 2005; Sykora, Posová 2007). Ezeknek az írásoknak (egyik) közös eleme, hogy nem kérdőjelezzik meg a központi kormányzat és a helyi önkormányzatok – nyugati városokhoz képest – meghatározó szerepét a posztszocialista városok fejlődésében. Így, a feladat- és hatáskörök elmúlt évtizedben tapasztalható szűkülése ellenére, Magyarországon is kiemelt szerepe van a helyi önkormányzatoknak az agglomerációs folyamatok kezelésében.

Fontos előfeltétele a funkcionálisan működő agglomerációk létrejöttének a földrajzilag és közigazgatásilag is egzakt módon meghatározott, elkülönített, intézményesülésre alkalmas várostérség (Lux 2012, 2015): azonban kijelenthető, hogy hasonlóan sokszínű és eltérő a város- és várostérség-tipizálás, mint a vidéki teretek kategorizálása (Egri 2014). A hazai agglomerációk lehatárolása ellentmondásos, nagyszámú bizonytalan vagy ingadozó települési besorolást tartalmaz (Vasárus, Makra 2015). Az agglomerációs térség fogalma alatt jelen kutatásban csak a magváros közigazgatási határán kívül eső területeket értjük, pontos határaikat pedig a Központi Statisztikai Hivatal 2014-ben publikált elemzése alapján jelöltük ki (KSH 2014).

Kutatásunk fókuszában három eltérő helyzetben lévő hazai nagyvárosi régió társadalmi-gazdasági folyamatainak elemzése, illetve helyi önkormányzataik lakossági és gazdasági szuburbanizációhoz kötődő feladatellátási kihívásainak vizsgálata áll.¹ Magyarország agglomerációs térségei jelentős eltéréseket mutatnak, ezért fontos szem előtt tartani, hogy a befogadó környezet társadalmi és gazdasági karaktere, az egyedi települési fejlődési utak és a stratégiai gondolkodás települési és döntéshozói beágyazottsága, valamint a helyi közösségek ereje és proaktivitása meghatározó a települési sikeresség és versenyképesség szempontjából.

Az esettanulmányokra épülő kutatás előnye, hogy egyfajta mélyfúrásként lehetőséget kínál a vizsgált jelenségek összetettségükben történő értelmezésére, valamint a mögöttük meghúzódó informális gyakorlatok, attitűdök, vélemények feltárására. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a három magyarországi agglomerációs térség vizsgálatából levonható következtetések általánosíthatósága korlátozott. Tekintettel a nyugat-európai városok részben eltérő mintákat mutató fejlődési pályáira (Csanádi, Csizmady 2002; Turok, Mykhnenko 2007), e kutatás – véleményünk szerint – leginkább a posztszocialista térség, és azon belül is a visegrádi országok hasonló méretű agglomerációival történő összehasonlításra ad lehetőséget. Több esettanulmány is azt mutatja, hogy a települések eltérő pályája számos tényező eltérő súlyának és minőségének eredménye (lásd Csanádi,

Csizmady 2002; Dövényi, Kovács 1999; Szirmai 2007; Timár 2001). A szakirodalom elemzése alapján kijelenthető, hogy az önkormányzatok agglomerálódáshoz kapcsolódó feladatellátási és finanszírozási kihívásainak feltárása, az általános tényezők és a helyi specifikumok megkülönböztetése újszerű témának, kutatási résnek tekinthető.

Kutatási kérdések

Az elmúlt évtizedekben több összehasonlító vizsgálat is kísérletet tett a poszt-szocialista városok és várostérségek fejlődésének evolúciós, illetve történeti értelmezésére (Enyedi 2011; Kocsis 2000; Savage, Warde 1993; Szelényi 1996). Az evolúciós megközelítés szerint a poszt-szocialista városok fejlődése nyugat-európai mintákat követ, ám időbeli késéssel, míg a történeti irányzat szerint a különböző történelmi, politikai, szociális és kulturális hatások miatt Európa nyugati és keleti részén eltérő városfejlődési pályák alakultak ki (Berki 2014). A cikkben tárgyalt kutatást ennek az elméleti vitának a keretébe helyezzük: célunk nem csupán az általános és specifikus agglomerációs kihívások feltárása, hanem annak vizsgálata is, hogy az azonosított problémák miként illeszkednek a fejlődési pályák evolúciós, illetve történeti értelmezéséhez. Kutatásunk három magyarországi várostérség vizsgálata útján az alábbi kutatási kérdésekre, az alábbi módszertan alkalmazásával keres választ (1. táblázat).

1. táblázat: Kutatási kérdések és módszertan
Research questions and methodology

Kutatási kérdések	Módszertan
Melyek azok az agglomerálódáshoz kötődő önkormányzati feladatellátási és finanszírozási kihívások, amelyek – földrajzi helyzettől függetlenül – valamennyi agglomerációs térségben megjelennek?	Agglomerációs térségekre és településekre vonatkozó előzetes társadalomstatistikai vizsgálat a KSH 2022. évi népszámlálási adatai, illetve a TeIR adatbázisa alapján
Melyek az agglomerációs-specifikus kihívások?	Szakértői interjúk (40 db)
Melyek a településspecifikus kihívások?	Szakértői interjúk (40 db)

Forrás: a szerzők szerkesztése

Az agglomerációs térségek jellemzői

Írásunknak nem célja, hogy az agglomerációk kialakulásának okait a teljesség igényével feltárja, de elengedhetetlen elméleti kontextusba ágyazni e folyamatokat. Az agglomeráció általánosságban „a termelőerők koncentrációs és centralizációs folyamatainak eredményeként létrejövő olyan településeggyüttes, amely-

ben – alapesetben – a környezetéből kiemelkedően fejlett várost és a körülötte fekvő településeket a gazdasági és társadalmi élet területein intenzív kapcsolat köti össze, és ahol a központi város körül népességtömörülés megy végbe” (Nemes-Nagy 2005, idézi Tóth, Schuchmann 2010, 511.). Egy másik megközelítés szerint “agglomerációnak a nagyvárost és a nagyváros körüli azon települések együttesét nevezzük, amelynek lakossága és vállalkozásai szoros, napi szintű kapcsolatban vannak egymással” (Kőszegfalvi 1995, 90.). Peter Haggett az agglomeráció fogalmát a gazdaság térbeli koncentrációjával járó előnyök kapcsán használja, és a gazdaság nagyfokú tömörüléséből fakadó előnyöket hívja agglomerációs tényezőknek (Haggett 2001, idézi Laki 2017, 47.).

Fanga és Yub (2017) szerint az agglomeráció integrált városok együttese, melyeknek hasonló érdekeik és kihívásaik vannak. A szerzőpáros meghatározta azokat a kvantitatív tényezőket is, amelyekkel szerintük leírható egy agglomerációs térség: közéjük tartoznak a népesség száma és sűrűsége, a térhasználat jellege, illetve a közlekedési és ingázási mintázatok. Csanádi és szerzőtársai (2009) az agglomerációkat erősítő szuburbanizációs folyamatot az ún. push-pull modell alapján értelmezik. A fő vonzó (*pull*) faktorok közé a jó levegőt, a tiszta és rendezett környezetet, a természetközeli életmódot, a csendes, kevésbé zsúfolt lakókörnyezetet, a jobb közbiztonságot, az elérhetőbb családi házias életformát, illetve a divatos lakónegyedet sorolják. A főbb taszító (*push*) faktorok között a városközpont lakhatásra való alkalmatlanságát, elégtelen közbiztonságát, a városi rossz levegőt, zajt és zsúfoltságot, a nagy autóforgalmat, a jellemzően nem családházias lakóformát, az egyre emelkedő ingatlan- és megélhetési árakat, valamint a társadalom kedvezőtlen összetételét emelik ki (Csanádi et al. 2009). A szuburbanizációs folyamat kialakulásának és felgyorsulásának fontos elősegítője a lakó- és munkahely térbeli szétválása, a közlekedés fejlődése, a személygépkocsi és a (tömeg)kommunikáció terjedése, a családok külvilágtól történő elvonulásának, illetve a családi háznak mint lakóegységnek a korábinál erősebben felmerülő igénye, valamint a magasabb státuszú társadalmi csoportok elkülönülési vágya (Timár 1999).

A városok szétterülése (*urban sprawl*) a közép-európai térség jellemző városfejlődési folyamata. Jellegetessége a város és környéke viszonyának átalakulása (Hlaváček, Kopáček, Horácková 2019), a város területének kiterjedése és az urbanus jellemvonások korábban rurális térségekben történő megjelenése (Kocsis 2023a). A 20. század végére ez a folyamat átalakította a város és környezetének képét, illetve viszonyrendszerét. Kocsis arra is felhívja a figyelmet, hogy a folyamatot országoktól és régióktól függően más-más jellegetességek és hangsúlyok jellemzik. Az általános és lokális gazdasági, kulturális, társadalmi és történeti tényezők ebben a kölcsönösségi mátrixban különböző helyi mintázatokat alkotnak. Összetett társadalmi folyamatról van szó, melynek jellegét számos tényező befolyásolja, így a megjelenési formája is sokféle lehet (Hirt 2012; Stanilov et al. 2007; Walker 1981). Ez jelentős hatást gyakorol a település lokális identitására, hagyományaira és kreatív reprezentációjára is (Kocsis 2023b).

Magyarországon 1990 és 2016 között a közel 6 millió, települési határokat át-lépő állandó vándorlás mintegy 12,5%-a Budapest és az agglomerációja között zajlott (Bálint, Obádovics 2018). Az agglomerációs térségeket (1. ábra) létrehozó szuburbanizáció fogalma alatt a magyar geográfusok széles körében elfogadott megközelítést alkalmazzuk: eszerint a szuburbanizáció lehet egyrészt elővárosok fejlődését eredményező, másrészt pedig decentralizációs vagy centralizációs folyamat (Bajmóczy 2003; Timár 1999). Az első esetben öt különböző megközelítési módon alapuló definíciót ismerünk: földrajzi, statisztikai, műszaki, szociálpszichológiai és humánökológiai alapú meghatározást (Bajmóczy 2003; Timár 1999).

1. ábra: Agglomerációs térségek Magyarországon
Agglomeration areas in Hungary

A földrajzi megközelítés szerint az agglomerációk olyan települések, amelyek a nagyváros közigazgatási területén kívül, de még ingázási távolságon belül helyezkednek el (Hall, Barrett 2018). Fontos megjegyeznünk ugyanakkor, hogy az államszocialista múltú országokban (így Magyarországon is), ez csak részben igazolható, ugyanis számos hazai településen a város közigazgatási határain belüli szuburbiákat is azonosíthatunk (Hardi 2002; Vasárus, Makra 2015). A szociológiai megközelítések főként az agglomerációs települések társadalmi összetételéből indulnak ki. Ezeket a településeket egyféle sajátos értékrendű és karakterű közösségként írják le, ahol fontos szerepe van a fiatal középosztálybeli családoknak, a jó szomszédságnak, valamint az aktív közösségi életnek. Sokszor politikailag kon-

zervatívabb, vallásosabb közösségként értelmezik őket, mint a magváros centrumterületein élő társadalmi csoportokat (Bajmóczy 2003; Csanádi, Csizmady 2002; Fishman 1987; Szebényi 2016).

A szuburbanizációt centralizációs és decentralizációs folyamatként is lehet értelmezni. Centralizációs folyamatként a szuburbanizáció az urbanizáció egy olyan fázisának tekinthető, amelyben a város és az agglomeráció közötti kapcsolat/függőség erősödik. A központi város funkcióinak és infrastruktúrájának kiterjesztése révén az elővárosi térségek növekedése valójában a városi rendszer központosító hatásait erősíti. A szolgáltatások és a munkahelyek koncentrációja az agglomerációs térségekben is megfigyelhető, így a szuburbanizáció a városi térszerkezet centralizált újraszerveződését, funkcionálisan összekapcsolt város-térségek kialakulását eredményezi. A központi város továbbra is megőrzi domináns szerepét, hiszen a perifériális területek fejlődése gyakran a központtal kialakított szoros kapcsolatok révén valósul meg. Az elővárosi területek sok esetben a központ gazdasági és kulturális vonzáskörzetében maradnak, a város és az agglomeráció közötti integráció erősödik (Timár 1999). A decentralizációs megközelítések nem a szuburbanizáció eredményét vizsgálják, hanem magát a folyamatot helyezik a középpontba. Az egyik ilyen megközelítés a városfejlődés szakaszait követi: eszerint a szuburbanizáció az urbanizáció második szakaszában jelenik meg, amikor a városi tevékenységek és lakosság a központi városból a külső területek felé áramlanak és agglomerációkat hoznak létre (Enyedi 1988; Van den Berg et al. 1982). Más megközelítések a szuburbanizációt a városok decentralizációjaként értelmezik, vagyis a városi népesség és a gazdasági tevékenységek fokozatosan mozdulnak el a központi területekről a peremterületek felé. Ebben a megközelítésben a szuburbanizáció az urbanizáció olyan elemeként jelenik meg, ami a város területi növekedését és szervezeti átrendeződését foglalja magába (Timár 1999).

A helyi önkormányzatok feladatai

Proeller (2006) átfogó kvalitatív kutatásában azonosítja azokat az aktuális folyamatokat, amelyek a közeljövőben leginkább érinthetik a helyi önkormányzatokat Európában. A feladatkörök központi kormányzat és helyi önkormányzatok közötti újraelosztását tekinti a legfontosabbnak, ami sok esetben politikai konfliktusforrás is lehet (Langan, McFarland 2017). Emellett jelentős változásként azonosítja az e-önkormányzatiság és az önkormányzatokra szabott információs irányítási rendszerek bevezetését is. Új tendenciaként azonosítható még a teljesítménymérés és benchmarking az önkormányzatok körében, illetve a köz- és magánszféra közötti együttműködések (*public-private partnership*) erősítése.

Steiner és szerzőtársai (2018) azt vizsgálták, hogy mely esetekben hatékonyabb a helyi, illetve a centralizált döntéshozatal. Proellerhez (2006) hasonlóan

számos olyan jelenséget azonosítottak, amelyek meghatározzák az európai önkormányzatiság fejlődését. A szerzők szerint jellemző az önkormányzatok közötti horizontális és vertikális együttműködések erősödése és intézményesülése (lásd például a metropolisztárségek közigazgatási formalizálódását). A decentralizáció és a koncentráció, tehát a helyi autonómiák erősödése és a közigazgatási összevonások párhuzamosan is megjelenhetnek. Végül, kutatásuk szerint, a helyi önkormányzatok szintjén egyre gyakoribbá válik a lakossági vélemények mérése és az eltérő gyakorlatok folyamatos monitorozása (*benchmarking*). Az önkormányzati költségvetés kulcsszerepet játszik a települési bevételek és kiadások koordinációjában, melynek célja a szolgáltatásnyújtási célok elérése és az önkormányzatok társadalmi-gazdasági fejlődése (Josie 2008). A fenntartható fejlődés is kiemelt fontosságú az agglomerációs területeken: egyensúlyba hozza a növekedést a társadalmi jólléttel, az élhetőséggel és az egészséges környezettel, miközben a közlekedéssel, valamint a lakosság és a gazdasági tevékenységek koncentrációjával kapcsolatos kihívások is megjelennek ebben a kontextusban (Bornemann et al. 2001).

Magyarországon az államháztartás alrendszereiként működő helyi önkormányzatok célja a feladatellátás és az intézmények működtetése. A kötelező és az önként vállalt feladatokat a központi költségvetés decentralizáció útján delegálja az alsóbb szintű önkormányzatoknak (Gál 2010). A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (Mötv.) 13. § (1)-es bekezdése alapján az alábbi feladatellátási típusokat és kategóriákat azonosítottuk kutatásunk keretében: településfejlesztés, -rendezés és -üzemeltetés (köztemetők, közvilágítás, helyi közutak, közparkok és egyéb közterületek, parkolás), egészségügyi alapellátás, helyi környezet- és természetvédelem, vízgazdálkodás, vízkárelhárítás, kulturális szolgáltatások (könyvtár, filmszínház, örökségvédelem stb.), gyermekjóléti szolgáltatások és ellátások, óvodai ellátás, szociális szolgáltatások és ellátások, lakás- és helyiséggazdálkodás, sport, ifjúsági ügyek és hulladékgazdálkodás. A helyi közösségi közlekedés megszervezése a Mötv. alapján kizárólag Budapest főváros önkormányzatának előírt kötelező feladata: a többi település esetében helyben biztosítható, tehát önként vállalt közfeladat. Kutatási területeinken helyi közösségi közlekedést jellemzően a magvárosok üzemeltetnek, a vizsgált agglomerációs települések javarészt nem. A magvárosok esetében jelentős társadalmi (és gazdasági) kérdés e közszolgáltatás színvonalának a minősége és elérhetősége: kutatásunk kereteit ennek részletes elemzése ugyanakkor szétfeszítené, ezért csak érintőlegesen említjük a problémakört, hiszen az agglomeráció szempontjából kiemelkedően fontos települések közötti (helyközi) közlekedés biztosítása állami feladat, ezeket a közszolgáltatásokat az állam biztosítja.

Módszertan

A kutatás során elsősorban kvalitatív társadalomtudományi módszertant alkalmaztunk. A vizsgálat kezdetén ugyanakkor másodlagos statisztikai adatelemzést is végeztünk a KSH rendelkezésre álló adatai alapján: így határoztuk meg azoknak a településeknek a körét, ahol a mélyebb elemzés céljából kvalitatív módszer, interjúzást alkalmaztunk. Mintegy 40, félig strukturált interjút készítettünk önkormányzati döntéshozókkal és helyi civil szervezetek képviselőivel. A településeket úgy választottuk ki, hogy különböző méretűek szerepeljenek a mintában, legyenek közöttük az agglomerálódási folyamatok szempontjából forrópontnak tekinthető települések, illetve kötöttpályás közlekedéssel közvetlenül érintkező és azzal nem rendelkező települések is. A kvantitatív kutatás keretében másodlagos adatforrásokból nyert adatok statisztikai elemzését is elvégeztük. Adatforrásaink a Központi Statisztikai Hivatal településstatisztikai adatbázisa, illetve a TeIR voltak. Az adatelemzés elsődleges célja az volt, hogy számszerűsített és vizualizált formában is képet kapjunk az agglomerációkban zajló folyamatokról. A kvalitatív kutatás jelentősége abban rejlik, hogy olyan aktorokkal készültek interjúk, akik pozíciójuk vagy egyéb érintettségük okán első kézből érzékelik az agglomerációs folyamatokat, napi munkájuk során észlelik a szuburbanizáció pozitív és negatív hatásait.

A vizsgált agglomerációs térségek

A kutatás egyik területe Budapest agglomerációjának dél-budai része. Ez – a fővároshoz hasonlóan – közép-európai összehasonlításban is kiemelkedően fejlett térségnek számít. Az Érdi járás településeinek egy lakosra jutó jövedelme meghaladja a magyarországi, a Pest vármegyei és a közép-magyarországi régiós átlagértékeket is, a fővárosi agglomeráción belül ugyanakkor a térség nem számít kiemelkedően jó helyzetűnek. A budapesti agglomeráció déli szektora 15 településből (köztük hét városból) áll. Kutatásunk során különböző társadalmi és gazdasági helyzetű településeket vizsgáltunk részletesebben. Terepi munkát végeztünk Pest vármegye egyetlen megyei jogú városában, Érden, továbbá Diósdon, Pusztázámorban, Sósikúton, Tárnokon, valamint a fővárosi magtérkép legdélebbi kerületében, a XXII. kerületben.

Másik helyszínünk Győr agglomerációja. Ez az ország legfejlettebb fővároson kívüli térsége, melyre a társadalom és a politikai döntéshozók jelentős része is mintaterületként tekint. Ebben a térségben sikeresnek mondható a rendszerváltást követő gazdasági szerkezetváltás. Ez olyan, nemzetközi szinten is jelentős multinacionális vállalatoknak is köszönhető, mint az Audi Motor Hungária. Győr agglomerációja Bécs, Pozsony és Budapest dinamikus fejlődő metropolisztérségében található, de a város – kiváló helyzeti energiái ellenére – évtizedek óta

képtelen kitörni a nemzetközi összevetésben közepesnek számító fejlettség csapdahelyzetéből. Győr agglomerációja 68 településből áll, amelyből négy város. A térségben vizsgálatot végeztünk a magvárosban, Győrben, továbbá az agglomerációs kiköltözés szempontjából forrópontnak számító Győrzámolyon és Vámosszabadiban, a kötöttpályás közösségi közlekedéssel kiválóan megközelíthető Öttevényen, a rurális Bezin, továbbá az agglomeráció periferiáján, egyben az ország egyik belső periférikus térségében, a Téti járásban elhelyezkedő Gyarmaton.

Harmadik vizsgálati terepünk Miskolc agglomerációja. Ezt a térséget a rendszerváltás gazdasági szerkezetváltása különösen súlyosan érintette, közép-európai és hazai összevetésben is kedvezőtlen gazdasági mutatókkal rendelkezik. Miskolc és a borsodi iparvidék városai jelentős nehézipari központnak számítottak, de a rendszerváltást követően a nehézipari termelés lényegében megszűnt, a térség legnagyobb foglalkoztatója, a diósgyőri Lenin Kohászati Művek bezárt. A hajdanán több mint 200 000 lakos otthonának számító megyeszékhely népessége radikálisan fogyni kezdett: a rendszerváltást követő alig 30 évben az „acélváros” korábbi lakossága mintegy egynegyedét veszítette el. Ennek ellenére, az M30-as autópályához hasonló infrastruktúra-fejlesztéseknek köszönhetően is, Miskolc és az agglomeráció gazdasága az elmúlt években helyreállni látszik. Fontos szerepet játszanak ebben a rendszerváltást túlélő vegyipari nagyvállalatok (például MOL Petrolkémia – a hajdani TVK, Wanhua-BorsodChem) és az újonnan betelepült gépipari, elektronikai és élelmiszeripari nagyvállalatok (például Bosch, Joyson, Jabil, Hell) is. Miskolc agglomerációja 36 településből áll, ezek között kilenc város található. A térségben kutatást végeztünk a magvárosban, Miskolcon, több szomszédos településen (Arnóton, Bükszentkeresztben, Felsőzsolcán, Nyékládházán), a Miskolccal közigazgatásilag nem határos Boldva, Onga és Sajópálfa településeken, valamint Sajószentpéteren.

Eredmények

A vizsgált települések és agglomerációs térségeik sok szempontból eltérő helyzetűek. Egyesek az ország dinamikusabban fejlődő, kiemelkedő mutatókat produkáló régióiban helyezkednek el, mások periférikus környezetben vannak. Ugyanakkor a települések közös jellemvonása, hogy a szuburbanizációs folyamatok valamennyi önkormányzat működését meghatározzák. Az alábbiakban azonosítjuk a vizsgált települések szempontjából általánosan jellemző és komoly kihívást képviselő feladatellátási nehézségeket, illetve azokat az egyedi, csak egyes térségekre vagy településekre jellemző mintákat, amelyekben látható eltérések mutatkoznak. Fontos megjegyeznünk, hogy az agglomerációs térségek különösen dinamikus, változó területeknek tekinthetők, így a cikkben bemutatott problémák pillanatnyi állapotokat mutatnak. Az elemzést – az általános és specifikus jellemvonásokon túl – horizontális szempontokkal is fontosnak tartjuk ki-

egészsíteni: ilyen a települések közötti együttműködés, a települési sikeresség, az önkormányzatok finanszírozási helyzete, illetve a stratégiai tervezés és gondolkodás. Ezek nem konkrét feladatellátást jelentenek, de kapcsolatba hozhatók annak sikerességével. Az egyes szempontok vizsgálata sok esetben nehéz, hiszen érzékeny témákról van szó, és jellemzően a kutató absztrakciós képességeire van bízva a feltárásuk és elemzésük.

Általános agglomerációs kihívások

Településfejlesztés, településrendezés

A településfejlesztés és településrendezés – különösen a belterületbe vonások és egyéb fejlesztések miatt – a vizsgált települések egyik legfontosabb kihívása. Az agglomerációba kiköltöző fiatal felnőttek, a családalapítók és a növekvő gyermekszám miatt számos település demográfiai karaktere fiatalodó, ezért szükségessé válik a bölcsődei, óvodai kapacitás növelése. Településfejlesztési szempontból kardinális kérdés a települések lakosságszám-növekedésének keretek között tartása. Ha az önkormányzat partner új területek felparcellázásában, belterületbe vonásában, akkor biztosítani kell az infrastruktúra kiépítését, bővítését, a település átgondolt, komplex fejlesztését (és legfőképpen: rendezését). Szem előtt kell tartani a helyi lakosság igényeit, mivel az új lakosok által kívánt infrastruktúrális fejlesztések gyakran veszélyeztetik a települések hagyományos jellemzőit. Egyes települések már nehezen tudják kontrollálni ezt a folyamatot, mások (például Pusztázamor vagy Sósút) tudatosan próbálják csillapítani a beköltözés mértékét. Akadnak községek (például Vámoszabadi), ahol az eredeti településhez hasonló létszámú új beköltöző számára otthont biztosító, a régi belterülettől több kilométerre elhelyezkedő, sűrű kertvárosias beépítésű új településrész születik, amelynek különböző közszolgáltatásokkal való ellátottsága ugyanakkor nem elégséges. Ezek biztosítása meghaladja a helyi önkormányzat képességeit és erőforrásait, kormányzati támogatás, illetve magántőke bevonásának hiányában pedig a fejlesztések várhatóan középtávon sem valósulnak meg. Vámoszabadi példája nem egyedi: a kiköltözés szempontjából forrópont településeken (így Tárnokon, Győrzámolyon, Felsőzsolcán) kisebb-nagyobb mértékben azonosíthatók hasonló kihívások. Az építési szabályzatokon túl egyre komolyabb társadalmi konfliktusokat idézhet elő az eltérő státuszú, társadalmi és kulturális mintázatú csoportok keveredése, ami az összes olyan településen megfigyelhető, ahol a jelentős számú új beköltöző a hagyományos településrészekben, nem pedig az újonnan felparcellázott, településmagtól elkülönülő területeken jelent meg.

2. táblázat: Általános és specifikus agglomerációs kihívások a vizsgált térségekben
General and specific agglomeration challenges in the agglomeration areas studied

Önkormányzati feladatterület		Budapesti agglomeráció (déli szektor)	Győri agglomeráció	Miskolci agglomeráció
Általános agglomerációs kihívások	Településfejlesztés, településrendezés			
	Településüzemeltetés			
	Egészségügyi alapellátás			
	Helyi közösségi közlekedés			
Specifikus agglomerációs kihívások	Hulladékgazdálkodás			
	Kulturális szolgáltatások			
	Sport, ifjúsági ügyek			
	Gyermekjóléti szolgáltatások és ellátások, óvodai ellátás			
	Szociális szolgáltatások és ellátások			
	Lakás- és helyiséggazdálkodás			
Helyi környezet- és természetvédelem, vízgazdálkodás, vízkárelhárítás				

Forrás: a szerzők szerkesztése

Jelmagyarázat: Sötétszürke: jelentős kihívás; Középszürke: nem minden településen jelentős kihívás; Világosszürke: nem jelentős kihívás.

Településüzemeltetés

A hagyományos településüzemeltetési feladatok (közterületek tisztán- és karbantartása, közvilágítás, helyi közutak, köztemetők és egyéb közterületek üzemeltetése, parkolás stb.) valamennyi agglomerációs térségben kihívásként jelennek meg, de más-más szempontból. Jellemző, hogy „minél rendezettebb a település, annál szegényebb”, hiszen több, a közterületek gondozását ellátó közfoglalkoztatott van, akik nem tudnak/akarnak elhelyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon. A prosperáló agglomerációs településeken, ahol a lélekszám növekedésével az infrastruktúra és az ellátandó feladatok nagysága is nő, költségesebb a településüzemeltetés, hiszen nincs elegendő közfoglalkoztatott, illetve akik a közfoglalkoztatásban maradnak, azok többnyire már nem alkalmasak e munkák ellátására. A közvilágítás és a középületek fenntartása vizsgálatunk idején különösen érzékeny probléma volt Magyarországon: az energiaválság következtében az önkormányzatok villamosenergia- és földgázköltsége jelentősen (akár öt- hatszorosára) emelkedett. A vizsgált települések azonban kisebb-nagyobb korlátozásokkal, takarékosági intézkedések bevezetésével, energetikai korszerűsítések átütöztetésével sikeresen átvészelték az energiaárak miatt kifejezetten kritikus 2022-2023. évi fűtési szezont. A helyi közúthálózat fejlesztése valamennyi vizsgált önkormányzat esetében kihívás, hiszen a magyarországi agglomerációs települések egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a beköltözés ütemével nem tart lépést a helyi infrastruktúra, különösen a helyi közutak kapacitásainak fejlesztése. A parkolás jellemzően azokon a településeken probléma, ahol gyakoriak az új parcellázású, viszonylag sűrűn beépített, sorházas jellegű településrészek.

Egészségügy

Az egészségügy, kiváltképp a gyermekorvosi ellátás ugyancsak komoly probléma a vizsgált településeken. A lakónépesség gyarapodása megnöveli azoknak a betegeknek a számát, akik az agglomerációs településeken mennek el orvosi kezelésre: növekednek az esetszámok, miközben a háziorvosok létszáma jellemzően nem tudott lépést tartani a növekvő igényekkel az utóbbi évtizedekben. Fontos megjegyeznünk, hogy az egészségügyi alapellátásban jellemző orvoshiány nem specifikus probléma: az ország más településein és térségeiben is megjelenik. Agglomerációs kontextusban ugyanakkor specifikus kérdéssé válik, mivel a beköltöző közép- vagy felső-középosztálybeli társadalmi rétegek számára az számít vonzóbb településnek, ahol könnyebben elérhető a házi-, illetve a gyermekorvos. Mind a gyermekorvosok, mind a védőnők terhelése jelentősen nőtt, és gyermekorvosi ügyeletre is nagyobb igény lenne a fiatal családok részéről, mint ami jelenleg rendelkezésre áll. Az önkormányzatok vendégorvosok alkalmazásával gyakran extrém költségeket vállalnak a praxisok fenntartása, a rendszeres alapellátás biztosítása érdekében. A váltogatott orvosokkal biztosított egészségügyi

alapellátás esetén ugyanakkor külön problémaként jelenik meg, hogy a megbízott szakemberek nem ismerik a betegek életútját, prevenció hiányában pedig gyakran kései a problémafelismerés.

Közlekedés

Az oktatáshoz hasonló a helyközi (települések közötti) közlekedés helyzete is: az MÖtv. nem sorolja az önkormányzati feladatok közé. Ki kell emelnünk ugyanakkor, hogy a helyi közösségi közlekedés a nagyobb települések – így Érd, Győr és Miskolc – esetében releváns probléma. Ennek ellenére Érden a helyi közösségi közlekedés marginális szerepet játszik, a helyi utazási igényeket kiszolgáló járatokat integrálták az állam által üzemeltetett regionális hálózatba. Országszerte – így Győrrre és Miskolcra is – érvényes a megállapítás, miszerint a helyi közösségi közlekedés rendszere finanszírozási és közlekedésszervezési oldalról reformra szorul, hiszen a szolgáltatók költségigénye folyamatosan növekszik, a helyi autóbuszállomány átlagéletkora rendkívül magas és megújulása a helyközi autóbuszállomány kicserélődésével sem képes lépést tartani. A 2024. március 1-jén bevezetett tarifareform az egész országra kiterjesztette a fővárosi agglomerációban létrehozott tarifaközösséget. Ez jelentős változásokat indíthat el agglomerációs térségek közösségi közlekedésében is. A tarifareform szolgáltatókra rótt pontos pénzügyi terhei 2024 nyarán még nem ismertek, de úgy véljük, hogy az utazási szokások drasztikus átalakulása, a közösségi közlekedés részesedésének jelentős növekedése, vagy jelentős állami kompenzáció nélkül a szolgáltatók terhei tovább emelkednek az így is erősen forráshiányos szektorban. Ennek következtében pedig – a szolgáltatás minőségének romlásán keresztül – végső soron az utazóközönség fizeti meg a kedvező áron történő utazást. A szolgáltatási színvonnallal párhuzamosan az utasszámok is évről évre csökkennek. A helyközi közösségi közlekedés biztosítása állami feladat, így kutatásunk hatókörén kívül esik, azonban ezen a területen mindhárom vizsgált agglomerációs térségben tapasztalható problémák.

Specifikus agglomerációs kihívások

Hulladékgazdálkodás

Specifikus agglomerációs kihívás a hulladékgazdálkodás és az illegális hulladéklerakás kérdése, ami a vizsgált térségek közül lényegében csak Miskolc agglomerációjában jelentkezik komolyabb problémaként. Ebben a térségben egyes települési önkormányzatok számára nagy költségeket jelent az illegális hulladéklerakás. Ennek kisebb része kommunális hulladék, ami elsősorban a szegregátumokban jelentkezik problémaként. Specifikusan az agglomerációs építkezésekhez

és házfelújításokhoz kötődik ugyanakkor az építési hulladék illegális lerakása. Interjúalanyaink beszámolóí szerint jellemző, hogy a generálkivitelezők vállalják az építési hulladék elszállítását, amit később az útba eső agglomerációs települések határában, kamerával nem felszerelt természeti környezetben helyeznek el. A kommunális hulladék illegális lerakása elsősorban a szegregátumokkal rendelkező településeken jelentős, ahol további egészségügyi és biztonsági kockázatot jelent a kóbor kutyák növekvő száma is. E helyzet megoldása is költséges, ráadásul a hulladéklerakáshoz hasonlóan itt is újratermelődő problémáról van szó, ami folyamatosan igényli az önkormányzatok figyelmét és anyagi ráfordítását.

Kulturális szolgáltatások

Eltérés mutatkozik a kulturális és szabadidős szolgáltatások terén is, melyek kihívásként főként a budapesti és a győri mintaterület településein jelentkeznek. Különösen a kiköltözés által kiemelten érintett települések önkormányzatai küzdenek komoly problémákkal. Kulturális és szórakoztatási kínálatukban egyik agglomeráció települései sem képesek (nem is feladatuk) mennyiségben és minőségben versenyezni a magvárosok által nyújtott lehetőségekkel. Fontos problémaként jelenik meg a minőségi gasztronómiai szolgáltatások hiánya is (bár fizetőképes kereslet tekintetében találhatunk eltéréseket a települések között). Ugyan kifőzdék, büfék valamennyi vizsgált településen akadnak, ezek nem alkalmasak arra, hogy maradandó gasztronómiai élményt nyújtsanak, esetleg gasztroturistákat vonzzanak. A szórakoztató szolgáltatások és rendezvények legtöbbször a helyi identitásra, a településtörténetre vagy a természeti értékekre építenek. A településeken akadnak különböző kezdeményezések, illetve programok hagyományalkotás céljával is: ezekben a civil szervezeteknek óriási szerepe van. Az agglomerációs települések kulturális és szabadidős szolgáltatásainak bővítése azért is lenne különösen fontos, mert így változhatna a települések alvóváros jellege, csökkenne a magvárosok felé irányuló szabadidős ingázási kényszer, ami fenntarthatósági célokat is szolgálna.

Ezen szolgáltatások fejletlensége Miskolc agglomerációjában azért nem azonosítható problémaként, mert nem mutatkozik irántuk valós társadalmi igény. Sok esetben egyértelmű oka ennek a települések hátrányos helyzete, ahol a napi megélhetés a legfontosabb kérdés.

Sport és ifjúsági ügyek

Ez a problémakör is a településspecifikus kihívások közé sorolandó, hiszen az igényeket nagyban meghatározza a települések demográfiai karaktere. Szociális szempontok miatt viszont agglomerációspecifikus jelleget is mutat a terület, amit ugyanakkor nem tartunk markánsnak. A miskolci agglomerációban például a kulturális és sportolási szolgáltatások kevésbé kerültek fókuszba. Természetesen itt

is megjelenik az igény a fiatalodó településeken, hogy rendszeres sport- és gyermekprogramokkal színesítsék a közösségi életet, de a környék önkormányzatai számára az alapvető szolgáltatások biztosítása (például egészségügyi alapellátás, szegregátumok felszámolása) jelenti a fő kihívást. Az önálló kulturális és sportlétesítmények fenntartása gyakran túl költséges a kisebb városok számára. Ahogy az egyik interjúalany fogalmazott; „*a gazdagok luxusa a kultúra*”, amit az is jól mutat, hogy a 2022. évi energiaválság idején a térségben több önkormányzat kényszerült a közösségi házak, illetve kulturális és sportlétesítmények ideiglenes bezárására, a szolgáltatási kapacitás csökkentésére.

Gyermekjóléti szolgáltatások és ellátások, óvodai ellátás

Az oktatással nem kívánunk részletesebben foglalkozni, mert bár jelentős problémát okoz a vizsgált településeken, az MÖtv. – az óvodai ellátás kivételével – nem sorolja a települési önkormányzatok feladatai közé. Az óvodai ellátás heterogén képet mutat, melyben nem azonosíthatók stabil mintázatok az egyes agglomerációs térségekben. Ennek oka, hogy az óvodai férőhelyigények lényegében évről évre módosulhatnak, ugyanis hektikusan változik, hogy az egyes korcsoportokba hány gyermek tartozik. A Győr agglomerációjában vizsgált településeken például jellemzően stabil az óvodai férőhely-ellátottság, de a nagyszámú beköltözésnek köszönhetően ez a helyzet néhány településen egy-két éven belül romlani fog.

Budapest agglomerációjának déli részén a gyerekek számának növekedése az iskolai férőhelyek számának növelését is megkívánja, azonban a pedagógushíány – csakúgy, mint országos szinten – itt is érezteti hatását. Tárnokon például folyamatos feladat a kapacitások bővítése: az óvodákban ugyanakkor már az is gyakori jelenség, hogy a szülő nem a lakóhelyén található intézménybe írhatja a gyermekét, hanem a szomszédos fővárosi kerületbe. Az iskolai ingázás már az általános iskolától kezdődően megjelenik, nemcsak a vizsgált települések és Budapest viszonylatában, hanem az agglomerációs települések között is. Ez közlekedési szempontból is hátrányos, mivel a környező településekről autóval közlekedő szülők jelentősen növelik az utak terhelését és a településeken belüli környezetszennyezést is.

Szociális szolgáltatások és ellátások

Bár a vizsgált térségek eltérő szociáldemográfiai és gazdaságföldrajzi mintázatot mutatnak, a szociális szolgáltatások és ellátások esetében nem agglomeráció-, hanem inkább településspecifikus kihívásokról beszélhetünk. Ennek az a legfőbb oka, hogy mindhárom agglomerációban találhatunk belső periférikus térségeket (például Tété járás) vagy speciális települési életutakat (például Érd-Ófalu), szegregáció veszélyének kitett társadalmi csoportokkal. Számos település egyedi demográfiai jellemzőkkel rendelkezik, miközben a szociális ellátásra jellemzően az

idősebb korszerkezetű településeken van jelentős igény. Általános, valamennyi önkormányzatot (de nem egyenlő mértékben) érintő kihívás az idősothtonok működtetése, hiszen a jelenlegi szabályozási környezetben az önkormányzatok e feladatukat egyre kevésbé tudják rentábilis módon ellátni, többnyire elmaradnak a szükséges kapacitásbővítő fejlesztések.

Lakás- és helyiséggazdálkodás

Településspecifikus problémaként értékelhető a lakás- és helyiséggazdálkodás is, hiszen ezt nagyban meghatározza a rendelkezésre álló ingatlanállomány, illetve az önkormányzat helyiséggazdálkodási politikája, a stratégiai gondolkodás, vagy az *ad hoc* döntések előtérbe helyezése. Az ingatlanállomány nagyságát és szerkezeti jellemzőit illetően még az egyes agglomerációkon belül sem azonosíthatók egységes mintázatok, hiszen ezt a területet jelentősen befolyásolja az 1990-es évek sokszor nehezen átlátható ingatlangazdálkodási politikája.

Horizontális szempontok

Települések közötti együttműködés

Kutatásunk alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a települések közötti együttműködés egyik legfontosabb motorja a helyi országgyűlési képviselő, hiszen szerepe a források megszerzése szempontjából kiemelkedő. Ebből adódóan az ugyanazon országgyűlési választóközrhez tartozó települések polgármesterei informális keretek között rendszeresen egyeztetnek egymással. A találkozók során kialakuló együttműködések minősége ugyanakkor erősen függ a helyi országgyűlési képviselő koordinációs munkájától és a polgármesterek személyétől, elkötelezettségétől, valamint a többi település irányába megmutatkozó nyitottságától. Mintaterületeink közül a települések közötti együttműködés kifejezetten erős Győr-Moson-Sopron vármegye 5. számú, mosonmagyaróvári központú országgyűlési egyéni választókerületében, és jóval gyengébb a vármegye két győri központú választókerületében.

A magvárosok és agglomerációs települések együttműködésének fontos akadályaként azonosítottuk a településméretből fakadó eltérő nagyságrendű feladatokat és kihívásokat, az eltérő helyi politikai szerepet és a törvényi szabályozás logikáját. A magváros elsősorban a saját problémáinak megoldásában érdekelt, kevésbé tud kapcsolódni azokhoz a nehézségekhez, melyekkel a kisebb települések küzdenek. Ezért, ha a település polgármestere nem elkötelezett az agglomerációs együttműködés erősítésében, akkor a kooperáció sokkal lazább lesz, mint a középvárosok (Mosonmagyaróvár, Kazincbarcika stb.) és járásaik települései között.

Az önkormányzatok finanszírozási helyzete

A feladatellátás szempontjából kulcsfontosságú tényező az önkormányzatok pénzügyi mozgástere, különösen a helyi iparüzési adó (HIPA) beszedése és felhasználása. Az Möt. 112. § 1.a. pontja szerint elsősorban ebből az adóbevételekből kell a helyi közösségi közlekedést és a szociális ellátást biztosítaniuk a helyi önkormányzatoknak. A hatályos törvényi szabályozás értelmében az önkormányzatok legfőbb önálló szabadon felhasználható bevételi forrása a helyi iparüzési adó. Ha az önkormányzat rendelkezik HIPA bevétellel, akkor az egyéb bevételi források (például kommunális adók, ingatlanértékesítésből származó bevételek, idegenforgalmi adó) jelentősége többnyire elenyésző. A mintaterületek településein a HIPA jelentős bevételt jelent, vagy jelentéktelennek tekinthető. Ha a település rendelkezik ipari parkkal, akkor többnyire nem egy-két ipari üzem található helyben, így ezek jelentős bevételi forrást képviselnek.

A valóságban a HIPA-bevételek befolyásolják leginkább, hogy az önkormányzat milyen színvonalon képes kötelező és önként vállalt feladatait ellátni, illetve, hogy mennyire képes ellenállni az agglomerációs folyamatok negatív hatásainak. Azokat a településeket (például Gönyűt, Lébényt), ahol jelentős helyi iparüzési adóbevételek áll rendelkezésre, sokkal kevésbé érintik az agglomerációs folyamatok negatív hatásai. Ez azért is lehetséges, mert a kiszámítható szabadon felhasználható bevételi forrással bíró települések képesek hosszú távú stratégiák mentén gondolkodni és fejlesztéseiket ebből a forrásból megvalósítani. Más települések (például a Szigetközben) ingatlanadózás útján növelik a bevételeiket, de ez már középtávon is jelentős népességnövekedést generál; ez további fejlesztési igényeket okoz, melyeket viszont már nem képes az önkormányzat újabb parcelálásokból és telekadeladásokból finanszírozni. Ebben az esetben a települések hosszú távon fenntartathatatlan spirálba kerülnek, ahonnan állami segítségnyújtás nélkül (mint állami támogatással történő óvoda- és bölcsődeépítések, útépitések) nincs lehetőségük kikapaszzkodni. Állami támogatásokra viszont – azok hektikus jellege miatt – hosszú távú stratégiát nem építhetnek az önkormányzatok, hiszen ezek jellemzően egyszeri támogatások, amelyeket a legtöbb esetben nem tudnak felhasználni működési célokra.

Összegzés

A kutatás feltárta, hogy – a közös agglomerációs kihívások ellenére – a települések történeti háttérükből és egyedi fejlődési útjaikból adódóan egymástól eltérő, specifikus problémákkal is szembesülnek. Úgy véljük, hogy a városok fejlődése nem egy egyirányú, késleltetett nyugat-európai fejlődési út, hanem inkább egy olyan folyamat, amelyben a helyi sajátosságok, a történelmi háttér és a szocialista múlt öröksége is szerepet játszanak. Az evolúciós és a történeti keretek tehát

egyaránt relevánsak, a posztszocialista városok fejlődési pályáját ezek kölcsönhatásában lehet értelmezni. Az agglomerációs kihívások elemzése segít feltárni, hogy a városok miként formálják saját fejlődésüket, miközben alkalmazkodnak a globális trendekhez. Úgy gondoljuk, hogy a települések vizsgálata a feladatellátási fókuszon keresztül alkalmas módszer arra, hogy képet alkothassunk a települések és a várostérségek társadalomföldrajzi, szociológiai, valamint településfejlesztési mintázatairól. E kutatásunk alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a vizsgált várostérségek fejlődési pályái a nyugat-európai városokra nem jellemző sajátosságokat is mutatnak, ami sok esetben nem csupán az eltérő közigazgatás-szervezési gyakorlat és az eltérő önkormányzati rendszer eredménye.

A kutatásunk keretében vizsgált agglomerációs települések kivétel nélkül érzékelik a szuburbanizáció hatásait, a folyamat által okozott kihívások ugyanakkor nem azonos mértékben érintik őket. A fő kihívások a településfejlesztés és településrendezés, a településüzemeltetés, valamint az egészségügyi ellátás területén jelentkeznek, és valamennyi vizsgált agglomerációs térséget érintenek. Ezzel szemben agglomerációspecifikus kihívásként értékelhető a kultúra és sport területe: ez olyan agglomerációs térségekben jelent érzékelhető problémát, ahol a lakosság magasabb státuszú, és az alapvető létfenntartás nem okoz nehézséget. Ezeken a helyeken a hétköznapi igények sokkal heterogénebb képet mutatnak, mint ott, ahol a lakosság a mindennapokban nélkülözni kényszerül. A szociális ellátás és a hulladékgazdálkodás (főként az illegális hulladéklerakás) ugyanakkor azokban az agglomerációs térségekben jelenik meg komolyabb kihívásként, ahol jelentős a mélyszegénységben, illetve szegregátumokban élők aránya. Végül település-specifikus problémaként értékelhető az óvodai és a bölcsődei ellátás, a szociális ellátás és az ingatlangazdálkodás is. Ezek a feladatok olyan társadalmi-gazdasági igények és lehetőségek mentén formálódnak, amelyek települési szintű különbségeket mutatnak.

A feltárt problémák megoldási lehetőségei túlmutatnak az önkormányzatok jelenlegi mozgásterén, viszont leginkább a helyi önkormányzatok rendelkeznek azzal a szakmai tudással és információval, amellyel ezek a kihívások – a központi kormányzat segítségnyújtása mellett – kezelhetők lennének. Véleményünk szerint többletforrások önkormányzati szektorba történő becsatornázásával, a járási kormányhivatalok és a megyei önkormányzatok koordináló szerepének erősítésével, az agglomerációs szintű gondolkodás és együttműködés erősítésével a helyi önkormányzatok képesek lehetnek e problémák enyhítésére és megoldására. Azonban a vizsgálat alapján azt is ki kell emelnünk, hogy sok esetben már nem elegendő a többletforrás; a lemaradó önkormányzatok abszorpció-s képessége – néhány kivétellel – lecsökkent: hiányzik a koordinációs képesség és a humán infrastruktúra, amelynek révén a többletforrásokat hatékonyan hasznosítani tudnák. A rés növekszik: a sikeres önkormányzatok még sikeresebbek lesznek, míg a kevésbé sikeresek lemaradása növekszik, és ez hatást gyakorol a helyi társadalomra is.

További kutatási irányként javasolható több agglomerálódó térség bevonása a vizsgálatba. Látható ugyanakkor, hogy e kutatások nemzetközi összehasonlítása kevésbé lehetséges a helyi önkormányzatokra vonatkozó szabályozás Európai Unión belüli eltérései miatt. Perspektivikus kutatási irányt jelent az a kérdés, hogy a külső sikerfaktorokkal nem rendelkező önkormányzatok vajon mennyire lehetnek sikeresek a belső tényezők megléte esetén. Az agglomerációk társadalomtudományi kutatása – e települések sajátos helyzetéből (gyorsabban zajlanak a társadalmi és gazdasági folyamatok) adódóan is – fontos mind a szakmai közösség, mind a szakpolitikai diskurzus szempontjából. Ezzel természetesen nem azt kívánjuk mondani, hogy a városi térségek kutatása fontosabb a rurális területek vizsgálatánál; véleményünk szerint a két problémakör súlyának összehasonlítása eleve hibás megközelítés, hiszen eltérő társadalmi és gazdasági kihívások elemzését jelentik.

Bár Magyarország agglomerációs térségei jelentős eltéréseket mutatnak, a települési sikeresség, illetve fejlődési pályák tekintetében nem a különböző agglomerációs térségekben való elhelyezkedés a meghatározó tényező. Bár három, egymástól eltérő agglomerációs térséget vizsgáltunk, elmondható, hogy néhány speciális adottság kivételével erősebbek az egyedi fejlődési utak, a döntéshozók személye és víziói, a következetes és kiszámítható stratégiai gondolkodás képessége, illetve a közigazgatási szabályozás és működési struktúra merevségét kiegyenlítő rugalmasság. Meghatározó szerepe van továbbá egy település sikeressége szempontjából annak, hogy a helyi közösség és lokális identitás mennyire erős a településen, megvannak-e azok a lokálpatrióta szervező erők, amelyek az önkormányzatok számára helyi stratégiai partnerként jelenhetnek meg. Ezek a szervezetek – gyors reakciókészségüknek köszönhetően – a merev és nehezebb működési mechanizmusokkal bíró önkormányzatokat is gyorsabb interakciókra, beavatkozásokra ösztönzik. Ezen felül kiemelendő a helyi iparűzési adóbevételek, hiszen az önkormányzatok jelenlegi finanszírozási szerkezetében ez az egyetlen jelentős és szabadon felhasználható bevételi forrás, amely fölött a helyi döntéshozók rendelkeznek. Ugyanakkor az energetikai korszerűsítéseket és az infrastruktúra fejlesztését célzó beruházásokat, továbbá a településrendezést még a nagyobb HIPA-bevételekkel rendelkező önkormányzatok is pályázati forrásokból igyekeznek megvalósítani, ezért gyakran a kiírt pályázatok, nem pedig az integrált tervezés és gondolkodás alakítja a fejlesztési irányokat; a tudatos, hosszú távú koncepciók mentén formálódó településfejlesztési politika háttérbe szorul. Településfejlesztési szempontból kulcskérdés a lakosságszám növekedésének elviselhető keretek között tartása. A növekvő lakosság által igényelt közszolgáltatás- és infrastruktúra-fejlesztések ugyanis olyan terheket rónak a településekre, melyeket azok nem képesek önállóan kezelni. A központi forrásokra utaltság és a pályázatoktól való függés növekszik, ami korlátozza az önkormányzatok hosszú távú stratégiák mentén történő munkájának képességét. Írásunk végén fontos újra kiemelniünk: a stratégiai gondolkodás valamennyi települési

önkormányzat számára kulcsfontosságú, de az agglomerációs térségek esetében kiváltképp, hiszen csak az előre meghatározott stratégiai irányok mentén történő működés biztosít alkalmazkodási képességet a dinamikusan változó társadalmi, gazdasági és politikai környezetben, és járul hozzá ily módon a pozitív települési jövőkép eléréséhez.

Jegyzet

1. A cikkben bemutatott kutatás előzménye a HÉTFA Kutatóintézet és Elemzőközpont megbízásából, 2022-ben készített települési felmérésünk.

Irodalom

- Bajmóczy P. (2003): *Szuburbanizáció a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon*. Doktori (PhD) értekezés. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/32/7/2003_bajmoczy_peter.pdf (Letöltés: 2024. 08. 14.)
- Bálint L., Obádovics Cs. (2018): Belföldi vándorlás. In: Monostori J., Őri P., Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségstudományi Intézet, Budapest, 217–236.
- Berki M. (2014): *Visszatérés a kapitalizmus útjára: A poszt szocialista városfejlődés főbb jellemzőinek áttekintése*. http://real.mtak.hu/25183/1/tanulmany_berki_marton_01_vegleges.pdf (Letöltés: 2024. 09. 14.)
- Bornemann, S., Förster, M., Knüppel, B., Schmidt, I. (2001): Mobility and transport in agglomeration areas: The Nuremberg region in the 21st century as an example. In: Mayinger, F. (ed.): *Mobility and Traffic in the 21st Century*. Springer, Berlin, Heidelberg, 80–186. https://doi.org/10.1007/978-3-662-04392-9_2
- Csanádi G., Csizmady A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, 3., 27–55. <https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1978>
- Csanádi G., Csizmady A., Kószeghy L., Tomay K. (2009): *Társadalom – Tér – Szerkezet*. ELTE TáTK, Városi és Regionális Kutatások Központja, Budapest
- Dövényi Z., Kovács Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 1–2., 33–57.
- Egri Z. (2014): A város- és várostérség-tipizálás alapjai Kelet-Közép-Európában. *Tér és Társadalom*, 2., 87–104. <https://doi.org/10.17649/TET.28.2.2617>
- Enyedi Gy. (1989): Van-e szocialista urbanizáció? *Tér és Társadalom*, 2., 92–103. <https://doi.org/10.17649/TET.3.2.129>
- Enyedi Gy. (2011): A városnövekedés szakaszai – újrarendelve. *Tér és Társadalom*, 1., 5–19. <https://doi.org/10.17649/TET.25.1.1770>
- Enyedi Gy. (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Fang, C., Yu, D. (2017): Urban agglomeration: An evolving concept of an emerging phenomenon. *Landscape and Urban Planning*, 162., 126–136. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.02.014>
- Fishman, R. (1987): *Bourgeois Utopias: The Rise And Fall Of Suburbia*. Basic Books
- Gál E. (2010): Az „önkormányzati risk mapping” avagy a „camels típusú” elemzésen alapuló önkormányzati rating és monitoring rendszer. *Tér és Társadalom*, 1., 83–101. <https://doi.org/10.17649/TET.24.1.1297>

- Laki I. (2017): Agglomerációs kérdések Budapest vonatkozásában. In: Laki I., Szabó T. (szerk.): *Agglomerációs városrészi tanulmányok: Nagyvárosi, városi és települési dilemmák a 21. században*. Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége; Homo Oecologicus Alapítvány, Budapest, 45–63.
- Hall, T., Barrett, H. (2018): *Urban Geography* (5th edition). Routledge, London <https://doi.org/10.4324/9781315652597>
- Hardi T. (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. *Tér és Társadalom*, 3., 57–83. <https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1980>
- Hirt, S. A. (2012): *Iron Curtains: Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-socialist City*. Wiley-Blackwell
- Hirt, S., Kovachev, A. (2015): Suburbia In Three Acts: The East European Story. In: Hamel, P., Keil, R. (eds.): *Suburban Governance: A Global View*. University of Toronto Press, Toronto, Canada, 177–197. <https://doi.org/10.3138/9781442663565-012>
- Hlaváček, P., Kopáček, M., Horácková, L. (2019): Impact of Suburbanisation on Sustainable Development of Settlements in Suburban Spaces: Smart and New Solutions. *Sustainability*, 11., 7182; doi: 10.3390/su11247182
- Josie, J. (2008): The challenges of funding: municipal infrastructure. *Local Government Bulletin*, 1., 23–24.
- Kocsis J. B. (2000): A szuburbanizáció jelenségének főbb elméleti megközelítései a városszociológiai és más rokon tudományterületek irodalmában. *Tér és Társadalom*, 2-3., 311–321. <https://doi.org/10.17649/TET.14.2-3.599>
- Kocsis J. B. (2023a): A főváros környékének átváltozásai 1980 és 2020 között – A budapesti metropolisz térség kialakulása. *Századvég*, 3., 59–79.
- Kocsis, J. B. (2023b): Recreating Locality. In: Van Damme, I., McManus, R., Dehaene, M. (eds.): *Creativity from Suburban Nowheres*. University of Toronto Press, Toronto, Canada, 198–232.
- Konrád Gy., Szelényi I. (1969): *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Köszegfalvi Gy. (1995): *Mekkora a budapesti agglomeráció?* KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság, Budapest
- KSH (2014): *Magyarország Településhálózata 1. Agglomerációk, településegységek*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Langan, T. J., McFarland, C. K. (2017): City Leadership, City Constraints. *State and Local Government Review*, 4., 267–274. <https://doi.org/10.1177/0160323X18755872>
- Lux G. (2012): Fejlesztési problémák és területi együttműködési kapcsolatok magyar nagyvárosi agglomerációkban. In: Somlyódy né Pfeil E. (szerk.): *Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései. Három Magyar nagyvárosi térség az átalakuló térben*. Publikon, Pécs, 153–180.
- Lux, G. (2015): Minor Cities in a Metropolitan World: Challenges for Development and Governance in Three Hungarian Urban Agglomerations. *International Planning Studies*, 1-2., 21–38. <https://doi.org/10.1080/13563475.2014.942491>
- Matlovic, R., Matlovicová, K. (2020): First and second order discontinuities in world geographical thought and their primary reception in Slovak geography. *Folia Geographica*, 1., 52–76. <http://www.foliageographica.sk/unipo/journals/2020-62-1/556> (Letöltés: 2024. 08.14.)
- Matlovic, R., Matlovicová, K. (2021): Mobilization and Autonomization Stages of Marxist Discontinuity in Czechoslovak Geographical Thought. *Folia Geographica*, 2., 58–81. <http://www.foliageographica.sk/unipo/journals/2021-63-2> (Letöltés: 2024.08. 14.)
- Mötv (2011): 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100189.tv> - Wolters Kluwer (Letöltés: 2024. 08. 14.)
- Tóth G., Schuchmann P. (2010): A budapesti agglomeráció területi kiterjedésének vizsgálata. *Területi Statisztika*, 5., 510–529.
- Proeller, I. (2006): Trends in local government in Europe. *Public Management Review*, 1., 7–29. <https://doi.org/10.1080/14719030500518642>
- Savage, M., Warde, A. (1993): *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Continuum Intl Pub Group
- Stanilov, K. (ed.) (2007): *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer, Dordrecht
- Stanilov, K., Sýkora, L. (eds.) (2014): *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Wiley-Blackwell <https://doi.org/10.1002/9781118295861>

- Steiner, R., Kaiser, C., Tapscott, C., Navarro, C. (2018): Is local always better? Strengths and limitations of local governance for service delivery. *International Journal of Public Sector Management*, 4., 394–409. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-05-2018-226>
- Sýkora, L. (2003): Between the State and the Market: Local Government and Housing in the Czech Republic. In: Lux, M. (ed.): *Housing Policy: An End or a New Beginning?* Open Society Institute, 47–116.
- Sýkora, L. (2005): Gentrification in Post-communist Cities. In: Atkinson, R., Bridge, G. (eds.): *Gentrification in a Global Context*. Routledge, London https://doi.org/10.4324/9780203392089_chapter_6
- Sýkora L., Posová, D. (2007): Specificities of suburbanisation in post-socialist context: New housing construction in metropolitan region of Prague 1997–2005. *Geografie*, 3., 334–356. <https://doi.org/10.37040/geografie2007112030334>
- Szebényi A. (2016): *A lakóhelyi szuburbanizáció területi-strukturális jellemzői Pécs környékén*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/23135> (Letöltés: 2024. 08. 14.)
- Szelényi, I. (1983): *Urban Inequalities under state socialism*. Oxford University Press, Oxford
- Szelényi, I. (1996): Cities under socialism- and after. In: Andrusz, G., Harloe, M., Szelényi I. (eds.): *Cities after socialism: Urban and regional change and conflict in post-socialist societies*. Blackwell Publishers, 286–317. <https://doi.org/10.1002/9780470712733.ch10>
- Szirmai V. (2007): A magyar nagyváros térségek társadalmi jellegzetességei. *Magyar Tudomány*, 6., 740–748.
- Timár J. (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról. *Földrajzi Értesítő*, 1–2., 7–31.
- Timár J. (2001): Mégis kinek az érdeke? Szuburbanizáció a kapitalizálódó Magyarországon. In: Dormány G., Kovács F., Péti M., Rakonczai J. (szerk.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*. Magyar Földrajzi Konferencia, Szegedi Tudományegyetem TTIK Természeti Földrajzi Tanszék
- Timár J. (2003): Problémák és perspektívák: Mi a teendő a kialakulóban lévő kritikai geográfia számára Magyarországon? *Tér és Társadalom*, 2., 53–65. <https://doi.org/10.17649/TET.17.2.891>
- Turok, I., Mykhnenko, V. (2007): The trajectories of European cities, 1960–2005. *Cities*, 3., 165–182. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2007.01.007>
- Van Den Berg, L., Drewett, R., Klaassen, L. H., Rossi, A., Vijverberg, C. H. T. (1982): *A Study of Growth and Decline: Urban Europe*. Vol. I. Pergamon Press, New York, Oxford
- Vasárus G. L., Makra Zs. (2015): Az agglomerációk lehatárolásának néhány kérdése Győr példáján. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 1., 96–108.
- Walker, R. A. (1981): A theory of suburbanization: Capitalism and the construction of urban space in the United States. In: Dear, M., Scott, A. J. (eds.): *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. Routledge, 383–429. <https://doi.org/10.4324/9781351068000-15>

Talentumföldrajzi kutatások egy belső perifériás magyar régióban – nagykunsági esettanulmány

Talent geography research in an inner peripheral Hungarian region – Case study of Nagykunság

MÁTYÁS SZABOLCS, BIRTÓK VANESSZA,
VASVÁRI MÁRIA, KOVÁCS TIBOR

„A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma:

Ezek statisztikája az ország legérdekesebb ... része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.

Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy

kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.”

Gróf Széchenyi István
(Hítel, 1830)

MÁTYÁS Szabolcs: r. őrnagy, egyetemi docens, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Rendészet-tudományi Kar, Kriminálmetodikai és Kriminálmetodikai Tanszék; 1089 Budapest, Diósgyőzi Sámuel u. 38-42.; matyas.szabolcs@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9529-7596>

BIRTÓK Vanessza: vezető, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földrajz és Turizmus Tanszék, "Rákóczi-tour" Turisztikai Információs Központ; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6. Kárpátalja, Ukrajna; birtok.vanessza@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0009-0001-3820-6851>

VASVÁRI Mária: egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezet-földrajzi Tanszék; 4010 Debrecen, Egyetem tér 1.; vasvari.maria@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-6238-532X>

KOVÁCS Tibor: egyetemi docens, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Turizmus Tan-szék; 3300 Eger, Eszterházy tér 1.; alpolgármester, Kisújszállás Város Önkormányzata; kovacs.tibor@uni-eszterhazy.hu; <https://orcid.org/0009-0000-8991-9889>

KULCSSZAVAK: talentumföldrajz; Nagykunság; agyelszívás; Nobel-díj; Karikó Katalin

ABSZTRAKT: A tanulmány különös aktualitását az adja, hogy 2023-ban két magyar tudós is a leghíresebb tudományos elismerésben, a Nobel-díjban részesült: egyikük, Karikó Katalin biokémikus, kutatóbiológus Kisújszálláson nőtt fel és ott végezte alap- és közép-fokú tanulmányait (egy másik nagykunsági város, Karcag pedig a 2004-ben kitüntetett Herskó Ferenc biokémikus szülőhelye).

A talentumföldrajzi kutatások hazánkban viszonylag jelentős múltra tekintenek vissza, a rendszerváltás utáni időszakban azonban kevés tanulmány született e témá-ban. Az eddig publikált kutatási eredmények jórészt országos szintű elemzésekkel fog-lalkoztak, amelyekben megjelennek az alacsonyabb területi szintek különbségei is, ám eddig kevés olyan munka látott napvilágot, amely egy kistáj/régió talentumföldrajzi

elemzését végezte el.

Jelen kutatásban a szerzők megvizsgálták a Nagykunság településeit és talentumaikat, illetve ezek összefüggéseit: a tanulmány a tradicionális Nagykunsághoz köthető, kiemelkedő életművel rendelkező személyek életútjának talentumföldrajzi elemzését végzi el. A szerzők összesen huszonkét személy esetében végeztek földrajzi szempontú vizsgálatokat a születési hely, az alap-, közép- (és felsőfokú) képzés, az életpályaszakaszok, valamint az elhalálozási hely alapján.

Következtetésünk, hogy a belső periférikus nagykun kisvárosok helyzetük javítása érdekében tett erőfeszítései közép- és hosszabb távon akár kontraproduktívak is lehetnek, hiszen valószínűleg nehezen feloldható az az ellentmondás, hogy az erőfeszítések önnön társadalmuk felemelésére hosszú távon a sikeres nagyvárosi centrumokat teszik még gazdagabbá. A kutatás azt mutatta, hogy a Nagykunság szülőtteinek el kellett hagyniuk szülőföldjüket, sokaknak az országot is, hogy sikeres tudóssá, művésszé vagy sportolónak váljanak – és ez a térség, az egyes települések szempontjából nemcsak erkölcsi, hanem társadalmi-gazdasági veszteségként is jelentkezik, mely a helyi társadalmakat tovább gyengíti, felzárkózási, fejlődési esélyeit jelentősen csökkenti.

Szabolcs MÁTYÁS: Ph.D. habil. associate professor, Department of Criminaltactics and Criminalmethodics, Faculty of Law Enforcement, Ludovika University of Public Service; Diószegi Sámuel u. 38.42., H-1089 Budapest, Hungary; matyas.szabolcs@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9529-7596>

Vanessa BIRTÓK: Head of the „Rákóczi-tour” Touristic Information Centre, Department of Geography and Tourism, Rákóczi Ferenc Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., U-90202 Berehove, Transcarpathia, Ukraine; birtok.vanessa@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0009-0001-3820-6851>

Mária VASVÁRI: Ph.D. assistant professor, Department of Landscape Protection and Environmental Geography, University of Debrecen; Egyetem tér 1., H-4010 Debrecen, Hungary; vasvari.maria@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-6238-532X>

Tibor KOVÁCS: Ph.D. habil. associate professor, Tourism Department, Eszterházy Károly Catholic University; Eszterházy tér 1., H-3300 Eger, Hungary; kovacs.tibor@uni-eszterhazy.hu; <https://orcid.org/0009-0000-8991-9889>

KEYWORDS: talentum geography; Nagykunság; brain-drain; Nobel prize; Katalin Karikó

ABSTRACT: The particular relevance of the study is given by the fact that in 2023, two Hungarian scientists received the most famous scientific recognition, the Nobel Prize. One of the Nobel Prize winners is Katalin Karikó, a biochemist and research biologist, who grew up in Kisijszállás and completed her primary and secondary studies there. (Another town in Nagykunság, Karcag is the birthplace of biochemist Ferenc Herskó, who was awarded in 2004).

Talent geography research in Hungary has a relatively significant history. However, considering the period after the regime change, the number of studies written on the subject still needs to grow. Existing research has focused mainly on the national level and indicated differences at the lower territorial levels. Still, few works have been published that carried out a talent geography analysis of a small region.

In this study, the authors examine geographical regularities and correlations in connection with the talents associated with a Hungarian region called, Nagykunság. Nagykunság is the name of an old Hungarian region, which is located in the Southeastern part of Jász-Nagykun-Szolnok county. Its name derives from the historical ethnic group of the Kuns who live here. One of the main scopes of the research is the exploration of the correlations between education and territorial mobility. The present analysis approaches the problem from the "peaks." The other direction is the classic center-periphery problem, manifested in brain drain, which can be interpreted internationally, but also on subnational scales. The problem can be examined even along settlement hierarchies.

The fall of socialism, the revived Nagygun self-consciousness, and the historical awareness of ethnic-cultural cohesion (and its strengthening through scientific research) justifies and demands to make this particular Hungarian region to be the subject of social geographical, in this case, talent geographical studies.

This research scrutinized the settlements and talents of Nagyguntság, as well as their relationships. The study carries out a talent geography analysis (examination of the spatial distribution and characteristics of talents) of the life paths of people with outstanding achievements connected to the traditional Nagyguntság. In the case of a total of twenty-two persons, the authors carried out investigations from a geographical aspect regarding the place of birth, primary, secondary, and higher education, career stages, and place of death.

It can be concluded that the efforts made by small towns in the inner periphery of Nagyguntság to improve their situation may even be counterproductive in the medium and longer term. It is difficult to resolve the contradiction that their efforts to uplift their society make the successful metropolitan centres even richer. The research showed that the people born in Nagyguntság had to leave their homeland, and for many, the country, in order to become successful scientists, artists, or athletes. From the point of view of the region and the individual settlements, this is not only a moral loss but also a socio-economic loss, further weakening the local societies and significantly reducing their chances of catching up and development.

Bevezetés

A talentumföldrajzi kutatások hazánkban viszonylag nagy múltra tekintenek vissza, a témában írt tanulmányok száma azonban meglehetősen kevés (Győri 2006). Ennek részben az az oka, hogy a második világháború utáni évtizedekben nem nézték jó szemmel a földrajz ezen irányú kutatásait, így nagyobb számban a rendszerváltozás után jelenhettek csak meg tehetség- és talentumföldrajzi munkák (Tóth, Győri 2011).

A Magyar nyelv értelmező szótárának a meghatározásában a tehetség egy „Természetadta, velünk született hajlam, képesség valamire” (Bárczi, Ország 1959-1962). Egy, az új millennium után megfogalmazott definíció szerint pedig a „tehetséget a magas szintű humán tőkével rendelkező egyénekként határozzák meg, amelyet a bachelor vagy annál magasabb végzettséggel rendelkező népesség százalékos arányában mérnek”, és azt is megállapítják, hogy a tehetségeket a sokszínűség vonzza (Florida 2002).

Az angol nyelvben a tehetségre kétféle kifejezést használnak. A „*gift*” fogalma a (még) ki nem bontakoztatott tehetséget (pl. egy fiatal sportoló) jelenti, míg a „*talent*” azokra vonatkozik, akik egy életpályán végig haladva komoly eredményeket értek el. Előbbi a magyar nyelv „tehetség”, utóbbi a magyar „talentum” fogalomnak feleltethető meg.

Viszonylag sok a tehetséges ember. Ahhoz, hogy „szintet lépjen” valaki (vagyis talentummá váljon), már kell a szorgalom, a kitartás, a megfelelő körülmények (család, iskola, baráti társaság) és természetesen a szerencse. A talentumnak tehát már sikerült kibontakoztatnia a tehetségét, folyamatosan fejlesztette a képességeit, és ehhez a körülmények is megfelelőek voltak. Az ő eredményeit többnyire nemzetközi szinten is elismerik (Hancock, Vierimaa, Newmann 2022).

A szerzők álláspontja szerint az általuk elemzett nagykunsági személyek mindegyike rendkívüli képességgel (és szorgalommal, kitartással) rendelkezett, s a maguk területén legalább országos, de akár világhírnevet is szereztek. A fenti kategorizálásoknak megfelelően mindannyian talentumnak tekinthetők, nem „csak” tehetségnek.

A tanulmány elején érdemes néhány mondatban említést tenni arról, hogy a tudományok között hol helyezkedik el a talentumföldrajz. A tehetség vizsgálatával a földrajztudomány mellett számos egyéb tudomány (pl. pszichológia, pedagógia, orvostudomány) foglalkozik. A földrajztudományon belül a társadalomföldrajzhoz, azon belül pedig a kulturális földrajzhoz tartozik a talentumföldrajz (vagy talentogeográfia). A tehetségföldrajz maga a talentumföldrajzra és az alkotásföldrajzra (kreatogeográfia) bontható (Mátyás 2021).

„A talentumföldrajz mint diszciplína a földrajztudományra jellemző térszemlélettel, annak kutatási módszerei segítségével vizsgálja a rendkívüli képességű emberek földrajzi elterjedését és az ezzel összefüggő geográfiai törvényszerűségeket” (Mátyás 2021, 5.). A „'tehetségek földrajzának' térbeli elemzése olyan módszer, amellyel a közigazdászok és regionális tudósok dokumentálják és feltérképezik a képzett és kreatív tudásmunkások elhelyezkedésének 'változó homokját'” (Florida 2022).

A hazai tehetség- és talentumföldrajzi vizsgálatokat illetően megállapíthatjuk, hogy rendkívül szűk körű, úgy a megjelent művek számát, mint a kutatás spektrumát tekintve. Ezzel szemben a külföldi kutatások jóval nagyobb területet ölelnek fel és jóval gyakorlatiasabb jellegűek. A kutatási eredményeket felhasználják a közgazdaságtan, a területfejlesztés, a regionális tudomány stb. területén is.

A kutatás során a szerzők az alábbi kutatási kérdéseket fogalmazták meg:

K1: A Nagykunság esetében vajon érvényesül-e az a kistájak kapcsán megfigyelhető trend, miszerint a középiskola befejezése után a kimagasló képességű személyek más, nagyobb hazai, esetleg külföldi településeken folytatják az életpályájukat, és nem, vagy csak kevesen térnek vissza a szülővárosba?

K2: A fenti kérdés és az arra adott válasz fényében mennyire fenntartható a belső perifériának számító térség társadalmi fejlődése a Nagykunsággal közvetlen kapcsolatba hozható talentumok viszonyrendszerében?

Irodalmi áttekintés

Hazánkban elsőként Pintér Jenő (1928) irodalomtörténész készített olyan térképet, amely magyar írók és költők születési helyeit mutatta be. Nem sokkal Pintér után Szirmai Pulszky Henriette (1935) volt az, aki több tudományterület képviselőinek születési helyét vizsgálta. A múlt talentumföldrajzosainak egyik legnagyobb hatású képviselője a „magyar tájak lelkét” kutató Hantos Gyula. Ő a Pallas Nagylexikonban szereplő személyek adatainak felhasználásával készítette el a

több tudományterületre kiterjedő elemzését, melyből igen látványos térkép is született (Hantos 1936; Győri 2006). A második világháborút követően nem volt lehetőség arra, hogy hazánkban ilyen irányú kutatásokat folytassanak, ezért a hazai talentumföldrajzi kutatások közel fél évszázadra abbamaradtak. Tóth József pécsi professzor volt az, aki a rendszerváltozást követően ismét ilyen irányú kutatásokba kezdett (Tóth 1990, 1994, 1998). S nemcsak ő, hanem tanítványai is számos, zsinórmértékül szolgáló művet alkottak (Győri 2023). A legendás professzor tanítványa, Győri Ferenc doktori értekezését is e témából írta „A tehetségföldrajz elméleti és gyakorlati kérdései” címmel (Győri 2010). Ebben a Magyar Életrajzi Lexikonban szereplő több mint tizenhatezer személy adatát dolgozta fel.

Kistájainkról, de nagyobb régióinkról is kevés talentumföldrajzi munka született, a Nagykunságról pedig még nem készült ilyen szempontú elemzés. Győri (2015) az Alföld tehetségkibocsátását az 1867-1962 közötti időszakban magasabb szintűnek találta, mint – a fővárost leszámítva – más országrészekét. Ugyanakkor az Alföld tehetségmegtartó kapacitása akkoriban erősebbnek, más nagytájak kiválóságait vonzó képessége pedig gyengébbnek mutatkozott az átlagosnál. Dövényi (2016) a Zempléni táj talentumait vette górcső alá, s megállapította, hogy az sok tehetséget termelt, illetve bocsátott ki, de azokat csak szerény mértékben volt képes megtartani.

A külföldi szakirodalmak kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a szerzők a tehetségek földrajzi eloszlását, vándorlását vizsgálva szinte mindig elemzik ezek gazdasági-fejlődési vonzatait is. Mára talán kissé közhellyé lett, ám továbbra is érvényes megállapítás, hogy „a XXI. században globális szinten a munkaigényes agrár- és ipari gazdaságokról a tudásigényes, technológiai alapú szolgáltató gazdaságokra való áttérésnek lehetünk tanúi” (Trauth et al. 2008). A kutatások megállapították, hogy „a magasán képzett bevándorlók fontos szerepet játszanak az innováció helyi előállításában” (Bahar et al. 2022, 2.).

A gazdasági-fejlődési vonzatokat igyekeznek azok a világszinten monitorozó, indexáló adatbázisok is górcső alá venni, amelyek kategorizálják az egyes országokat. Ezek az indexek is mutatják témánk aktualitását, hiszen több referáló adatbázis foglalkozik a tehetségekkel, talentumokkal.

Bár kutatásunk középpontjában a nagykunsági mintaterület áll, nem tekinthetünk el Magyarország helyzetének világszintű pozícionálásától.

Ilyen mutató volt 2015-ben a *Global Creativity Index* (GCI), amely a tehetség, a technológiai fejlettség és a tolerancia alapján rangsorolja az országokat. Akkor Magyarország 139 országból a 28. helyen állt, indexértéke 0,673 volt, ezzel a kelet-közép-európai országok előtt helyezkedett el, abszolút első volt a V4-es mezőnyben. Ha az index elemeiből csak a talentumokat vizsgáljuk, az európai mezőnyben csupán Luxemburg és Portugália előzte meg hazánkat (Internet 1).

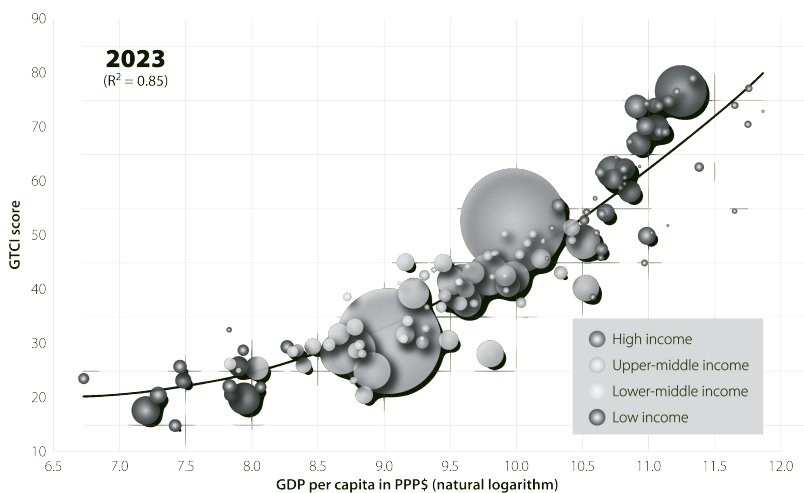
A *Global Talent Index* (GTI) alapján már lejjebb csúszunk a ranglétrán. Ez a mutató három fő kategóriában (demográfia, egyetemi képzés, tehetséggondozó környezet) összesen 11 mutató alapján rangsorolja az országokat. 2023-ban a

GTI-értékünk a 100 pontból 46,5 pont volt, ezzel a középmezőnyben helyezkedtünk el, 60 országból a 30. helyen álltunk, a V4-ek táborában pedig sereghajtók lettünk (Internet 2).

A *Global Talent Competitiveness Index* (GTCI) 2023-as adatai alapján a 134 országból Magyarország meglehetősen jó pozícióban volt, a 38. helyen állt (100 pontból 59,91 pontot ért el), európai viszonylatban a 26. helyet foglalta el. A GTCI-inputok (*Enable, Attract, Grow, Retain* – lehetővé tenni, vonzani, növelni, megtartani) és outputok (közepes és magas szintű készségek) alapján végzi az osztályozást (Internet 3).

Szepesi és szerzőtársai 2019-ben vizsgálták a két index közötti korrelációs kapcsolatot, s eredményeikből láthatjuk, hogy a GTI és a GTCI között igen erős, 0,92-es korrelációs kapcsolat van (Szepesi, Herczeg, Lénárd 2019). Ez az eredmény nem biztos, hogy ugyanazon szinten méri a tehetség szintjét, jelentheti azt is, hogy az indexeket ugyanaz a változó (pl. az egy főre eső jövedelem) befolyásolja (ezt erősíti meg az 1. ábra is).

1.ábra: Az egy főre eső jövedelem és a tehetségek száma közötti összefüggés
Correlation between per capita income and number of talents

Forrás: Internet 4

Az *IMD World Talent Ranking* (WTR) a vállalkozások és a gazdaság számára a hosszú távú értékteremtéshez szükséges kompetenciák állapotát és fejlődését értékeli. Ezt olyan mutatók segítségével teszi, amelyek a magasan képzett munkaerő fejlesztését, megtartását és vonzását mérik. A World Talent Ranking módszertana a tehetségversenyképességet három fő tényezőre bontva határozza meg: *Investment and Development, Appeal, Readiness* (beruházás és fejlesztés, vonzás, felkészültség). Ez a három tényező 31 kritériumot foglal magába, az egyes ténye-

zők nem feltétlenül ugyanannyi kritériumot tartalmaznak; a kritériumokat súlyozzák, majd a WTR-hez összegzik azokat. Az index alapján 64 országból Magyarország csak a 48. helyen állt 2023-ban (Internet 5).

Módszertan

A talentumföldrajz esetében az egyik legfontosabb kérdés, hogy ki tekinthető talentumnak, mitől kiemelkedő valakinek az életműve. Karikó Katalin és Herskó Ferenc esetében ez nem jelent nehézséget, mivel mindketten a legrangosabb/leghíresebb tudományos elismerést, a Nobel-díjat kapták meg (mindketten megosztott Nobel-díjban részesültek). A többi személyt illetően viszont nehezebb egy olyan objektív értékmérőt találni, amely egyértelműen meghatározza, hogy mitől kiemelkedő egy adott ember az életműve.

A szerzők „A Kárpát-medence talentumföldrajza” című könyv adatbázisát használták fel, amely közel háromezer magyarországi, illetve magyar származású tudós, művész, sportoló és egyéb közéleti személyiség életpályáját elemezte (Mátyás 2021). E talentumföldrajzi könyv szerzője írásbeli megkereséssel élt mintegy harminc magyarországi és négy határon túli magyar nyelvű felsőoktatási intézmény (csak egyetemek, főiskolák nem) tanszék- és intézetvezetője felé (ez összesen mintegy kétszáz írásbeli megkeresést jelentett), melyben a kimagasló életművel rendelkező korábbi és jelenlegi munkatársaik adatait kívánta meg tudni. E mellett tudományos és egyetemi honlapok, szakkönyvek, folyóiratok adatainak, illetve a könyv lektorainak és tanácsadóinak javaslatai alapján állította össze a szerző a mintegy háromezer fős Kárpát-medencei magyar mintát.

A talentum térbeli vizsgálata során a kardinális kérdések közé tartozik, hogy ki tekinthető magyarnak. Jelen kutatás során ez nem jelentett nagy nehézséget, mivel az elemzett személyek többsége a Nagykunságban született, illetve többségük egész életében Magyarország területén élt és alkotott.

Jelen írás alapvetően desk-research alapján készült. A szerzők a fent említett, az egész országra kiterjedő adatbázisra (Mátyás 2021) támaszkodva elkerülték azt a csapdát, hogy irreálisan sok tehetség és talentum kerüljön az elemzett személyek körébe (mivel úgy a kistáj egyes mutatók tekintetében az országos átlag felé került volna). Csak azokat az embereket mutatjuk be/elemezzük, akik a 2021-es könyvben is szerepeltek; akkor Karikó Katalin hiányzott – az elemzett adatok vele bővültek.

Statisztikai módszerek közül a Cramer-féle asszociációs együtthatóval vizsgáltuk a település mint származási hely és a tehetség közötti kapcsolatot.

$$C = \sqrt{\frac{x^2}{N * \min \{(r - 1); (c - 1)\}}}$$

N = az összes elem, r = a táblázat sorainak száma és c = a táblázat oszlopainak száma, továbbá

$$\chi^2 = \sum \frac{(f_{ij} - f_{ij}^*)^2}{f_{ij}^*}$$

A Cramer-mutató függvényyszerű kapcsolat esetén 1, független esetén pedig 0. PRE Index-szel kerestük a település lakosságszámának és a tehetség arányának viszonyát.

$$PRE = \frac{\sigma_K^2}{\sigma^2}$$

Ha az érték 0-hoz közelít, akkor a változó egymástól független, ha 1-hez közelít, akkor függvényyszerű kapcsolat áll fenn közöttük.

A település lakosság száma és a tehetségek száma között korrelációs együtthatóval vizsgáltuk a kapcsolatot.

$$r_{x,y} = \frac{S_{xy}}{S_x S_y} = \frac{\sum (x_i - \bar{X})(y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{X})^2 \sum (y_i - \bar{Y})^2}}$$

Ha a korreláció értéke 1, akkor a két változó kapcsolata tökéletes egyenes arányosság. Ha 0, akkor nincs kapcsolat a két változó között, azok függetlenek. Ha -1, akkor a két változó szintén tökéletes összhangban van, de a kapcsolat jellege fordított arányosság.

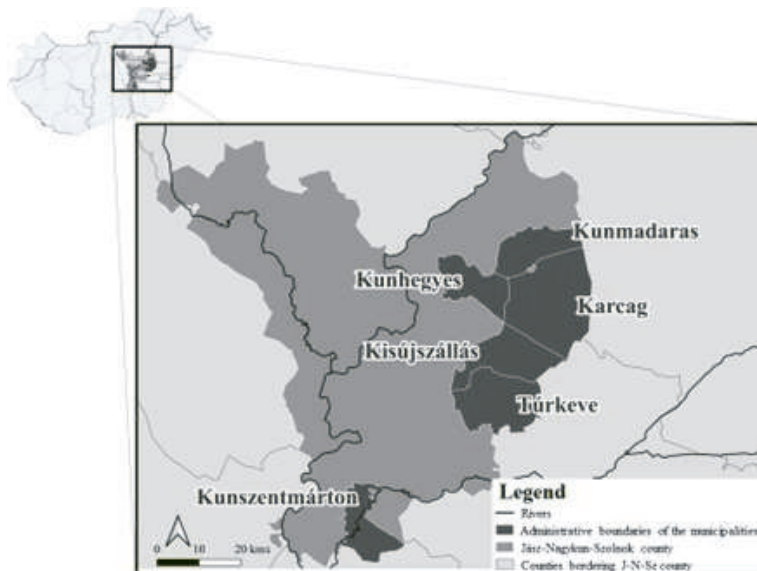
A Nagykunságról röviden

A vizsgált földrajzi terület a történelmi Nagykunság, a Tisza-folyó középső folyása és a Hortobágy melléke között elhelyezkedő tájegység. A térség életét a XIX. századi nagy folyószabályozási munkák előtt (és azóta is) meghatározta a víz, annak túlbősége vagy hiánya (Kovács et al. 2023). Nevét a területén a tatárjárás után letelepített kunokról, illetve a török hódoltság (1526 – 1686) után szervezett „Jászkun hármaskör”-ről kapta (Ortutay 1980).

A Nagykunság alföldi, agrárjellegű, nagy mezővárosokkal jellemezhető belső periférikus térség, amelyet Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton és Túrkeve alkotnak (2. ábra).

Választott kutatási területünk komoly és összetett társadalmi (és ebből eredően gazdasági-környezeti) problémákkal küzdő, az országos átlagnál elmaradottabb gazdasági szerkezetű belső periféria (Kovács et al. 2023; Molnár et al. 2023). A régió demográfiai szempontból régóta a „vesztesek” közé tartozik, hiszen a Nagykunság évtizedek óta több lakost veszít, mint amennyit nyer (Kőszegfalvi 1968), a kisvárosok népességdinamikai trendje alapján a Nagykunság kisvárosai a „dinamikáját veszítő” kategóriába sorolhatók (Horeczki et al. 2023).

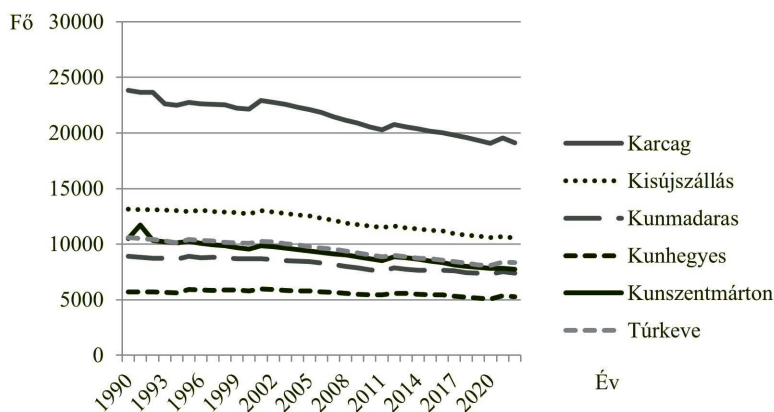
2. ábra: A tradicionális Nagykunság
The traditional Nagykunság

Forrás: Kovács et al. 2023

A Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa alapján a nagykunsági települések kivétel nélkül fogyó népességszámmal jellemezhetők (KSH 2021). A legnagyobb népességfogyás Kunszentmártonban következett be: 1990-hez képest 2020-ra 26%-kal csökkent a lakosságszám. Kunhegyesen a legkisebb mértékű a népességfogyás, a jelzett három évtizedes időszakra vetítve 11% (3. ábra).

3. ábra: A települések lakónépességének alakulása 1990–2022 között (fő)
Population change of settlements 1990–2022 (person)

Forrás: KSH 2021 alapján Kovács et al. 2023

Az elvándorlók többnyire a fiatalabb, képzetesebb, mobilabb rétegekből kerülnek ki, ugyanakkor érzékelhető egy etnikai átrendeződés, s e két folyamat sérülékennyé teszi a helyi társadalmakat. A Nagykunságban az országos átlagnál nagyobb a képzetlenség és alacsonyabb az iskolai végzettség szintje, ami igen alacsony kulturális igényszintet eredményez (Kovács et al. 2023). Győri (2010) számításai szerint Túrkeve, Kisújszállás és Kunmadaras tehetségegyenlege – azaz a településen született és ott meghalt kiválóságok számának különbsége – alapján településkategóriájukban az országon belül a leggyengébbek között szerepelnek.

Eredmények

Születési hely és időpont

Vannak olyan települések, amelyek kitűnnek környezetükből a kimagasló képességű emberek magas számával. Kérdés, hogy ezek az emberek valóban tehetségesebbek voltak-e a más településeken született embereknél, vagy a környezeti hatás (család, iskola) volt az, amelynek következtében később kiemelkedtek. A kutatók egyöntetű álláspontja szerint többnyire a társadalmi tényezők azok, amik „kiemelik” a tehetségeket (Mátyás 2021).

A hazai (és külföldi) példák alapján megállapíthatjuk, hogy a csekély tehetségmegtartó képességgel rendelkező, tehetségkibocsátó települések vannak túlsúlyban. Az urbanizáció felgyorsulásával pedig a tehetségkibocsátó települések száma folyamatosan csökken (Győri 2011a, b).

A Nagykunságban a *legnagyobb születési gyakoriságot* (azaz az ott született tehetségek száma osztva az adott település aktuális lakosság számával, majd megszorozva a vetítési alappal, jelen esetben 10 ezer fővel) mutató település Túrkeve, ahol a Korda fivérek születtek (három fő). Túrkevét Kisújszállás követi, ahol ugyancsak három fő született (Soós István, Barcza Gedeon, Csukás István). A képzeletbeli dobogó harmadik helyezettje pedig Karcag, ahol öt talentum látott napvilágot (Kovács Mihály, Györffy István, Németh Gyula, Gergely János, Herskó Ferenc).

A fenti gyakorisági mutatókkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Túrkeve esetében a kiugró értéket a Kellner (később vette fel a három fiú a Korda nevet) család gyermekei eredményezték, több talentumnak tekinthető személy nem született a településen (kimagasló életművel rendelkező személy viszont több is).

Kisújszálláson az említett három személlyel számolhatunk, viszont, bár Karikó Katalin Szolnokon született, „normális” körülmények között a nagykun településen látott volna napvilágot (a család tősgyökeres kisújszállási). Amennyiben Kisújszállás értékeit Karikó Katalinnal bővítve számoljuk, úgy ez a település mutatja a legnagyobb gyakorisági mutatót a nagykunsági települések közül.

A Mátyás által elvégzett korábbi kutatás (2021) adataival összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy gyakoriság tekintetében országos szinten is kiugró eredmények jellemzik a nagykunsági településeket. A szerző korábbi művében azon településeket vizsgálta, ahol legalább három fő született. Ennek során megállapította, hogy „A jelenlegi Magyarország területén a gyakorisági mutató – azaz a százezer főre számított gyakoriság, fő – az alábbiak szerint alakult: Tét (73,2), Szikszó (56,8), Budapest (49,8), Makó (48,9), Csorna (48,6), Balassagyarmat (40,3), Ercsi (37,2), Szentés (36,9), Keszthely (34,6), Kiskunfélegyháza (34,1)” (Mátyás 2021, 514.).

Itt jegyezzük meg, hogy mivel a Nagykunság hat városának összlakossága nem haladja meg a 60 ezer főt, ezért a könnyebb érthetőség kedvéért a gyakorisági mutatókat átszámoltuk tízezer fő/főre. Ennek alapján az országos mutatók: Tét (7,32), Szikszó (5,68), Budapest (4,98), Makó (4,89), Csorna (4,86), Balassagyarmat (4,03), Ercsi (3,72), Szentés (3,69), Keszthely (3,46), Kiskunfélegyháza (3,41). Ezen rangsor alapján megállapíthatjuk, hogy *hazánkban többnyire a kisvárosok és a kisméretű középvárosok rendelkeznek átlag feletti gyakorisági értékkel.*

Láthatjuk, hogy – immár tehát 10 ezer főre számolva – Túrkeve (3,68), Kisújszállás (2,87) és Karcag (2,58) is az országos „élbolyhoz” tartozik, mivel a jelenlegi országterület esetében Túrkeve a 9., Kisújszállás a 16., míg Karcag a 20. legnagyobb gyakoriságot mutatja. Ha pedig Kisújszállást a Karikó-féle bővített értékkel nézzük (3,82), akkor a *hetedik legnagyobb születési gyakoriságot mutató hazai település.* Amennyiben a határon túli települések adataival bővített születési gyakoriságot nézzük, úgy Túrkeve a 20., Kisújszállás a 31., míg Karcag a 40. legnagyobb születési gyakoriságot mutatja (1. táblázat).

1. táblázat: A 10 000 főre jutó talentumok száma a Nagykunság településein
(születési hely szerint, fő)
*Number of talents per 10 000 inhabitants in the municipalities of Nagykunság
(by place of birth, person)*

Település	Lakosságszám (2021) (fő)	10 000 főre számított gyakorisági mutató	A Kárpát-medencei településeinek rangsorában (a jelenlegi országterületre számított rangsorban)	A településen született talentumok száma (fő)
Túrkeve	8 146	3,68	20 (9)	3
Kisújszállás	10 464	2,87 (3,82) ¹	31 (16)	3
Karcag	19 353	2,58	40 (20)	5
Kunmadaras	5 018	1,99	-	1
Kunhegyes	7 217	1,39	-	1
Kunszentmárton	7 756	1,29	-	1

Forrás: Mátyás 2021 után saját számítás

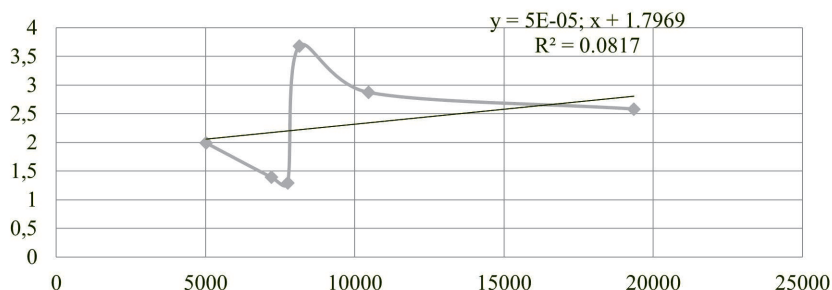
A születési helyek kapcsán meg kell említeni a Nagykunság Nobel-díjasainak nevét is: Karikó Katalin és Herskó Ferenc. Ritkán fordul elő, hogy egymáshoz közel éljenek vagy szülessenek Nobel-díjas tudósok. Természetesen a talentumföldrajzban sem érdemes a „mi lett volna, ha” kezdetű mondatokkal foglalkozni, azonban, ha Karikó Katalin nem Szolnokon, hanem Kisújszálláson születik, akkor mindössze 16,5 km-nyi távolságra született volna egymástól a két Nobel-díjas tudós, amely kimagasló a hazai településhálózatot vizsgálva.

A települések mint születési helyek és a tehetségek számának kapcsolatát megvizsgáltuk a Cramer-féle asszociációs együttthatóval. Eredményünk $C=0,00493$, vagyis 49% lett, ami alapján látható, hogy az érték 0-hoz van közel, ez azt mutatja, hogy gyenge (független) kapcsolat van a két vizsgált változó között.

A település lakosság száma és a tehetségek aránya közötti kapcsolatot szorosságot a PRE Index-szel néztük meg. A PRE Index eredménye 0,0000000000005057211 lett, ez azt jelenti, hogy a tehetség aránya független a település lélekszámától.

A település lakosság száma és a tehetségek száma közötti korrelációs együttthatóval vizsgáltuk a kapcsolatot. Eredményünk alapján azt mondhatjuk, hogy változóink között kapcsolat nem mutatható ki, nincs szignifikáns összefüggés közöttük (4. ábra).

4. ábra: A település lakosság száma és a tehetségek száma közötti korrelációs kapcsolat
Correlation between the population of a municipality and the number of talented people

Forrás: saját szerkesztés

A születések ideje szerint az elemzett személyek 1724 (Kováts Mihály) és 1938 (Gelei József) között születtek, akik közül tizenhárom fő 1884 és 1938 között látott napvilágot, vagyis alig több mint ötven esztendő leforgása alatt jött világra a Nagykunságon született talentumok több mint 90%-a (2. táblázat). Ez a rendkívül magas érték korrelál az országos születési értékekkel. Országos szinten a ki egyezéstől (1867) az 1950-es évtizedig találjuk a legnagyobb évtizedenkénti születési részesedéseket, ami 1880 és 1940 között „csak” 53,9% volt, vagyis a nagykunsági értékek jóval dinamikusabbak az országosnál.

2. táblázat: A Nagykunság térségben született talentumainak születési helye és ideje
Place and date of birth of talented people born in the Nagykunság region

	Név	Születési hely	Születés éve
1.	Kováts Mihály	Karcag	1724
2.	Györffy István	Karcag	1884
3.	Németh Gyula	Karcag	1890
4.	Korda Sándor	Túrkeve	1893
5.	Korda Zoltán	Túrkeve	1895
6.	Szegő Gábor	Kunhegyes	1895
7.	Korda Vince	Túrkeve	1897
8.	Soós István	Kisújszállás	1902
9.	Barcza Gedeon	Kisújszállás	1911
10.	Gergely János	Karcag	1925
11.	Szabó Gyula	Kunszentmárton	1930
12.	Cukás István	Kisújszállás	1936
13.	Herskó Ferenc	Karcag	1937
14.	Gelei József	Kunmadaras	1938

Forrás: Mátyás 2021 után saját számítás

Alap- és középfokú oktatási intézmények

Felsőfokú oktatási intézmény jelenleg nincs, és a múltban sem működött a Nagykunságban. Egy gyermek nevelése és szellemi fejlődése szempontjából minden oktatási szint meghatározó, azonban a közép- és felsőfokú oktatás van a legnagyobb hatással a későbbi karrierre (leginkább a felsőfokú képzés). Jelen kutatás során az általános iskolát nem volt lehetséges minden esetben vizsgálni, mivel az életrajzi adatok ezt több személy esetében nem tartalmazták. A középiskola jellemzően már szerepelt az életrajzi adatokban, ezért a középfokú oktatási intézmény szerepét vizsgáltuk.

Egy kisvárosi középiskola – egy nagyobb város középiskolájával szemben – nem tudja megtenni, hogy széles körűen szelektáljon a felvételizők között, mivel kisebb a jelentkezők száma. Ugyanakkor az egyik legfontosabb feladata, hogy a helyi értelmiséget „kitermelje”. A települések gazdasági teljesítőképességét vizsgálva megállapítható, hogy a kisvárosok diáksága sok esetben szegényebb családból származik, vagyis a család kevesebbet tud áldozni a gyermek tehetségének kibontakoztatására (pl. különórák fizetése, felvételi előkészítőn való részvétel, tanulmányi versenyek finanszírozása). Egy kisebb település esetében – mint amilyenek a Nagykunság városai is – általában egy középiskola működik, amely gyakorlatilag az egyetlen lehetőség egy tehetséges diák számára, hogy tudományos impulzusokat és a tehetségének megfelelő szintű oktatást kapjon, így ők sok esetben hátránnyal indulnak a leendő tudományos pályán. Mindezen hátrányok leküzdésében hatalmas szerepe lehet a tehetséget felismerő tanároknak, akik a „szárnyuk alá veszik” a tehetséges diákot és éveken keresztül tehetséggondozást

végeznek (pl. szakkörök indítása, ingyenes különórák, szakkönyvek átadása, a diákok tanulmányi versenyeken való indítása, felvételi felkészítés). Ezek a lelkes és önzetlen tanárok azok, akik a tehetséges vidéki diákok számára lehetőséget teremtenek a későbbi tudományos életpálya megkezdésére. A középiskola szerepe a természettudományok, például a matematika, a fizika vagy a kémia területén különösen fontos a későbbi tudományos életpálya megindításában. A tanárok mellett egyes esetekben egy hasonló érdeklődésű és tehetséggel megáldott kortárs is ösztönző szerepet tölthet be, erről azonban a vizsgált személyek esetében nem állnak rendelkezésre adatok.

A középiskolai oktatást illetően megállapíthatjuk, hogy Kovács Mihály kivételével az összes elemzett személy rendelkezett középiskolai végzettséggel. A Nagykunságban született tizennégy személy közül Kisújszálláson járt középiskolába öt fő (Karikó Katalin szintén itt járt általános és középiskolába), Karcagon három fő, Kunszentmártonban pedig egy fő. Nem nagykunsági születésű, de itt járt középiskolába Kádár László geográfus, Móricz Zsigmond író és a rendészettudós Déri Pál. (A térség szempontjából egyfajta veszteségként tekinthetünk arra a nyolc személyre, akik bár ezen kultúrrégióban születtek, nem itt végezték a középiskolai tanulmányaikat.) (3. táblázat).

3. táblázat: A talentumok és a középiskola székhelytelepülése
Talents and location of secondary schools

	Név	A Nagykunságban született-e a személy?	A középiskola helye
1.	Kovács Mihály	igen	nem járt középiskolába
2.	Györffy István	igen	Karcag
3.	Németh Gyula	igen	Karcag
4.	Korda Sándor	igen	Budapest
5.	Korda Vince	igen	Budapest
6.	Korda Zoltán	igen	Budapest
7.	Szegő Gábor	igen	Szolnok
8.	Soós István	igen	Kisújszállás
9.	Barcza Gedeon	igen	Debrecen
10.	Gergely János	igen	Karcag
11.	Szabó Gyula	igen	Kunszentmárton
12.	Csukás István	igen	Tarhos
13.	Herskó Ferenc	igen	Izrael
14.	Gelei József	igen	Budapest
15.	Kádár László	nem	Kisújszállás
16.	Móricz Zsigmond	nem	Kisújszállás
17.	Déri Pál	nem	Kisújszállás
18.	Karikó Katalin	nem	Kisújszállás

Forrás: Mátyás 2021 után saját számítás

A Nagykunság településeinek a *tehetségmegtartó képessége csekély*, mivel nem rendelkeznek felsőoktatási intézménnyel, illetve megfelelő munkalehetőségekkel sem – ennek következtében a tehetségegyenlegük negatív (Cseke, Keller, Birkner 2020).

A tehetség „visszavonzásának” az egyik legfontosabb helye a helyi középiskola lehetne mint szellemi műhely (az önkormányzat és az egyházi intézmények, esetleg kutatóhelyek – mint a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem kutatóintézete Karcagon – mellett), ahol értelmiségiként a végzés után el lehet helyezkedni. Hasonló funkciója lehetne továbbá egy-egy nagyvállalatnak, amely főnként a műszaki és gazdasági végzettséggel rendelkezőket vonzaná vissza. A vizsgált települések esetében azonban ez a hatás nem érvényesült.

A kisvárosokban már a múlt században is érezhető volt a nagyvárosok szívóhatása, ami az urbanizáció előrehaladtával csak erősödött. Ennek következtében a kisvárosok és kistépülések egyre nehezebben tudják megtartani a tehetségeket, a tehetségegyenlegük ezért többnyire negatív.

A Nagykunságban a „*genius loci*” mögött a múltban magas színvonalú általános és középiskolák és olyan tanáregyeniségek álltak, akik segítették a tehetség kibontakozását, s azt, hogy az átlagon felüli diákok kiemelkedjenek a társaik közül. Ez leginkább Kisújszállás esetében mutatkozik meg, ahol öten is a helyi középiskolában tanultak.

Az életpályaszakaszok vizsgálata

Minden ember életében vannak olyan települések, ahol az életének egy jelentős részét töltötte, nincs ez másképp az átlag feletti tehetséggel megáldott emberek esetében sem. Ahogy az időben haladunk előre, úgy válnak egyre mobilabbá az emberek, egyre gyakrabban változtatják a lakhelyüket. A tudósok, művészek és sportolók esetében ez már évtizedekkel ezelőtt is így volt, az átlagnépességhez viszonyítva jóval nagyobb mobilitás jellemezte őket.

Az életpályaszakaszok vizsgálata mutatja meg azt, hogy egy adott személy mennyire tekinthető mobilnak, illetve, hogy egy tudományterület képviselői milyen gyakran változtatják a kutatási helyeiket. A tudomány nemzetközivé válásával még nagyobb mobilitás jellemzi a kutatókat, így az akár nyolc-tíz életpályaszakasz sem ritka.

Jelen kutatás során azok a helyszíneket regisztráltuk, ahol egy adott személy a legmagasabb iskolai végzettség megszerzését követően legalább három hónapot eltöltött. A frissen végzett fiatal kutató vagy művész nagy döntés előtt áll: visszatér a szülőhelyére, vagy marad az egyetemi városban, vagy egy másik városba, esetleg más országba költözik.

A Nagykunságban született személyek közül egy sem volt, aki életpályájának legalább egy rövid szakaszát is a térség valamelyik településén töltötte volna a felsőfokú képzés megszerzését követően. Egy vidék tehetségmegtartó erejének

elsősorban az ott született emberek esetében kellene leginkább érvényesülnie. Sajnos ez a Nagykunság esetében nem állapítható meg, a kultúrrégió csupán máshol született embereknek tudott rövid ideig lakó- és munkahelyül szolgálni.

Az alábbiakban vizsgáljuk meg, hogy mely települések és országok fejtették ki a legnagyobb szívóerőt a Nagykunság talentumaira. A legtöbben Budapesten töltöttek el hosszabb-rövidebb időt (11 fő), az elemzett személyek többsége életpályájának nagyobb részét itt töltötte el. A főváros nemcsak napjainkban, hanem már évtizedekkel ezelőtt is megkerülhetetlen volt tudósok, művészek és sportolók számára egyaránt. Ahogy Győri Ferenc írta: „Budapest a szellemi és művészeti életben való érvényesülés, karrierépítés során ki nem kerülhető állomást jelentett és jelent ma is” (Győri 2011a, 110.). A fővároson kívül Pécs, Békéscsaba, Göd, Nagybánya, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok és Tatabánya szolgált egy-egy személynek lakó- és munkahelyéül legalább három hónap időtartamra.

A külföldi országok nagy vonzerőt fejtettek ki a Nagykunság lakosaira, sokak végleg külföldön telepedtek le, távol egykori szülőhelyüktől. Az életpályaszakaszok vizsgálata során a Nagykunság szülőttei tizenkét országban éltek huzamosabb ideig: Ausztrália, Ausztria, Egyiptom, Franciaország, India, Izrael, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Omán, Törökország, USA. A látszólag sok ország azonban néhány ember átlagon felüli mobilitását mutatja. A legnagyobb mobilitást a Korda-fivérek és Gelei József mutatták. A Korda-testvérek, miután elhagyták Magyarországot, számos országban éltek, hárman összesen öt országban. Gelei József labdarúgóedző négy országban fordult meg (Ausztrália, India, Omán, Egyiptom).

Hét fő egyáltalán nem tartózkodott külföldön huzamosabb ideig, csak magyarországi helyszínek figyelhetők meg az életpályaszakasaikban.

A Nagykunság átlag alatti tehetségmegtartó képességét mindenképp érzékelteti az az adat, hogy a helyi születésű tizenöt (Karikó Katalint is beleszámolva) emberből hét külföldön élt vagy él jelenleg is (s feltételezhetően külföldön is fogja befejezni pályafutását). Ez a nagykunsági személyeknek több mint 40%-a.

Déri Pál, Kádár László és Móricz Zsigmond nem a Nagykunságban születtek, „csak” középiskolába jártak valamely nagykun településen, a későbbiekben azonban ők sem tértek vissza tartós megtelepedés céljából. A nem a Nagykunságban születettek közül egy-egy fő Kisújszálláson, Kunmadarason, Kunszentmártonban és Karcagon töltött el legalább három hónapot (4. táblázat).

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy sajnos egyik nagykun település sem tudott jelentős és tartós vonzerőt kifejteni. A tehetségbefogadás mellett fontos egy település életében a „megtartottak” aránya is. Rövid időre sikerült ugyan néhány talentumot a településre vonzani, de a megtartás nem sikerült, így elhagyta a nagykunsági településeket többek között Arany János, Móricz Zsigmond és Fekete István is.

4. táblázat: A Nagykunsághoz köthető (születési hely, középiskola, későbbi életszakasz) talentumok életpályaszakaszai

Life cycle stages of talents linked to Nagykunság (place of birth, secondary school, later life stage)

Név (és hivatás)	A Nagykunságban született-e a személy?	Életpályaszakaszok
1. Arany János (költő)	nem	Nagyszalonta, Debrecen, Kisújszállás, Nagykőrös, Budapest (+)
2. Barcza Gedeon (sakkozó)	igen	Kisújszállás, Debrecen, Budapest (+)
3. Cholnoky László (vegyész, gyógyszerész)	nem	Ozora, Veszprém, Kunmadaras, Budapest, Pécs (+)
4. Csukás István (író, költő, meseíró)	igen	Kisújszállás, Békéstarhos, Budapest (+)
5. Déri Pál (rendőrtiszt, jogász)	nem	Budapest, Kunhegyes, Kisújszállás, ..., Salgótarján (+ ?)
6. Gelei József (labdarúgó)	igen	Kunmadaras, Budapest, Tatabánya, Szolnok, Ausztrália, India, Omán, Pécs, Egyiptom
7. Fekete István (író)	nem	Gölle, Kaposvár, Debrecen, Magyaróvár, Kunszentmárton, Budapest (+)
8. Gergely János (immunológus)	igen	Karcag, Debrecen, Tübingen, Göd, Budapest (+)
9. Györffy István (néprajzkutató)	igen	Karcag, Kolozsvár, Moldva, Budapest (+)
10. Herskó Ferenc (biokémikus)	igen	Karcag, Szolnok (gettó), Bécs (KZ), Karcag, Budapest, Izrael, USA, Izrael
11. Herskó Mózes (matematika-tanár)	nem	Biharugra, Karcag, SZU (kényszermunka), Karcag, Budapest, Izrael (+)
12. Karikó Katalin (biokémikus)	nem	Szolnok, Kisújszállás, Szeged, USA, Németország
13. Kádár László (geográfus)	nem	Ósódé, Karánsebes, Kisújszállás, Budapest, Debrecen (+)
14. Korda Sándor (filmrendező, producer)	igen	Túrkeve, Kecskemét, Budapest, Bécs, Berlin, Hollywood, London (+)
15. Korda Vince (díszlettervező)	igen	Túrkeve, Kecskemét, Bécs, Firenze, Nagybánya, Párizs, London (+)
16. Korda Zoltán (filmrendező, producer)	igen	Túrkeve, Németország, Egyesült Királyság, Hollywood (+)
17. Kovács Mihály (katona)	igen	Karcag, Gyömrő, Bécs, Szászország, Itália, Franciaország, USA (+)
18. Móricz Zsigmond (író)	nem	Tiszacsécse, Túrístvándi, Debrecen, Sárospatak, Kisújszállás, Leányfalu, Budapest (+)

Név (és hivatás)	A Nagykunságban született-e a személy?	Életpályaszakaszok
19. Németh Gyula (nyelvész)	igen	Karcag, Bp., Kiel, Berlin, Törökország, Budapest (+)
20. Soós István (vegyésmérnök, borász)	igen	Kisújszállás, Budapest (+)
21. Szabó Gyula (színművész)	igen	Kunszentmárton, Budapest, Székesfehérvár, Budapest (+)
22. Szegő Gábor (matematikus)	igen	Kunhegyes, Szolnok, Budapest, Németország, USA (+)

Forrás: Mátyás 2021 után saját számítás

Az alfejezet végén nem érdektelen besorolni a Nagykunság talentumait (a bemutatott összesen 22 főt) a szerint, hogy társadalom- vagy természettudósról, művészről, sportolóról vagy egyéb közéleti személyiségről van-e szó. A Nagykunság talentumai a legerősebbek (egyenlő arányban) a természettudományok és a művészetek területén, míg a társadalomtudományok, a sport és az „egyéb” területeken lényegesen kisebb arányban reprezentálják magukat. Több érdekes megállapítást tehetünk, amennyiben az országos átlaggal hasonlítjuk össze a nagykunsági tudományterületi (ágazati) értékeket.

A társadalomtudósok aránya közel 10%-kal marad el az országos értékektől (13,6↔21,6), a természettudósok esetében viszont mintegy 20%-kal (36,4↔17,2) magasabb érték regisztrálható. Ezen utóbbi adat mindenképp meglepő, mivel egy olyan településen, ahol egy középiskola működik, és kevesebb a lehetőség speciális képzésre, ott nehezebb kiugró természettudományos képzettséget szerezni. Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy a középiskola lehetett az a közeg a Nagykunság településein, ahol évtizedeken keresztül kimagasló színvonalon folyt tehetséggondozás. A kistáj középiskolái közül a kisújszállási gimnázium értékei emelkednek ki, ahol összesen négy olyan diák tanult, akik később természettudományos végzettséget szereztek és tudományterületükön nemzetközi hírű tudóssá váltak. Ők Soós István (vegyésmérnök, borász), Kádár László (geográfus), Karikó Katalin (biológus) és Déri Pál. (Déri Pál sajátos eset: a kisújszállási diákévek után a debreceni egyetemen szerzett vegyész szakos oklevelet. Ezt követően bár a rendszertudomány területén alkotott – többnyire jogi témájú cikkeket írt –, azonban számos olyan tanulmánya is volt, amely a természettudományhoz köthető, ezek főként a krimináltechnika tárgykörében születtek.)

A sportolók esetében már megmutatkozik a sok esetben kedvezőtlenebb infrastruktúrális és humánerőforrás-feltétel: mintegy tíz százalékkal alacsonyabb a Nagykunságról származó sportolók aránya az országosnál (9,1↔17,9). Egy nagyváros kedvezőbb feltételeket nyújt a sportolásra: többféle sportot próbálhat ki a fiatal, megfelelő sportlétesítmények működnek, nevesebb edzők foglalkoznak velük. Mindezen tényezők azt eredményezik, hogy magasabb lesz a nagyvárosból származó sportoló fiatalok aránya, illetve szélesebb spektrumú a sportágak köre.

Meglepően magas ugyanakkor a Nagykunságból származó művészek aránya, majd' tíz százalékkal magasabb az országos átlagnál (36,4↔27,6). Ez a mutató viszont torzíthat, mert a Korda-fivérek jelentős „emelő hatása” áll mögötte.

Az egyéb kategória több mint 10%-kal marad el az országos átlagtól (4,5↔15,7), ami elsősorban a mérnökök, orvosok és informatikusok nagykunsági hiányával magyarázható.

Elhalálozási hely

Akárcsak a születési helyek, a halálozási helyek is hasznos információval szolgálnak a talentumföldrajz kutatói számára. Az elemzések során rendszerint a születési helyek száma a legnagyobb a vizsgált mintákban, s ahogy haladunk az időben előre (iskolák, életpályaszakaszok, halálozási hely), úgy csökken a regisztrálható települések száma (Mátyás 2021; Hengyu et al. 2021). A fentiek következtében a halálozási helyek esetében figyelhető meg a legnagyobb koncentráció. Az életpályák vége felé a kutatók többnyire abban az egyetemi városban maradnak, ahol korábban dolgoztak (Florida 2008; Győri 2011a; Burzynski, Deuster, Docquier 2018).

Elgondolkodtató az a tény, hogy az elhunyt tizenkét személy közül senki sem a Nagykunságban halt meg, mindannyian a régió kívül fejezték be földi pályafutásukat (5. táblázat).

A vizsgált huszonegy fő között nem találunk senkit, aki nem a Nagykunság szülötte, s mégis itt hunyt volna el. A tizennégy, Nagykunságon született személyből máig tizenkét fő halálozott el, Herskó Ferenc és Gelei József vannak életben. Heten Budapesten hunytak el, vagyis több mint fele az elhalálozottaknak. Az elhunytak közül öt fő, vagyis a térség szülötteinek egyharmada külföldön halt meg, s ez a szám várhatóan növekedni fog.

5. táblázat: A nagykunsági születésű talentumok elhalálozási helyei
Place of death of talents born in Nagykunság

	Név	Halálozási hely
1.	Barcza Gedeon	Budapest
2.	Csukás István	Budapest
3.	Gergely János	Budapest
4.	Györffy István	Budapest
5.	Korda Sándor	Egyesült Királyság
6.	Korda Vince	Egyesült Királyság
7.	Korda Zoltán	USA
8.	Kováts Mihály	USA
9.	Németh Gyula	Budapest
10.	Soós István	Budapest
11.	Szabó Gyula	Budapest
12.	Szegő Gábor	USA

Forrás: Mátyás 2021 után saját számítás

Összegzés

A kutatás során a Nagykunság talentumai életszakaszainak főbb állomásait elemeztük. Az első kutatási kérdésre kategorikus válasz adható. A Nagykunság településeinek esetében is megfigyelhető az a – más kistájaknál is regisztrált – tény, hogy a kimagasló képességű emberek a középiskola elvégzését követően a jobb tanulási feltételeket biztosító városokban folytatják a további életüket. Ők többségükben a későbbiekben sem térnek „haza” (a Nagykunság esetében egyik vizsgált személy sem), mivel a végzést követően nem találnak a képességüknek megfelelő állást.

A második kutatási kérdés esetében megállapítható, hogy a Nagykunságban született talentumok esetében (is) igaz a mondás, amely szerint „senki sem lehet próféta a saját hazájában”. A kutatás azt bizonyította, hogy a Nagykunság szülötteinek el kellett hagyniuk szülőföldjüket, sokaknak pedig az országot is ahhoz, hogy sikeres tudóssá, művésszé vagy sportolóvá váljanak.

A születési hely kapcsán megállapítottuk, hogy talentumok szempontjából jóval az országos átlag feletti születési gyakoriság jellemzi a Nagykunság egyes városait. Ez a relatív tehetségbőség viszont a középiskolák időszakában már jelentősen lecsökkent, mivel a helyi születésű gyermekek közül sokan elköltöztek (a szülők döntése alapján, a család jobb megélhetését, érvényesülését keresve), és többnyire fővárosi vagy vidéki nagyvárosok középiskolaiban tanultak tovább. A települések vonzó hatása mégis említésre méltó, mivel a tájegység több középiskolája is vonzott tehetséges diákokat (akikből később talentum vált).

Megtartani azonban a nagykun települések nem tudták ezen diákokat. Az életpályaszakaszok vizsgálata még inkább megerősítette, hogy a tehetségek megtartásának és a vizsgált települések tehetségvonzó képessége rendkívül alacsony. Néhány személy esetében volt csak megfigyelhető egy rövid életpályaszakasz valamely településen, amelyek azonban e talentumok megtartására képtelenek voltak. Aki a településekről tovább tanult, azok közül senki sem tért vissza a korábbi középiskolai városába vagy szülőhelyére. A halálozási helyek ugyancsak az egyirányú tehetségáramlást erősítették meg, a legtöbben a fővárosban, illetve az Egyesült Államokban hunytak el.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a nagykun településekre a nagy hazai és nemzetközi tudáscentrumok jelentős vonzást fejtettek ki. A tudásáramlás törvényszerű jelenség és rendkívül hasznos a tudomány fejlődése szempontjából, azonban, ha ez hosszú ideig egyirányú folyamat marad, akkor a centrum (befogadó) és a periféria (kibocsátó) közötti különbség még inkább növekedni fog, amely a periféria további lemaradását fogja eredményezni (Hansen, Winther 2012).

Irodalom

- Bahar, D., Choudhury, P., Signorelli, S., Sappenfield, J. M. (2022): *Talent Flows and the Geography of Knowledge Production: Causal Evidence from Multinational Firms*. Working Paper, Harvard Business School, 1-78. https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/22-047_b5373e6a-1e63-4a95-97f2-226af9c31c5e.pdf (Letöltés: 2024. 02. 01.)
- Bárczi G., Ország L. (szerk.) (1959-1962): *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelvertelmezo-szotara> (Letöltés: 2024. 01. 16.)
- Burzynski, M., Deuster, C., Docquier, F. (2018): *The Geography of Talent: Development Implications and Long-Run Prospects*. Working Papers P221, FERDI <https://ideas.repec.org/p/fdi/wpaper/4256.html> (Letöltés: 2024. 01. 16.)
- Cseke B., Keller K., Birkner Z. (2020): A vidéki társadalom válsága és kiút keresése Murafölde példáján keresztül. In: Garaczi I. (szerk.): *Az életminőség-fejlesztés új paradigmái a 21. században*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 257-279.
- Dövényi Z. (2016): Adalékok a zempléni táj tehetségtérképéhez, különös tekintettel a geográfiára. In: Kókai S. (szerk.): *A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére*. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza. 179-185.
- Florida, R. (2002): The Economic Geography of Talent. *Annals of the Association of American Geographers*, 4., 743-755. (<http://www1.geo.ntnu.edu.tw/~moise/Data/Books/Economical/03%20retail%20geography/r23.pdf>) (Letöltés: 2024.02.01.)
- Florida, R. (2022): *The Changing Geography of US Talent*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-16/the-top-u-s-cities-for-knowledgeworkers#:~:text=Coastal%20metro%20areas%20continue%20to,graduates%20between%202010%20and%202019> (Letöltés: 2024. 02. 01.)
- Győri F. (2006): A tehetség földrajzának elméleti megközelítése. *Földrajzi Közlemények*, 1-2., 15-27. (http://real-j.mtak.hu/10129/1/FoldrajziKozlemenyek_2006.pdf)
- Győri F. (2010): *A tehetségföldrajz elméleti és gyakorlati kérdései – Magyarországi modellvizsgálatok*. Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola, Pécs <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/15029> (Letöltés: 2024. 01. 31.)
- Győri F. (2011a): *Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok*. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged-Pécs
- Győri F. (2011b): A tehetségtérképektől a tehetségföldrajzig. *Tér és Társadalom*, 4., 38-59. <https://doi.org/10.17649/TET.25.4.1874>
- Győri F. (2015): Mérlegen az Alföld talentumai – tehetségföldrajzi modellek lexikonadatok alapján. In: Tésits R., Alpek B. L. (szerk.): *A mi geográfiánk: Tóth József emlékezte*. Publikon Kiadó, Pécs, 83-95.
- Győri F. (2023): A Tóth József témavezetésével PhD-fokozatot szerzett tanítványok – a földrajz talentumai, avagy a talentumok földrajza. *Modern Geográfia*, 4., 23-40. <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.04.04>
- Hancock, D. J., Vierimaa, M., Newmann, A. (2022): *The geography of talent development*. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fspor.2022.1031227/full> (Letöltés: 2024. 01. 16.)
- Hansen, H. K., Winther, L. (2012): *The Geography of Talent: Employment Growth, Spatial Dynamics and the impact of the Public Sector in Denmark*. ERSA Conference Papers Ers, 12., 633, European Regional Science Association <https://ideas.repec.org/p/wiw/wiwsa/ersa12p633.html> (Letöltés: 2024. 01. 16.)
- Hantos Gy. (1936): *Magyar Tájak – Magyar Kiválóságok*. Szerzői kiadás, Budapest
- Hengyu, G., Rowe, F., Ye, L., Tian, Sh. (2021): Geography of Talent in China During 2000-2015: An Eigenvector Spatial Filtering Negative Binomial Approach. *Chinese Geographical Science*, 2., 297-312. <https://doi.org/10.1007/s11769-021-1191-y>
- Horeczki R., Molnár E., Pirisi G. (2023): „A kicsi szép, de gyenge?” Tűnődés a magyarországi kisvárosok településhálózatban betöltött szerepéről. *COMITATUS Önkormányzati Szemle*, 246., 191-202.
- Kovács, T., Ruzskai, Cs., Vasvári, M., Csáfor, H. (2023): *Social perception of the process of rural shrinkage – Application of loss mapping method in one of Hungary's inner peripheral regions*. Kézirat

- Kőszegfalvi Gy. (1968): Nagykunsági városok. Mai gondjaik, és jövőbeli fejlesztési lehetőségeik. *Jászkunság*, 1., 21-30. https://epa.oszk.hu/03000/03002/00049/pdf/EPA03002_jaskunsag_196802_1401_021-030.pdf (Letöltés: 2024. 02. 02.)
- Mátyás Sz. (2021): *A Kárpát-medence talentumföldrajza*. Mátyás Szabolcs és Társa, Debrecen
- Molnár E., Saidi, F. A., Lénárt V. M. (2023): Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben. *CITY.HU Várostudományi Szemle*, 1., 49-77. https://www.cityhu.net/_files/ugd/73f03a_a33b2c3e9887483ca013e43581cbb78b.pdf (Letöltés: 2023. 12. 30.)
- Ortutay Gy. (főszerk.) (1980): *A Nagykunság. Magyar néprajzi lexikon III. (K-Né)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 687-688. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-2022.html> (Letöltés: 2024. 01. 19.)
- Pintér J. (1928): *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete* (második kötet). Franklin-Társulat, Budapest
- Szepesi B., Herczeg B., Lénárt T. (2019): Nemzetközi tehetségindexek összehasonlító elemzése. *Tehetségműhely* 2. https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://tehetsegekmagyarorszaga.hu/sites/default/files/documents/nemzetkozi_tehetsegindex_2019_04_29_online_compressed1_2.pdf (Letöltés: 2024. 05. 17.)
- Széchenyi I. (1830): *Hitel*. Neumann Kht. Budapest <https://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0009.html> (Letöltés: 2024. 01. 19.)
- Szirmayné Pulszky H. (1935): Hol született a legtöbb magyar szellemi kiválóság? *Statisztikai Tudósító*, 18., 1-12.
- Tóth J. (1990): A tudományos minősítéssel rendelkezők születési lakó- és munkahelyeinek területi sajátosságai. In: Tóth J. (szerk.): *Tér-Idő-Társadalom*. MTA RKK Pécs, 225-267.
- Tóth J. (1994): A magyar geográfusok adatainak területi-strukturális elemzése. *Közlemények a JPTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékéről*, Pécs, 10. 1-21.
- Tóth J. (1998): Általános népességföldrajz. In: Tóth J., Vuics T. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 241-260.
- Tóth J., Györi F. (2011): Tehetségföldrajz. In: Kocsis K., Schweitzer F. (szerk.): *Magyarország térképeiben*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 117-120.
- Trauth, E. M., Huang, H., Quesenberry, J. L., McKnight, S. (2008): *Linking economic development and workforce diversity through action research*. https://web.archive.org/web/20100705051158id_/http://www.personal.psu.edu:80/~users/g/m/gms/trauth/p58-trauth.pdf, <https://doi.org/10.1145/1355238.1355252> (Letöltés: 2024. 02. 01.)

Egyéb források

1876. évi XXXIII. törvénycikk „Némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről.”
<https://web.archive.org/web/20110719150601/http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5746> (Letöltés: 2024. 01. 19.)
- Internet 1: <http://chartsbin.com/view/41109> (Letöltés: 2024. 05. 17.)
- Internet 2: <http://chartsbin.com/view/39150> (Letöltés: 2024. 05. 17.)
- Internet 3: <https://www.insead.edu/system/files/2023-11/gtci-2023-report.pdf> (Letöltés: 2024. 05. 17.)
- Internet 4: <https://www.insead.edu/system/files/2023-11/gtci-2023-infographics.pdf> (Letöltés: 2024. 05. 17.)
- Internet 5: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-talent-ranking/> (Letöltés: 2024. 05. 17.)
- KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2023): *Éves településstatistikai adatok 2020-as településszerkezetben, Lakónépesség adatok, Népszámlálási és Mikrocenzus adatok 1990-2022*. www.ksh.hu (Letöltés: 2023. 12. 10.)

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

A Magyar Regionális Tudományi Társaság programja a 2024–2027 közötti időszakra

Programme of the Hungarian Regional Science Association between 2024–2027

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA, RÁCZ SZILÁRD

PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: kutatóprofesszor, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; palne.kovacs.ilona@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2286-6326>

RÁCZ Szilárd: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; racz.szilard@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9397-2620>

Ilona PÁLNÉ KOVÁCS: research professor, Institute of Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; palne.kovacs.ilona@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2286-6326>

Szilárd RÁCZ: senior research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; racz.szilard@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9397-2620>

Általános helyzetkép

Az MRTT programja olyan időszakban kerül megfogalmazásra, amikor a területi folyamatok alakulását sok bizonytalansági tényező befolyásolhatja. A globális válságok (migráció, klímaváltozás, háborúk) negatív, de konkrétan nehezen megjósolható hatással vannak az ország fejlődésére. Ugyanakkor, ha alapos késéssel is, de számolunk az uniós kohéziós forrásokhoz való hozzájutással, és az állam gazdaságfejlesztési beavatkozásai nyomán további külföldi működőtőke beáramlásával. A külső tényezők, források mellett a jövőben még inkább mozgósítani kellene az ország belső erőforrásait, növelve alkalmazkodó- és megújulási képességét. A kihívások, veszélyek és a lehetőségek bizonytalanságai megjelennek a területi folyamatok alakulásában is. Ezek hatása nagymértékben függ attól, hogy a hazai fejlesztéspolitika milyen irányt vesz. Ebben van a területi folyamatokkal és fejlesztéspolitikával foglalkozó szakmának felelőssége és szerepe.

A jövőbeni hangsúlyok

Alapelvünk változatlan, az MRTT a magyar regionális tudomány szakmai fóruma, egy független civil szervezet, amely a területi kutatással, fejlesztéssel, irányítással foglalkozó szakembereket fogja össze. Továbbra is alapítóiink szellemiségének jegyében, munkásságukat tisztelve folytatjuk tevékenységünket.

A regionális tudománnyal és fejlesztéspolitikával foglalkozó szakma helyzete nem könnyű, összevetve az uniós csatlakozást megelőző időszakkal. A társadalomtudományok presztízsének általános romlása, a tényekre és tudásra alapozó kormányzás korlátozott érvényesülése mellett a regionális tudományt a diszciplináris megosztottság és az intézményes kapacitások szűkülése is jellemzi. Ennek ellenére a szakmai műhelyek és a regionális tudománnyal rokon tudományok együttműködésének javítására lehetőséget látunk. Az MRTT alkalmas keretet nyújthat a regionális problémákkal alap- kutatási vagy alkalmazott jelleggel foglalkozó tudományos és egyéb szakmai műhelyek együttes fellépéséhez.

Nyitott működés, még tudatosabban vállalt diszciplináris sokszínűség

A társaság eddig is nyitott volt a rokon tudományokkal való kooperációra, közös rendezvényekre, akciókra. Ígéretesen alakul a Magyar Urbanisztikai Társasággal, a Magyar Közgazdasági Társasággal és a Magyar Földrajzi Társasággal való intézményes kapcsolat. A jövőben is törekszünk a rokon (társadalom-, természet- műszaki) tudományok további társaságaival, intézményeivel az alkalmi, majd folyamatos kapcsolatépítésre, kollektív fellépésre, közös rendezvények, állásfoglalások formájában. A személyes kapcsolatok révén jó lehetőség van a Magyar Politikatudományi Társasággal és a Magyar Szociológiai Társasággal való szorosabb együttműködésre, de nyitni lehetne a természeti és infrastrukturális környezettel foglalkozó más szakmai műhelyek, társaságok felé.

Már a korábbi kezdeményezések is nagyon sikeresnek bizonyultak, például díjak odaítélése, pályázatok, éves és tematikus konferenciák rendezése formájában, de az MRTT tagsága révén szorosabbra fűzhetők a kapcsolatok a regionális tudomány felsőoktatási és kutatási intézményeivel, még inkább bevonva az oktatók, kutatók legfiatalabb generációját, és tovább szélesíteni a nemzetközi együttműködést.

Továbbra is kooperálunk a regionális tudomány szempontjából speciális szervezetekkel, mint az Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány, a Regionális Kutatás Alapítvány, valamint az MTA területi (regionális) bizottságai. Az MTA Regionális Tudományok Bizottságával való szoros együttműködés stratégiai jelentőségű a tudományos minőség, a tagok tudományos karrierje és a szakmai tudományos platformokon való láthatósága érdekében.

Szakmai szerepvállalás a területpolitika formálásában

Az MRTT szervezeténél, státuszánál fogva nem tud közpolitikai háttérintézményi feladatokat ellátni, de törekedni fog a maga eszközeivel, tekintélyével a kormányzattal való kommunikációra. Az új területfejlesztési törvény nyomán a fejlesztéspolitika helye a közpolitikák között, intézményi keretei a jövőben jelentősen átalakulhatnak. Újabb részletező szabályok és tervek, koncepciók, kormányzati intézkedések prognosztizálhatóak, amelyekkel kapcsolatban a társaság nyilvánosan is véleményt kíván formálni.

Amennyiben a kormányzat, illetve az illetékes tárca szorosabb és rendszeresebb együttműködésre tartana igényt, erre a felkérésre is nyitottak leszünk. Tény, hogy a társaság teljes tagsága nehezen mozgósítható, ha gyors vagy jelentősebb munkaráfordítást igénylő megkeresésről van szó. Az elnökség koordinációja mellett *ad hoc* munkacsoportok működtetését tervezzük, amelyek képesek a témában jártas szakemberek, intézmények alkalmi összefogására.

Figyelmet fordítunk a területi szereplők irányában is növekedő láthatóságra, akár országosan, de különösen a területi tagozatok révén. A tagozatok vezetését, tagságát ösztönözzük arra, hogy szisztematikus kapcsolatot építsenek ki az önkormányzatokkal, az érintett területi állami szervekkel és az MTA területi bizottságaival is. Mellé állunk minden olyan helyi kezdeményezésnek, amelyet szakmai szempontból támogatásra érdemesnek tartunk.

Nemzetközi láthatóság erősítése, hálózatosodás

Az MRTT a nemzetközi kapcsolatrendszerek vonatkozásában nagyot lépett előre, a mérvadó nemzetközi társaságokkal szoros, intézményes kapcsolat alakult ki, s a szakma neves személyiségei fogadják el meghívásainkat a konferenciáinkra. Bekapcsolódtunk a nemzetközi vérkeringésbe a tagságunk révén is, szervező kapacitásunknak köszönhetően egyre többen lesznek egyéni tagok az ERSÁ-ban, amelynek az MRTT a magyar tagozata. Tovább lépés lenne, ha sikerülne elősegítenünk a közös pályázatokban való társasági részvételt, a hazai intézmények pályázati, nemzetközi kooperációs törekvéseinek elősegítését kapcsolatépítéssel, közvetítéssel, közös információs bázis létrehozásával.

A működés további decentralizálása, tagozatok aktivizálása

Az MRTT nagy létszámú szervezet, ezért célszerű a teljes tagságot megmozgató aktivitások mellett a kisebb léptékű működési kereteket is mozgásba hozni, alkalmazni. A területi tagozatok nem mindegyike aktív, de reményt látunk arra, hogy segítségünkkel ebben pozitív változások lesznek. Általánosságban a társaság működési elve értelemszerűen a decentralizáció, amiben vannak még tartálékok. Megfontolandó, hogy tematikus tagozatokat is létrehozzunk, elsősorban a tagság igényeit, profilját, érdeklődését követve, továbbá az alkalmi munkacsoportok alkalmasak lehetnek prompt feladatok megoldására. A társaság működőképességének fenntartásában, az infrastruktúra működésében (székhely, honlap)

továbbra is a Regionális Kutatások Intézete segít, amiért köszönet illeti az intézmény vezetőit.

Az MRTT konkrét céljai a 2024–2027 közötti időszakra

1. *A tagozatok programszerű működése érdekében* kiegészítő anyagi támogatást biztosítunk tevékenységükhöz. Szakmai munkájuk erősítésével törekszünk az alvó tagozatok újjászervezésére. Új tagozatvezetők felkérésével biztosítjuk a fiatalabbak bevonását és az intenzív tudományszervezői hátteret. Cél az évente legalább két tudományos rendezvény, háromévente elnökségi látogatással egybekötött konferencia megszervezése. A tagozatok, tagozatvezetők helyi/regionális beágyazódását segíteni, motiválni kell, az intézmények közötti együttműködés, önkormányzatok, állami szervek, MTA területi bizottságai keretében.

Minden tagozat a korábbi (minimum 4, maximum 10 éves) időszakáról, tevékenységéről a tagok bevonásával beszámolót és középtávú tervet készít, amelyeket 2024 végén a honlapon megjelentetünk.

A tagok egy adategyeztetés során nyilatkoznak, mely területi és szakmai tagozatok munkájában kívánnak részt venni, a tagozatvezetők megkapják a taglistát, az új tagok adatait, ill. az adatváltozásokat. Az adatkezelés érdekében GDPR szabályzat készül.

Megfontoljuk további új tematikus/szakmai tagozatok létrehozását, a párhuzamosságok elkerülése érdekében összehangolva az RTB albizottságai-val. A hálózatosodás előmozdítása a cél, nem a területi tagozatok „elháványítása”. Alkalmi munkacsoportok egy-egy feladatra történő kialakítása az elnökség döntésével lehetséges, ezek nem az alapszabály által meghatározott tagozatok, de hosszabb érdemi működés után szakmai tagozattá válhatnak.

2. *Kiemelt rendezvények rendszeres megszervezése.* Az eddigi gyakorlatnak megfelelően cél rendezvények megszervezése négy területi szinten: hazai, Kárpát-medencei, közép-európai és európai/nemzetközi együttműködés keretében.

Folytatjuk a vándorgyűlést, a Fiatal Regionalisták Konferenciáját, a Regionális Tudományi Estéket, a pécsi és debreceni szeminárium sorozatot, a Területfejlesztők Napját, a Faluszemináriumot, a Műhelytitkok vándorszemináriumot, de elnökségi és tagozati szinten, más intézményekkel, társaságokkal együttműködve szervezési innovációkra, új rendezvényekre is sor kerülhet (pl. vitaestek, Területfejlesztők Víkendje), törekedve a rendezvényeinkről kialakult vélemények megismerésére, áttekintve az elmúlt évtized rendezvényeit.

Szükség lesz egy belső rendezvénynaptár összeállítására felajánlások alapján a helyszín, téma és időpont megjelöléssel 2027 végéig. Érdemes megfontolni 2026-ban egy határon túli vándorgyűlést (2024-ben Szeged, 2025-ben Veszprém lesz a helyszín).

3. *A működés és a rendezvények pénzügyi, szervezeti hátterének biztosítása.* A működésnek nonprofitnak kell lennie hosszú távon, nagyobb veszteség egyik évben se legyen, az esetleges eredményt a cél szerinti feladatokra fordítjuk, amit az alapszabály is rögzít. A hatékony gazdálkodás érdekében a Számvizsgáló Bizottság javaslatait beépítjük a működésbe. Továbbra is cél az aktív tagság megőrzése, növelése, de intézményi támogatókat, eseti szponzorokat (pártoló tagokat) is keresünk.

Az MTA két éve biztosít az MRTT-nek meghívásos pályázat keretében támogatást. Ennek felét a könyvelésre fordítjuk, a többit a rendszeresen felmerülő dologi kiadásokra. Az így megspórolt összegből a működő tagozatokat támogatjuk a megszokott formában.

Az aktív, tagdíjfizető tagság megtartása a rendszeres kapcsolattartással, visszajelzés kérésével, tagtoborzással remélhető, ami az elnökségtől, tagozatvezetőktől is elvárható. Az aktív tagság és a tagdíjbevétele lassan növekszik, ebben az is szerepet játszik, hogy 2018 óta változatlan a tagdíj, amelynek emelése egyelőre nem indokolt. Változtatásra a *Tér és Társadalom* körülményeinek változása esetén kerülhet esetleg sor.

Nagyobb hangsúlyt kell fektetni a fiatalok (doktoranduszok, fiatal oktatók/kutatók/szakértők) és új kollégák bevonására a társasági munkába, a generációváltás folyamatosságának biztosítása érdekében.

4. *Tudományos díjak, elismerések odaítélését továbbra is fontosnak tartjuk:* Regionális Tudományért Díj két évente, Kiváló Ifjú Regionalista Díj évente, Díszoklevél és Pro Communitate Regionalistarum alkalmanként. A társaság közgyűlése tiszteleti tagokat választhat, erre az idei évtől kezdve javaslatot fog tenni az elnökség. Amennyiben az érintett szervezetek (MTA RTB, PTE KTK) ezt kezdeményezik, az elnökség dönt a Varga Attila díj megalapításához való csatlakozásról, majd az alapszabályba történő átvezetésről.
5. *A rendszeres hírszolgáltatás alapvető feladat,* hírlevél, honlap, Facebook oldal működtetésével. Minden tagnak, tagozatvezetőnek és az elnökségi tagoknak is szívére lesz a hírek továbbítása. Az új honlap 2024 végére készül el.
6. *A stratégiai együttműködés továbbra is kulcsfontosságú és kölcsönös előnyökkel jár* a regionális tudomány legfontosabb szervezeteivel (KRTK Regionális Kutatások Intézete, MTA Regionális Tudományi Bizottság). Igény esetén az RTB honlapja maradhat az MRTT új honlapján is.
7. *A regionális tudományi folyóiratok és sorozatok kiemelt fontosságúak* az MRTT tagjai számára. Az immár a Ludovika Kiadónál megjelenő *Studia Regionum* könyvsorozatot továbbra is támogatjuk (könyvbemutatók szervezésével,

könyvek vásárlásával). Fel kell mérni a tagok között, hogy lenne-e igény a sorozat folytatására.

A *Tér és Társadalom* illetménylapunk, kiadását továbbra is támogatjuk, összegéről az elnökség keretében döntünk, előzetesen egyeztetve a főszerkesztővel. Az eddigi tapasztalatok alapján kalkulálható az egyre növekvő előállítási díj.

A *Deturope* folyóirattal a partneri viszony megtartására törekszünk, konferenciáink sikeres előadásait angol nyelvű tematikus számokban publikáljuk, s ezek megjelenését finanszírozzuk. Kísérletet teszünk a minőség fenntartására, emelésére. A *Comitatus* folyóirat számára a honlap szolgáltatását fenntartjuk az új kiadói felállás után is, az új weboldalon is.

Új partnerfolyóiratok körének megvizsgálása is feladatunk. Az elmúlt években a vándorgyűléshez kapcsolódóan kiszélesedett a publikációs lehetőségek száma (*City.hu*, *Comitatus*, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, *Kárpát-haza Szemle*, *Regional and Business Studies*, *Tér-Gazdaság-Ember*, *Mediterrán és Balkán Fórum*, *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, *Turizmus Bulletin*). Ezekkel érdemes tudatos kapcsolatrendszert kiépíteni, egy-egy lapfelőssel.

8. *Partnerség ápolása, bővítése a regionális tudományt művelő kutatóhelyekkel, oktatási és szakmai műhelyekkel* (egyetemi tanszékekkel, doktori iskolákkal), alapítványokkal (Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány, Regionális Kutatás Alapítvány „Illés Iván Regionális Tudományi Program”).

Együttműködés elmélyítése a hazai társszervezetekkel (Magyar Urbanisztikai Társaság, Magyar Statisztikai Társaság, Doktoranduszok Országos Szövetsége elnökségével) és kapcsolatfelvétel más országos szakmai szervezetekkel, hivatalos megállapodás kötése vagy informális együttműködések formájában (Magyar Földrajzi Társaság, Magyar Közgazdasági Társaság, Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Politikatudományi Társaság).

9. *Kárpát-medencei együttműködés.* Fontos missziónk továbbra is a határon túli regionális szakemberek bekapcsolódásának segítése a tudományterület főáramába, tagozatvezetők szervező munkájának segítése, közös kezdeményezések támogatása. Keressük a lehetőségét a Kárpát-medence régiói sorozat zárására egy összegző kötet összeállításával.

10. *Nemzetközi szervezetekkel a tartós együttműködés folytatódik* (ERSA – European Regional Science Association, RSAI – Regional Science Association International; RSA – Regional Studies Association). Támogatjuk a magyar RSAI-tagok számának emelését, vállalkozunk a nemzetközi hírek, események kommunikálására a tagok felé.

Az RSAI 14. világkongresszusának megszervezésére Kecskeméten, 2024 áprilisában került sor, melyen az MRTT társszervezői szerepet vállalt. A világkongresszus sikeres megrendezését követően kifejezzük a sikeres pá-

lyázat és az elvégzett társelnöki munka iránti elismerésünket.

Kelet-közép-európai együttműködések erősítése szlovák, lengyel, cseh, osztrák, német, román, szerb, horvát, szlovén, bolgár viszonylatban, alapvetően az ERSZ szekciók rendezvényei keretében történik. Kezdeményezzük a Central European Conference in Regional Science (CERS) konferenciával kapcsolatban egy szervezeti bizottság létrehozását. Emellett jövőbeli célunk az ERSZ Central and Eastern European Conference megszervezése hazai helyszínnel.

Minden működő és potenciális kelet-közép-európai ERSZ tagozatnak dedikált felelőse segítségével folytatódik a már kialakult együttműködés, rendezvényeiket évi rendszerességgel látogatni célszerű. Ezek elmélyítéséhez, operacionalizálásához közös publikációk, pályázatok, projektek kezdeményezése indokolt.

A programot a társaság elnöksége megvitatta és 2024. május 31-én egyhangúlag jóváhagyta.

Nemzetközi konferencia az RKK fennállásának 40. évfordulója alkalmából

Report on the „Regional and rural development trends over the last forty years – RKK40 anniversary conference”

ZSIBÓK ZSUZSANNA, HORECZKI RÉKA

ZSIBÓK Zsuzsanna: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; zsibok.zsuzsanna@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9383-1134>

HORECZKI Réka: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

Zsuzsanna ZSIBÓK: senior research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; zsibok.zsuzsanna@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9383-1134>

Réka HORECZKI: senior research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

A HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete fennállásának 40-edik évfordulója alkalmából 2024 májusában háromnapos rendezvénysorozatot szervezett, melynek helyszíne a Pécsi Püspökség Magtár Rendezvényközpontja volt. Az eseménysorozat első napján, 2024. május 28-án a magyar nyelvű Falukonferencia került megrendezésre. A rendezvénysorozat második és harmadik napján angol nyelvű, nemzetközi konferenciára került sor.

A Regionális Kutatások Intézetének jogelődjét, a Dunántúli Tudományos Intézetet (DTI) 1943-ban alapították Pécsen. Az 1955 óta akadémiai kutatóintézetként működő DTI bázisán 1984-ben szerveződött a Regionális Kutatások Központja (RKK) és nyerte el a vidéki egységekre épülő, hálózatos szervezeti struktúráját, amelyet azután is megőrzött, hogy 2012-ben az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontba (KRTK) integrálódott. Az Intézet vezető szerepet tölt be a regionális tudomány hazai műhelyei között nemcsak méreténél fogva, hanem mert négy tudományos osztálya az ország különböző régióiban van jelen, ezért értékes helyi tudással és beágyazottsággal rendelkezik. Az ország versenyképessége, kiegyensúlyozott fejlődése szempontjából kulcsfontosságú a természeti, társadalmi, illetve gazdasági erőforrások területi mintázatainak ismerete, a térbeli egyenlőtlenségek mérséklése, amely komplex társadalomtudományi megközelítést kíván. Magyarországon a hazai regionális tudomány bázisintézete, a KRTK Regionális Kutatások Intézete rendelkezik az interdiszciplináris

kutatásokhoz szükséges kritikus mérettel a közgazdaságtudomány, a geográfia, a szociológia, a politológia és a jogtudomány képviselőinek együttműködésében, felkészült tudást biztosítva a fenti témakörökben.

A KRTK Regionális Kutatások Intézetének munkatársai azon munkálkodnak kutatói és oktatói, doktori iskolavezetői és tudományszervezői tevékenységük során, hogy erősítsék a hazai regionális tudomány pozícióit. Valamennyien elkötelezettek a tudományterület magas szinten történő művelése mellett; ugyanakkor továbbra is egyensúlyt szándékoznak tartani a hazai és nemzetközi kutatások, az ezek eredményeit közlő publikációk között a magyar, és ezen belül a vidéki tudományosság érdekében. E kettős elköteleződés az RKI múltjában gyökerező érték-alapokon áll, amely hidat ver múlt és jövő között (<https://rki.krtk.hun-ren.hu>).

A 40 éves fennállást ünneplő konferencia a „Regional and rural development trends over the last forty years” címet viselte. A két nap alatt egy teljes délelőttöt felölölő plenáris tömb, egy kerekasztal-beszélgetés és 17 szekció szerveződött. A nyitó plenáris ülésen neves előadók sorakoztak fel. A konferencia vendége volt Navracsics Tibor közigazgatási és területfejlesztési miniszter, aki előadásában áttekintette a magyar regionális fejlődés elmúlt évtizedeit, kezdve a rendszerváltás előtti évek kihívásaival (a felgyorsuló urbanizáció nyomán megjelenő lakhatási válság, az ipar térszerzése a gazdaság gyenge versenyképessége miatt, a túlcentralizált döntéshozatalból fakadóan a területi döntéshozói szintek gyengesége, a vidéki gazdasági pólusok relatíve kis mérete), majd kitért a rendszerváltás okozta krízisre, ami kiélezte a területi egyenlőtlenségeket. A 2010-es években számos – részben örökölt – nehézséggel kellett szembenéznie a döntéshozóknak, köztük az intézményi gyengeségekkel, a stagnáló regionális különbségekkel, a klímaváltozás hatásaival, egyes térségek nehéz közlekedési elérhetőségével, a falvak és vidéki kisvárosok népességvesztésével, valamint a fejlesztéspolitikára jellemző ágazati szemlélettel a célzott területi támogatások rovására. A hazai területfejlesztési politika legnagyobb kihívásának tekinti, hogy az egy főre jutó GDP különbségei nem csökkentek az elmúlt évtizedekben, és megmerevedni látszik az ország északkeleti és délnyugati térségeinek lemaradása. A népességnövekedés kizárólag a budapesti agglomerációban, Győr környékén és a Balaton keleti medencéjénél figyelhető meg, miközben Budapest is népességvesztést szenved el. A hazai területfejlesztési politika jövőjére előre tekintve a miniszter három fő pillért emelt ki. Egyrészt a helyalapú megközelítést, a közigazgatási határokon átnyúló funkcionális övezetek szerepét, másrészt a finanszírozási rendszer megújítását, amelyben az ágazati és a területi beruházásokat komplex területi programokban kívánják integrálni, területfejlesztési alapról támogatni. Harmadrészt pedig az intézményi rendszernek is meg kell újulnia, ami által elérhetik az embereket, a többszintű kormányzás keretében szükséges a helyi szereplők és a kormányzati szervek kooperációja és egy új területi szolgálat felállítása.

A plenáris ülés második előadója Jakab Roland, a HUN-REN vezérigazgatója volt, aki áttekintette a kutatóhálózat jelenlegi helyzetét, a hálózatot érintő aktu-

ális folyamatokat. Hangsúlyozta, hogy mind a hálózatban, mind a hálózatot irányító központban a magasabb hatékonyságot, a magas színvonalú kutatásokat, az innovációt és azok komplex hatását kívánják szem előtt tartani. Az előadó részletezte a HUN-REN stratégiája megújításának folyamatát és a benne részt vevő különböző hazai és nemzetközi szereplők munkáját, valamint a megújulás különböző aspektusait, az ahhoz hozzájáruló programokat és kezdeményezéseket.

A vezérigazgatót követően Fertő Imre, a HUN-REN KRTK főigazgatója tartott előadást, bemutatva a kutatóközpont sajátosságait, misszióját és a keretei között folyó oktatói és kutatói munka hatását. A hivatalos megnyitót, köszöntőket Varjú Viktor, az RKI igazgatója koordinálta. A plenáris tömb szakmai előadásait Franziska Sielker, a Bécsi Műszaki Egyetem (Technische Universität Wien) és a Cambridge-i Egyetem oktatója nyitotta, a városok és régiók határokon átnyúló együttműködéséről beszélt európai kitekintésben. Kitért az együttműködések számának folyamatosan növekvő trendjére, azok lehetséges támogatási kereteire, az együttműködések különböző típusaira és megemlíttet néhány jellegzetes példát, köztük a Duna-menti együttműködések. A jövőbeli trendekre vonatkozóan új keretfelteteleket és tematikus elemeket mutatott be; ide tartoznak az éghajlatváltozás hatásai, a zöld átmenet, a demográfiai átmenet, a digitalizáció és a mesterséges intelligencia, az ipari átmenet és az ellátási láncok autonómiája, geopolitikai kihívások, valamint az uniós finanszírozási mechanizmusok várható diverzifikálása. Őt követte James W. Scott, a University of Eastern Finland professzora és a HUN-REN KRTK RKI munkatársa, aki „A határok, a geopolitika és a térképzetek közötti sokrétű kapcsolatok nyomon követése” címmel adott elő. Ebben bemutatta az RKI Határkutató csoportjában folyó munkát, a határok különböző értelmezését és azok jelentőségét az európai integráció által lefedett térben. Példaként említette a Kárpát-medence helyzetét és a határon átnyúló együttműködések intézményesülésének nehézségeit. Ezen együttműködések nehézségeinek feloldása csak lassan halad előre Európában, a társadalmi innováció és az intézményi változás evolúciós folyamatát tükrözi. A plenáris blokkot Benedek József zárta, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem professzora, aki az egyetem keretei között működő Fenntartható Fejlődés Kutatóközpont munkájának legújabb eredményeit mutatta be. Kutatásuk a Fenntartható Fejlődési Célok (SDG-k) mérésére, vizualizációjára és monitorozására irányult, amelynek során innovatív megfigyelési módszereket és GIS-eszközöket dolgoztak ki. Arra a kihívásra kívántak reagálni, hogy az SDG-k monitorozása regionális és helyi szinten mindezidáig nem valósult meg. Az SDG-k területén elért teljesítményt helyi szinten vizsgáló eszközrendszer azt mutatta ki, hogy a városias régiók fenntarthatóbbak, mint a vidéki térségek, ami annak tudható be, hogy a 17 fejlődési cél közül csupán három foglalkozik a környezeti fenntarthatósággal, míg a többi a fenntarthatóság társadalmi és gazdasági dimenzióját méri. Az általuk kidolgozott SDG Index bekerült a nemzetközi értékelési eszköztárba is.

A jubileumi konferencia első napjának további részében szekcióülések zajlottak négy különböző helyszínen, majd a nap szakmai programját egy kerekasztal-beszélgetés zárta le. Ennek témája a Magyarország fejlett és periférikus térségeiben végbemenő újraiparosodás volt, amit a részt vevő szakértők Győr és Pécs példáján keresztül tárgyaltak meg. Gál Zoltán, a HUN-REN KRTK főmunkatársa és a Pécsi Tudományegyetem oktatója moderálta a beszélgetést, amelynek felkért hozzászólói Lux Gábor (HUN-REN KRTK RKI), Berkes Judit (HUN-REN KRTK RKI) és Trócsányi András (PTE) voltak. A beszélgetés fő tanulságai, hogy egy tágabb, európai kontextusban szemlélve a folyamatokat azt látjuk, hogy Európa nem tud irányító szerepet vállalni a jelenleg zajló ipari forradalomban, ugyanakkor a kelet-közép-európai újraiparosodás eredményei felemásak. A beáramló külföldi működőtőke révén azok a régiók, amelyek részesültek belőle, jelentős fellendülésen mentek keresztül, míg az ebből kimaradók periferizálódtak. A régió egészében azonban az FDI-beáramlás egy aszimmetrikus függőséget eredményezett, és a kezdeti előnyök a továbbiakban már nem aknázhatók ki, megtorpan a növekedési ütem, ezért alternatív fejlődési lehetőségek után kell nézni. A két város, Pécs és Győr eltérő fejlődési útja a földrajzi fekvésükön túl történelmükben gyökerezik, ugyanis Győr az ipari forradalom idején olyan gépipari tevékenységekre szakosodott, amely hagyományait könnyen át lehetett konvertálni a rendszerváltás után megváltozott igényekre szabva. Míg Pécs számára jelentős jólétet biztosított a magas hozzáadott értékű iparágakra való szakosodás, az 1950-es évek után ez a fejlődés megtört, és az ipari szektor leépülése után nem tudta a bányászati tudását fejlődési bázisként használni. Ezzel egyidejűleg Pécsen az egyetem által biztosított tudás nem illeszkedett a helyi gazdaság igényeihez, míg Győr ennek a kihívásnak jól meg tudott felelni. Pécs esetében hiányzik a kritikus tömeg ahhoz, hogy a kulturális iparára tudjon támaszkodni, ugyanakkor Győr esetében is sérülékenységet okoz a járműipar egyoldalú ágazati dominanciája. Győr számára könnyebb lehet magasabb hozzáadott értékű alternatívák meghonosítása, ugyanakkor azonosíthatók Pécsen is olyan ágazatok, amelyek kis léptékben, de változatos körben biztosíthatják a hosszú távú fejlődést (a magas hozzáadott értékű feldolgozóipar, illetve az egyetem tudásbázisára építkező innovatív iparágak), mivel stabil családi vállalkozások, jó tudásbázissal, lassú növekedéssel, folyamatinnovációval és I4.0 megoldások alkalmazásával jellemezhetők. A periférikus térségekben megvalósuló, helyi, innovatív kezdeményezéseknek azonban egy szomorú tapasztalata Nyugat-Európában is, hogy a növekedés útját már nem tudják helyben megtalálni, így e vállalkozások idővel tovább mozdulnak nagyobb piaci lehetőségek, fővárosok vagy Magyarországról nyugati országok irányába. Nagyléptékű, ugrásszerű növekedést nem várhatunk Pécsen és a régiójában, de a fokozatos fejlődés útján, közepes léptékű innovációk révén, a vidéki Németország és a vidéki Ausztria vagy akár Csehország példáját követve stabilizálhatja a térség a helyzetét.

A konferencia további részében 12 szekcióban zajlott a munka, ahol 90 előadó mutatta be kutatási eredményeit. A szekciók tematikailag néhány jól körülhatárolható kérdés köré szerveződtek (1. ábra). A program fő témái elsősorban a környezeti, gazdasági és társadalmi értelemben vett fenntarthatósághoz kapcsolódtak. Nemcsak párhuzamos szekciókat szenteltek a fenntarthatóság témájának, hanem Benedek József plenáris előadása is ezzel foglalkozott. Több oldalról kerültek megközelítésre a demográfiai kihívások, amelyek messzemenő jelentőséggel bírnak a humán tőke fejlesztése szempontjából. A konferencia visszatérő kérdésköre a szélesebb léptékű együttműködés volt, különös tekintettel a határon átnyúló együttműködésekre.

1. ábra: A konferencia kulcsszavai
Keywords of the conference

seket széles bázisú, diverzifikált tevékenységekkel kell támogatni, kisebb léptékben kezdve, és a fentebb leírtak szerint lépésről lépésre kell kiépíteni ezeket.

A jubileumi konferencia egyszerre volt vissza- és előre tekintő jellegű, de a nagyobb hangsúly a stratégiai szemléleten volt. A meghívott vendégek változatos összetétele tükrözte az intézet nyitottságát a nemzeti, sőt, uniós szintű politikai döntéshozók, valamint a hazai és a nemzetközi kutatói közösség felé, beleértve a Kárpát-medencéből érkezőket is. Amint az a konferencián többször is elhangzott, a regionális tudomány tárgykörébe tartozó számos permanens kihívást még nem sikerült megoldani, így még a következő 40 éven túl is szerteágazó kutatási irányok rajzolódnak ki a regionalista közösség számára.

Beszámoló a X. Falukonferencia - Az elmúlt negyven év regionális és vidékfejlesztési folyamatai című rendezvényről

Report on the X. Village Conference

HORECZKI RÉKA, ZSIBÓK ZSUZSANNA

HORECZKI Réka: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

ZSIBÓK Zsuzsanna: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; zsi-bok.zsuzsanna@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9383-1134>

Réka HORECZKI: senior research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

Zsuzsanna ZSIBÓK: senior research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; zsi-bok.zsuzsanna@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0001-9383-1134>

A HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete fennállásának 40. évfordulója alkalmából 2024 májusában háromnapos rendezvénysorozatot szervezett, melynek a Pécsi Püspökség Magtár Rendezvényközpontja adott helyet. Az eseménysorozat első napján, 2024. május 28-án az 1991-es indulása óta immár tizedik alkalommal került megrendezésre a Falukonferencia. A nagy érdeklődésre számot tartó esemény 88 előadót és összesen 150 résztvevőt fogadott.

A konferencia fő célkitűzése – az elmúlt rendezvényekhez hasonlóan – az volt, hogy integrálja a kormányzati szakpolitikusokat, a gyakorló agrár- és vidékfejlesztő szakembereket, illetve a tudományos élet azon képviselőit, akik szívükön viselik a vidék sorsát, és igyekeznek válaszokat találni a vidék problémáira, alternatívákat kínálni a különböző fejlesztési irányok között. A tanácskozás lehetőséget biztosít arra, hogy a résztvevők kifejtsek véleményüket és a kerekasztal-beszélgetéseken egy egységesnek tekinthető, a fejlesztéspolitika számára is használható álláspontot alakítsanak ki. A pandémia időszakának elmúltával a szervezők úgy gondolták, hogy a vidékkutatóknak és a gyakorlati szakembereknek van és lesz miről beszélni, eszmét cserélni, vitatkozni. A konferencia célja továbbá a globális és lokális méretű vidéki térség mint fő kutatási terep legfrissebb eredményeinek bemutatása, lehetőséget biztosítva szakmai együttműködésre, közös pályázatokban való részvétel megtárgyalására, valamint a környezettudatosság, a környezeti nevelés és a vidékfejlesztés hasznosítási fontosságának hangsúlyozása.

A rendezvényt Varjú Viktor, az RKI igazgatója nyitotta meg, köszöntve a vendégeket. A délelőtti plenáris ülésén két neves szakpolitikai szakértő előadására

került sor. A „Válságok és kiutak a magyar vidéken – az elmúlt 40 év tapasztalatai” címet viselő blokkban elsőként Szabó Mátyás, az Európai Bizottság szakpolitikai referense (*DG Agriculture & Rural Development Unit B3 – social sustainability*) tartott előadást, aki a demográfiai átmenet, az elnéptelenedés, a szociális befogadás, illetve a vidékfejlesztés uniós kereteinek témáit érintette, tekintettel hazánk EU-csatlakozásának huszadik évfordulójára. Előadásában bemutatta és értékelte a vidékfejlesztéssel foglalkozó legfrissebb európai uniós szakértői anyagokat, köztük a 9. Kohéziós jelentést, a 2024 áprilisában tartott 9. Kohéziós Fórum megállapításait, az Európai Bizottság demográfiai cselekvési eszköztárát (*Demography Toolbox*), egy SWD (*Staff Working Document*) munkaanyagot a demográfiai átalakulásról, a Közös Kutatóközpont (JRC) szakpolitikai anyagát a 65 év felettiek munkapiaci szerepvállalásáról, valamint Enrico Letta jelentését a közös piacon belüli munkaerővándorlásról. Az előadás központi gondolata a demográfiai átmenet volt, amely az Európai Unió szakpolitikájában a zöld és a digitális átállás mellett harmadikként, ezekkel egyenrangúan jelenik meg. A szakpolitika kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a népesség előregedése nemcsak az egyes térségek vidékies jellegével függ össze, hanem az elnéptelenedéssel, a távoli fekvéssel, a szolgáltatásokhoz való hozzáféréssel, valamint a gazdasági lehetőségek hiányával is. A területek gazdasági életképessége és az infrastruktúrához, szolgáltatásokhoz való hozzáférés szorosan összefügg. Az Európai Unión belüli migráció és a belső vándorlás a térségek közötti versenyként is interpretálható. A közös piacon belül az emberek szabad áramlása egyes térségeket nagyon súlyosan érint, mert beragadnak az agyelszívás okozta csapdába (*talent development trap*), ezért kiemelt figyelmet kell fordítani a vidéki térségek vonzerejének megtartására, javítására olyan területeken, mint a munkaerőpiac, az oktatás, a kormányzás minősége és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés. A kérdés jelentőségét az adja, hogy a demográfiai változások közvetlen hatással vannak az EU humántőke-ellátottságára, ebből következően pedig a versenyképességre. A plenáris ülés második előadója Mayer Gábor, a Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium területfejlesztésért felelős államtitkára volt, előadását a „Kistelepülések a területpolitika horizontján” címmel tartotta meg. Az államtitkár előadásában szintén említette a Kohéziós Fórumon bejelentett új irányokat, amelyek a klasszikus, egy főre jutó GDP-n alapuló felzárkóztatási politika elmozdulását vetítik előre a klímaváltozásban és a migrációs nyomásban való érintettség figyelembevételével. Mindez a kelet-közép-európai régió országait hátrányosan érintheti, ezért a vezetők összefogására van szükség. A Kohéziós Fórum szakemberei elismerik, hogy noha az EU-n belüli konvergencia számottevő, a gazdaság polarizálódik, koncentrálódik, az egyes országokon belül nőnek a területi különbségek, a kiszolgáltatott csoportok nehéz helyzetben vannak – a fejlődés dinamizálása ezért a vidéki potenciál kiaknázásával lehetséges. Az előadó ezt követően számos magyarországi térképpel és adatsorral illusztrálta a területi különbségek természetét, kitérve az egy főre jutó GDP-re, a jövedelmekre, a belföldi vándorlási egyenlegre. A hazai területpolitika a 2020-as

évek elején számos kihívással nézett szembe, melyeknek a legfőbb tünete a gazdasági koncentráció: a folyamatos felzárkózás ellenére az elmúlt tíz évben nem javult az egyenlőtlenségek területi mintázata; a nagyvárosok mint koncentrációs pólusok, amelyek a nemzeti jövedelem nagy részét adják, nem tudták felhúzni az elmaradott térségeket, elszívó hatásukkal inkább kiüritik a vidéket, vagyis az ország fejlődéséhez hozzájárulnak, de a vidékéhez nem. Ezeken kívül Mayer Gábor bemutatta a funkcionális városi térségek hazai rendszerét és ehhez kapcsolódóan a közszolgáltatások szervezését. A hazai fejlesztéspolitika hármas iránya a helyben elérhető jövedelmekre, a munkalehetőségekre és a közszolgáltatásokra fókuszál, az utóbbiak esetében azok megközelíthetőségére és digitalizálhatóságára, ugyanis ebben még sok a hiányosság hazánkban, ugyanakkor kulcskérdés a vidéki térségek népességmegtartó képességében. Előadása zárásaképpen az államtitkár hangsúlyozta, hogy a minisztérium sokat merít a kutatók szakmai munkájából, és nyitottak a jövőbeli szakmai együttműködésre.

A plenáris ülést a 2023 végén megjelent és 2024 elejétől nyomtatott formában is elérhető Területi Riport 2023 című kötet bemutatója követte. A kötet főszerkesztője, Koós Bálint ismertette a kiadvány elkészítésének előzményeit, a kötet felépítését és a jövőbeli továbbfejlesztési irányokat. A Területi Riport alapvető célja, hogy a területi folyamatokat közel hozza a szakmához, az emberekhez, a felsőoktatásban dolgozókhoz és a hallgatókhoz (pozitív fogadtatását jelzi, hogy több egyetemen bekerült a javasolt tananyagok közé, kurzust szerveztek tanulmányozására). A kiadvány minden fejezete hasonlóan épül fel: a hazai területi folyamatokat elhelyezi az európai térben, rámutat arra, hogy mi a magyar sajátosság, hogyan viszonyul ez az Európai Unióban megfigyelhető folyamatokhoz. Ezen túl a szomszédos országoknak, Magyarország egészének folyamatait és a hazai lehető legalacsonyabb területi szinteken megfigyelhető trendeket vizsgálja. Az állandó fejezetek – demográfia, gazdaság, környezet – mellett eseti tanulmányok foglalkoznak az aktuálisan legégetőbb problémákkal, mint például az infláció, a klímaválság, a közigazgatás és a szakképzés. A Területi Riport jövőjét illetően az angol nyelvű megjelenés, külföldi kollégák bevonása és a Visegrádi országok lefedése van a tervekben. A kötetek online is elérhetők: <https://rki.krtk.hun-ren.hu/publikaciok/teruleti-riport/>.

A konferencia hátralévő részében öt teremben, tizenhárom szekcióban folytatódott a munka. A kulcstémák a felzárkózás, a kiútkeresés, a nemzetközi aktivitás, az adaptáció, a jólét és a fenntarthatóság voltak. A szekció vezetői között képviseltették magukat a Pécsi Tudományegyetem, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, a Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kara, valamint a házigazda HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézet neves szakemberei és fiatal kutatói. Rendkívül színes, sokrétű előadásokba lehetett bekapcsolódni. Nagyné Molnár Melinda (MATE Fenntartható Vidékfejlesztés Tanszék és MRTT Faluszemináriumi Kutatóműhely) vezette a Falvaink adaptációs képessége: problémák és megoldások című szekciót, ahol azon

falukutatók prezentálták legfrissebb eredményeiket, akiknek tapasztalatai segítenek közelebb kerülni annak megértéséhez, hogy mi kell egy település fenntartható erőforrás-gazdálkodásához, miből lesznek örök értékek, vagy éppenséggel tartós problémák. Min áll vagy bukik, hogy egy település képes lesz-e adaptálódni az egyre változó társadalmi, gazdasági, jogi, környezeti feltételekhez? Az előadások központi elemeként a változások szükségszerűsége és a falukutatók dinamikus rendszere nevezhető meg. Koós Bálint (HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete) emlékszekciót szervezett: Hamar Anna (1953–2018) faluszociológus volt, aki a társadalmi-gazdasági hátrányok feltárását, mérséklésük lehetséges módozatait kutatta. Rá emlékezve a szekció munkája a periférikus térségek hátrányainak megragadásával, illetve ezek mérséklésének lehetőségeivel (eszközeivel, szereplőivel, erőforrásaival, kapcsolatrendszerével) foglalkozott. A Pálné Kovács Ilona és Horeczki Réka (HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete) vezette szekció előadásai az önkormányzatok nemzetközi aktivitásával, az együttműködési formákkal, diplomáciai kapcsolatokkal, a helyi/regionális önkormányzatok nemzetközi mozgásterével és átalakuló szerepével foglalkoztak. Bucher Eszter és Boros Julianna (Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar) szekciója a lokalitásra helyezte a hangsúlyt; az előadások a Dél-dunántúli Régió leghátrányosabb helyzetű településein zajló társadalmi változásokat mutatták be. A szekció a társadalmi problémák ok-okozati összefüggései mellett a Felzárkózó települések programban részt vevő falvakban zajló társadalmi innovációkra és a megvalósító szervezetek szerepvállalásának bemutatására törekedett, a kulturális és etnikai dimenziókra fókuszálva. A hazai településállomány sajátos, rendkívül intenzíven diverzifikálódó, mégis alig ismert részével foglalkozott a Vasáros Gábor (HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete) vezette szekció: az átalakuló külterületekkel. Az elnéptelenedéssel jellemezhető majoroktól a népességüket megsokszorozó zártkertekig igen összetett, komplex folyamatok alakítják ezen területek átalakulását, így a vidék újrastrukturálódása, a városi szétterülés, a szegregáció és az aprófalú-szindróma is érinti a külterületek egy részét.

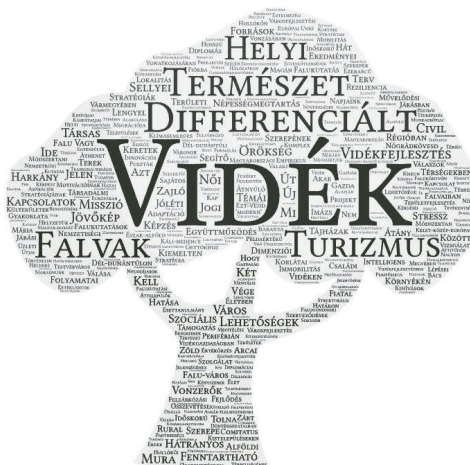
A vidéki térségek természeti, történeti, kulturális, építészeti és gazdasági öröksége, valamint a helyi termékek előállításában rejlő gazdasági kapacitás jobb értékesülésének egyik lehetőségét a turizmus fejlesztése jelenti. Emiatt elengedhetetlennek éreztük, hogy ezt a témát is megvizsgáljuk a Falukonferencián. A szekció megszervezését Gonda Tibor (Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar) vállalta el, koordinálva a hazai jógyakorlatokat, a vidékfejlesztés ezen sajátos terepét bemutató előadókat. A lokalitás és a turisztika területfejlesztésben testet öltő tapasztalatait mutatták be az előadók a Nagy Dávid (HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete, Tolna Megyei Térségfejlesztők Egyesülete) vezette szekcióban. Az előadások a Dél-Dunántúlhoz mint kutatási terephez kapcsolódtak. Egyik legnépesebb és legnagyobb érdeklődésre számot tartó szekciót hirdette meg Tomay Kyra és Ragadics Tamás (Pécsi Tudományegye-

tem Bölcsészettudományi Kar). A szekció kulcsszavai a jóléti migráció, a dzsentrifikáció és a geoarbitrázs voltak. A szekció célja az volt, hogy teret biztosítson a vidékre (rurális térségekbe, kistelepülésekre) irányuló migrációról szóló szakmai megbeszélések számára. Az előadók megvitatták, hogy miként, milyen fogalmi keretek között értelmezhetőek a vidéki Magyarországra jellemző migrációs folyamatok. A Nagy Erika és Bródy Luca (HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete) által vezetett szekció bemutatta, hogy a nők gazdálkodóként, vállalkozóként, bér munkásként egyaránt fontos szerepet játszanak a vidéki gazdaságban. Emellett felelősséget vállalnak családtagjaik jólétéért, beleértve az élelmiszerellátást, valamint a gyermekek és az idősek gondozását. Ugyanakkor gyakran a hagyományörzés letéteményesei és közösségeik szervezői is, amely kulcsfontosságú a vidéki térségek megélhetése, ellenálló képessége és kultúrája szempontjából. A szekció célja annak feltárása volt, hogy a vidéki nők társadalmi kapcsolatait, mindennapi gyakorlatait, társadalmi státuszát milyen módon és mértékben határozza meg térbeli helyzetük. Hogyan értelmezhetőek a térbeli egyenlőtlenségeket alakító, jelenlegi strukturális korlátok/hátrányok (az intézményi szolgáltatások centralizációja, a tömegközlekedési kapacitások leépítése, a gazdaságfejlesztés jelenlegi gyakorlata stb.) társadalmi nemekhez köthető problémaként vidéki tereinkben? A női narratívák a 2021-es Falukonferenciához hasonlóan nemcsak a kutatókat, hanem a gyakorlati életből jövőket is megmozgatták. A vidékfejlesztés területén jelentkező, az agrártermeléshez kapcsolódó kihívások részletes bemutatása volt a fő célja a Gombkötő Nóra (SZE AKMK Agrárökonómiai Tanszék) vezette szekciónak. Az előadások fókuszában olyan témák álltak, mint az innovatív gazdálkodási modellek, az ökológiai gazdálkodás, a precíziós mezőgazdaság, valamint az agrárdigitalizáció. A IX. Falukonferencia kerekasztal-beszélgetéséhez kapcsolódva Salle-Keresztúri Barbara (Magyar Biodiverzitás-kutató Társaság) és Póla Péter (HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete) az idei alkalomra szekciót hirdetett, amely a helyes természeti erőforrásgazdálkodás lehetőségeit vizsgálta, a helyi erőforrások feltárásával, hasznosítási lehetőségeivel foglalkozott. Az előadásokból kitűnt, hogy az erőforráshasznosítás során a gazdasági hatékonyság és a társadalom igényeinek figyelembevétele szükséges, mindemellett az ökológiai egyensúly megőrzése is prioritás. Ezért a fejlesztések során sokrétű kompetenciákra, kommunikációra, koordinációra és kompromisszumokra van szükség. Finta István (HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete) vezetésével a plenáris blokkot követő szekció előadói interdiszciplináris megközelítésben vizsgálták a vidékfejlesztés, a vidékkel foglalkozó tudományterületek elmúlt negyven évét, mérföldköveit és lehetséges jövőbeli forgatókönyveit.

Az endogén erőforrások és a fejlesztési módszerek, fenntartható működtetési minták kapcsolatai témájában szervezett kerekasztal-beszélgetés résztvevői az elmaradott vidéki térségek felzárkóztatásának aktuális kihívásait és lehetőségeit vették számba. A helyi kezdeményezések között említésre került az Okos Falu

Program, a Felzárkózó Települések Program, a zöldút hálózat, kiegészülve a natúrparkokkal. A beszélgetés egyik fontos megállapítása, hogy a helyi felzárkóztatási programoknak építeniük kell a már meglévő, szakértelemmel, helyi beágyazottsággal és legitimációval rendelkező szerveződésekre, nevezetesen a LEADER-hálózatra. Másik fontos szempontként jelent meg, hogy a helyi felzárkóztatás egy háromlépcsős folyamat, amelynek elemeit nem szabad összekeverni egymással. Nem nevezhető fejlesztésnek a krízisintervenció (a szociális helyzetet befolyásoló, legégetőbb alaphiányok felszámolása) és a krízisprevenció (a visszaesés megelőzése). Csak akkor érhet el eredményeket bármiféle fejlesztési kezdeményezés, ha az első két lépcsőn már túljutottak. A mezőgazdaságot érintően azt hangsúlyozták a felszólalók, hogy az EU-ban már felismerhetők olyan kezdeményezések, amelyek hosszú távon a mezőgazdasági termelést egy környezetbarátabb és az emberek számára egészségesebb irányba tudnák elmozdítani, mivel a jelenlegi támogatási rendszer ennek még nem kedvez.

1. ábra: A Falukonferencián elhangzott előadások kulcsszavai
Keywords of the presentations given at the Village Conference

Forrás: a szerzők szerkesztése

A konferencia résztvevői egyetértettek abban, hogy a magas minőségű vidéki élet egy európai érték, ezért a szakpolitikáknak az urbanizáció mellett erre is hangsúlyt kell fektetnie. A rendezvénysorozat első napját rendkívül sikeresnek tekintjük, számos kutatási eredményt mutattak be, újfent egymásra talált az elmélet és a gyakorlat – a résztvevők a vidékkel, falvakkal kapcsolatos valamennyi főbb kérdést megtárgyalták.

A szervezők ezúton is köszönetüket fejezik ki a Regionális Kutatás Alapítványnak a konferencia megszervezésében nyújtott segítségért. A rendezvénysorozat 2026-ban folytatódik, amelyre ezúton hívunk minden kedves olvasót.

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Bajor Tibor (2023): A záhonyi MÁV átrakókörszet történetileg változó helyzete és szerepe (HUN-REN KRTK RKI, Pécs, p. 215)

NAGY DÁVID

NAGY Dávid: tudományos munkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; nagy.david@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0002-4702-5614>

Dávid NAGY: research fellow, Transdanubian Research Department, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; nagy.david@krtk.hun-ren.hu, <https://orcid.org/0000-0002-4702-5614>

A kötet a HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézetének kiadásában jelent meg 2023-ban, de a könyvbemutatóra 2024 áprilisában került sor Pécssett, az RKI Dunántúli Tudományos Osztályának épületében. A szerző Bajor Tibor, a kutatóintézet külső munkatársa, aki a Pécsi Tudományegyetem Regionális Tudományok Doktori Iskolájában szerzett PhD fokozatot 2010-ben (Bajor 2010). A könyv szempontjából lényeges, hogy a szerző – műszaki végzettsége mellett – történelemtanári oklevéllel is rendelkezik, majd pályafutása a vasúthoz és Záhonyhoz kapcsolódott. A város polgármestere (1990-1994) és a térség országgyűlési képviselője (1994-2002) is volt, ami megmagyarázza a település- és területfejlesztési szempontok megjelenését, illetve az intézményi háttér és a döntéshozó szervezetek vizsgálatát a könyvben. Ez a szemléletmód adja a könyv egyediségét is: a szerző elsősorban nem a belső és külső társadalmi-gazdasági folyamatokat elemzi, hanem a vállalatok, valamint a közigazgatási és politikai intézmények, illetve vezetők mindenkorai lehetőségeit és döntéseit értékeli. Munkája ugyanakkor szervesen kapcsolódik a KRTK RKI intézetében zajló határ- (Hajdu 2019) és közlekedésföldrajzi kutatások (Bajor, Erdősi 2013; Erdősi 2009) hagyományaihoz. A könyv a szerző negyedik monográfiája.

Hazánk egyik kapuja, Záhony évtizedek óta fogalomnak számít Magyarországon a vasút iránt érdeklődők és a közvélemény szemében; a Szovjetunió és Magyarország között 1945 után kialakult intenzív közlekedési, kereskedelmi és katonai kapcsolatok szimbóluma. A hazánk szempontjából kiemelkedő jelentőségű gazdasági folyamatoknak ugyanakkor negatív színezetet kölcsönöz az alárendelt szerep, amit alapvetően a világhatalom érdekszférájába való kerülés határozott meg. Kevésbé közismert az a folyamat, amely a Szovjetunió szétesése és a KGST felbomlása után bontakozott ki és a mai napig is tart. Ez Záhony és az

átrakókörzet újrapozicionálásának a története, mely egyszerre szól a térbeli meghatározottságokról és az elszalasztott lehetőségekről.

A kötet a tartalomjegyzék szerint hat fejezetből áll, valójában azonban három jól elkülöníthető tartalmi részre és egy dokumentumokat bemutató mellékletre osztható. Ez utóbbi a szerző kiterjedt hazai és külföldi levéltári kutatásainak eredménye. Az első egység a II. világháború lezárásáig mutatja be Záhony és térsége vasúthálózatának fejlődését. A második részben 1945-től a rendszerváltásig követhetjük nyomon Záhony felemelkedését és virágkorát. A harmadik egységben a szerző a rendszerváltás utáni időszakot tárja elénk egészen napjainkig. Ez utóbbitól tartalmukban nem különülnek el az Európai Unió és Ukrajna vasúthálózatának átalakulásáról, illetve a problémák megoldási lehetőségeiről szóló fejezetek a könyv végén.

Az első fejezetben nyomon követhetjük, hogyan miként fejlődött a térség vasúthálózata, és miért eredményezték a határváltozások Záhony felértékelődését, majd megkerülhetlenné válását. A történelemtanár szemléletével is felvértezett szerző áttekinti azokat a történelmi előzményeket, amelyek segítenek megérteni Záhony különleges helyzetét és fejlődési pályáját. A település felemelkedésének kezdetei a Magyar Északkeleti Vasút építéséhez kapcsolódnak: Záhonyban a Nyíregyháza-Ungvár vasútvonal Kisvárdra és Csap közötti szakaszának 1873. évi átadása óta működik vasútállomás. A szerző Záhony földrajzi elhelyezkedését kedvezőtlennek ítéli meg: elsősorban Ung vármegyén belül okozott gondot a Tisza elválasztó szerepe, aminek eredményeként a település mezőgazdasági jellegű és alacsony népességű maradt.

Lényeges változásokat eredményezett az I. világháborút lezáró békeszerződés és az abba foglalt határváltozások. Az új határ Záhonyt is elvágtá a korábbi vármegyeközponttól, Ungvártól: határ menti településsé vált. Mivel Sátoraljaújhely vasútállomását is kettévágtá az új határ, a nemzetközi forgalomelosztó szerepet a térségben fokozatosan a Csehszlovákiához került Csap vette át. Mivel Záhony korábban is Csaphoz kapcsolódva működött, az új helyzet a fejlődés lehetőségét teremtette meg a település számára. A szerző ugyanakkor kiemeli és adatokkal is alátámasztja, hogy ez ekkor még nem okozott forgalomnövekedést, mivel annak alapfeltételei (infrastrukturális háttér, helyi gazdaság szállítási igényei) nem voltak adottak.

A könyv érdekes része a szovjet-magyar kereskedelmi szerződésnek és a vasúti szállítási útvonal kijelölésének dokumentumokkal alátámasztott bemutatása. A Kárpátalja 1939. évi visszacsatolásával kezdődő aktív időszak előkészítette Csap és Záhony kapcsolatának későbbi fejlesztését. A két világháború közötti magyar-szovjet kereskedelmi szerződések történetét elsősorban Seres Attila munkája (Seres 2008) révén ismerjük, melyet könyvünk szerzője a vasúti szállítási útvonalakra vonatkozó adatokkal egészít ki. Itt jegyezném meg, hogy a témához kapcsolódóan Kolontári Attila kutatásai is említésre érdemesek (Kolontári 2009). Bár a vasúti szállítások elsősorban a Lemberg/Lvov-Munkács vonalon, azaz a Vereckei-hágón át zajlottak volna, fontos szerepet kapott a csatlakozó állomássá kiépíteni kívánt Csap. Közben a Nyíregyháza-Kisvárd-Csap-Ungvár vasútvonal fejlesztése

is prioritást élvezett, ahol Záhony a vasúti híd helyeként és vasútállomásként kapott szerepet. De e törekvések (a magyar-szovjet kereskedelmi kapcsolatokkal együtt) megszakadtak Kassa bombázása (1941. június 26.) után. Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a szerző által bemutatott dokumentumok tükrében Záhony jelentőségének megalapozása már a Horthy-korszakban elkezdődött. Érdekes lett volna röviden arra is kitérni, hogy a térség vasúti közlekedése milyen szerepet kapott a II. világháború idején.

A 43 oldalas első fejezet a földrajzi és történelmi keretek megismerésére ad lehetőséget, nyelvezete érthető, felépítése logikus. Ugyanakkor a könyv e része kissé töredezett; hiányoznak az átvezetések, néhol zavaróak a felsorolások, a kommentár nélküli idézetek és ismétlések.

A második fejezet rövid történeti bevezető után már elsősorban Záhonnyal foglalkozik: az átrakó és a település fejlődését tárgyalja. A szerző szerint a jótételei szállítások és az egyre élénkülő kereskedelmi kapcsolatok soha nem tapasztalt jelentőséget adtak Záhonnak a háború után. Magyarország elsődleges érdeke volt, hogy a jótételei egyezményben szereplő szovjet-csehszlovák és szovjet-román határ helyett minél hamarabb a szovjet-magyar határon történjen meg a szállítmányok átadása. Így volt ugyanis biztosítható, hogy a követeléseket határidőre teljesítsék, illetve elkerülhetővé váltak a késedelmi díjak és a szomszédos országokban jelentkező költségek. Nyomós érv szolt tehát Záhony fejlesztése mellett, de a szovjet fél beleegyezése és az infrastrukturális feltételek biztosítása még váratott magára. Egy 1945. április 13-án kelt dokumentum említi elsőként Záhonyt a Szovjetunió és Magyarország közötti határátkelőként. 1945. augusztus 29-én írták alá az egyezményt az áruk, személyek és poggyászok szállításáról, valamint a járművek átadásáról a Szovjetunió vasútvonalairól Magyarország vasútvonalaira. Ez a Csap-Záhony állomáspárt (ideiglenesen Munkács állomást) jelölte ki az átadás helyszínéül. Ekkor ugyanis hiányoztak még a legfontosabb infrastrukturális feltételek: a Tisza-hídat a német csapatok felrobbantották, az átrakó nem épült ki, és a személyzet létszáma sem volt elegendő.

A könyv bemutatja az átrakó építésével, üzemeltetésével és a Tisza-híd helyreállításával összefüggő erőfeszítéseket. A fejlesztések alapját az 1946-ban megkötött magyar-szovjet határforgalmi egyezmény képezte, aminek hatására ténylegesen elkezdődtek a beruházások. Mindkét fél érdekelt volt a közvetlen vasúti áruforgalom biztosításában: 1947-ben elkészült a széles nyomtávú vasút Záhonyig, megépült az ideiglenesen helyreállított Tisza-híd és az átrakó. A jótételei egyezmény helyett ekkor már a békeszerződés szabályozta a szállítást, ami kedvezőbb feltételeket biztosított Magyarországnak számára. Záhony forgalma folyamatosan bővült, ami további kihívásokat jelentett: új beruházásokat igényelt és a személyi állomány bővítését tette szükségessé. Ezt a fejlődési folyamatot a szerző részletesen bemutatja: ismereti az áruforgalom és a kiszolgáló személyzet létszámának alakulását. Dokumentumok és visszaemlékezések segítségével feleleveníti azokat a bonyolult

hivatali ügyintézési folyamatokat, amelyek szovjet-magyar viszonylatban a kormányzat és a MÁV részéről szükségessé váltak.

Komoly érdeklődésre tarthat számot annak a fejlődésnek a bemutatása, amelynek eredményeként a záhonyi vasúti átrakó kapacitása az 1965. évi 8,5 millió fogadott szállítmányról és 4 284 fő állományi létszámról 1980-ra 13,3 millió szállítmányra és 6 455 főre bővült. Mindeközben a géppel kirakodott áruk aránya 28,6%-ról 83,4%-ra növekedett. A szerző részletesen taglalja, hogy milyen gyorsan változott a szállított áruk típusa és mennyisége, felsorolja azon ágazatokat és vállalatokat, amelyek fontos szerepet játszottak a szállítási igények megnövekedésében.

A szerző Záhony egykori polgármestereként bemutatja, hogy a vasúti átrakó milyen hatással volt a kis szabolcsi falu életére. Érzékletesen írja le a település különleges helyzetét, a vasúttársaság településvezetésben játszott szerepét. A sok szempontból kivételezett helyzet politikai, közigazgatási és közszolgáltatási, illetve közellátási szempontból a megyén belül is felülírta az országosan kialakult településhierarchiát.

Fontos szerep jut a könyvben az országos és megyei közigazgatási szervek, valamint a MÁV országos és területileg illetékes igazgatósága tevékenységének. Visszatérő igényként jelentkezett, hogy a fejlesztések stratégiai alapon, tervezetten történjenek, illetve, hogy a folyamat során vegyék figyelembe a település- és területfejlesztés szempontjait is. A szerző külön alfejezetet szentel a Záhony térségére vonatkozó komplex területfejlesztési terv elkészítési kísérletének, illetve kudarcának. Ezeket a kezdeményezéseket ugyanis sorozatosan felülírták a magasabb rendű nemzetgazdasági/logisztikai érdekek. Ugyanakkor az átrakó – a változó igényekhez és körülményekhez alkalmazkodva – képes volt ellátni feladatát. A szerző ezen időszakból is számos levéltári dokumentumot mutat be: nemcsak az egyes intézmények szerepét tárgyalja, hanem azok vezetőiről, illetve a döntések körülményeiről is ír. Az események, döntési helyzetek és intézkedések bemutatása tárgyilagos, ugyanakkor az értékelés sokszor elnagyolt, az olvasó helyenként igényelné a bővebb indoklást, árnyaltabb fogalmazást.

A második fejezet elsősorban Záhonyról, kevésbé az országos és nemzetközi folyamatokról szól. Ezért nagyobb súllyal jelennek meg benne a vasúti szállításra, illetve az infrastruktúra és a település fejlesztésére vonatkozó tartalmak. Megismerhetjük belőle a település és a vasúti átrakó életében szerepet játszó helyi és országos vezetők tevékenységét.

Véleményem szerint a könyv rendszerváltozás utáni időszak bemutatásával foglalkozó harmadik része is nagyon értékes. A szerző ebben az időszakban közvetlen közlőként értesült a közlekedéspolitikai és területfejlesztési kérdések alakulásáról, saját személyes tapasztalatai, helyzetértékelése is értékes forrást jelentenek. A záhonyi átrakó újrapozicionálása, az ipari beruházások megvalósítása és az autópálya vonalvezetése kapcsán terveket és lehetőségeket láthatunk, miközben értékelhetjük a döntéseket és eredményeket. Az autópálya vonalvezetése a könyv megírása óta eldőlni látszik: a tervek szerint az M3-as – a könyvben sze-

replő Barabás helyett – Beregdarócnál hagyja el az országot, és megépül az M34-es autótút Vásárosnaménytől Záhonyig. Véleményem szerint az M3-as autópálya vonalvezetésének logisztikai szempontból nincs túl nagy jelentősége, hiszen az ukrainai oldalon hiányzik a hasonló szintű kapcsolat.

A könyv utal a szomszédos országok azon törekvésére, amely Magyarország vasúti szállítások piacáról történő kiszorítását célozza. Vitathatatlan, hogy valamennyi ország érdekelt a forgalom saját hálózatra történő terelésében, illetve abban, hogy a szolgáltatásaikat minél többen vegyék igénybe. Véleményem szerint ugyanakkor, tekintettel a kelet- és közép-európai vasúthálózat és járműpark leromlott állapotára és a munkaerőhiányra, a szomszédos országok csak korlátozott mértékben képesek növelni a vasúton szállított áruk mennyiségét. Az elmúlt években Magyarországra vasúton beérkező áru (pl. ukrán gabonaszállítmányok) rakodására sincs elegendő kapacitás. E problémák megoldásában az infrastruktúra és a szolgáltatások fejlesztése és az országok közötti együttműködés segíthet. Az egész régió gazdaságát kiszolgáló logisztikai ágazat európai színvonalú működtetése az országok közös érdeke. Ezzel együtt elfogadom, hogy az országok versengése létező probléma, amit érdemes figyelemmel kísérni.

A szerző határozott javaslatokat fogalmaz meg a jövőre vonatkozóan: konkrét lépéseket, állami szerepvállalást sürget, miközben továbbra is komplex közlekedéspolitikai és térségfejlesztési feladatként tekint az átrakó újrapozícionálására.

Vasútbarátoknak, közlekedéspolitikával foglalkozó szakembereknek, továbbá a Záhony és térsége iránt érdeklődőknek egyaránt ajánlom a könyvet, mely történeti munkaként is értelmezhető: évtizedeken és rendszereken átívelően mutatja be egy nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű logisztikai központ körül bonyolódó politikai, irányítási és szervezési folyamatokat. A szerző elévülhetetlen érdeme, hogy kiterjedt levéltári kutatásokra támaszkodva vázolja a záhonyi vasúti átrakó fejlődési pályáját, személyes tapasztalatainak hozzáadásával pedig eléri, hogy ezek az információk ne vesszenek a feledés homályába.

Irodalom

- Bajor T. (2010): *Záhony, a vasút és a vasúti átrakó*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politikai és Gazdaságtani Doktori Iskola. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/kepzes/phd/Bajor_Tibor_disszertacio.pdf (Letöltés: 2024. 08. 06.)
- Bajor T., Erdősi F. (2013): *Alternative routes between the Far East and Europe: With Special Regard to the Foreign Trade of Hungary*. Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs
- Erdősi F. (2009): *Kelet-Európa közlekedése*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- Hajdú Z. (2019): *Magyarország történeti államföldrajza: Korszakonként változó államterület, határtörténet és határpolitika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest
- Kolontári A. (2009): *Magyar - szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Seres A. (2008): *Magyar - szovjet kereskedelmi kapcsolatok 1939–1941. Történelmi Szemle, 1., 73–94.*